

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПИНДА НАЗАРІЙ ТАРАСОВИЧ

УДК 342.9:355.01(477)

ДИСЕРТАЦІЯ
МЕХАНІЗМ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ
ДЕРЖАВІ ВНАСЛІДОК ВЕДЕННЯ ВОЄННИХ ДІЙ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Н.Т. Пинда**

Науковий керівник – **Забзалюк Дмитро Євгенович**, доктор юридичних наук, професор

Львів – 2026

АНОТАЦІЯ

Пинда Н. Т. Механізм відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій: історико-правовий вимір. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2026.

У дисертації обґрунтовано теоретико-правові засади відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій, та виявленню основних закономірностей його становлення, розвитку й функціонування у історико-правовому, нормативному, інституційному та процедурному вимірах.

У роботі здійснено системний огляд генези репараційних механізмів, їх еволюції від ранніх міждержавних практик у ХІХ–початку ХХ ст. до сучасних комплексних компенсаційних систем, що ґрунтуються на діяльності міжнародних організацій, спеціалізованих трибуналів, міжурядових комісій та мультинаціональних структур післяконфліктного відновлення.

Проблематика відшкодування шкоди внаслідок воєнних дій представлена як багаторівневе правове явище, що включає нормативні, процедурні, інституційні, доказові та політико-правові компоненти. Дисертація розглядає відшкодування як складову міжнародної відповідальності держави та як інструмент відновлення порушених прав, забезпечення справедливості, реінтеграції постраждалих територій та зміцнення міжнародного правопорядку.

Методологічна база дослідження ґрунтується на комплексному поєднанні філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання, що забезпечило цілісність, системність і всебічність наукового аналізу.

На філософському рівні методології головним є діалектичний метод, який дозволив розглянути інститут репарацій у процесі його історичного розвитку, внутрішніх суперечностей і трансформацій від класичних форм контрибуцій до сучасних міжнародно-правових механізмів компенсаційної відповідальності

держави-агресора.

На загальнонауковому рівні у дослідженні застосовано:

- методи аналізу та синтезу, використані для структурування механізму відшкодування шкоди, виокремлення та зіставлення його основних елементів у різні історичні періоди;

- індукцію та дедукцію, що дали змогу перейти від вивчення окремих історичних кейсів (післявоєнні відновлення, діяльність міжнародних комісій, репараційні угоди) до формування узагальнених концептуальних положень;

- системно-структурний підхід, який дозволив розглядати компенсаційний механізм як цілісну багаторівневу конструкцію, що поєднує політичні рішення, правові норми, інституційні інструменти та процедури фіксації і оцінки завданої шкоди.

На спеціально-науковому рівні використано:

- історико-правовий метод, що забезпечив реконструкцію генези репараційного права, аналіз правових наслідків Першої та Другої світових воєн, репараційної політики Версальської, Ялтинської та Потсдамської систем та впливу збройних конфліктів другої половини ХХ – початку ХХІ століття на формування сучасної моделі міжнародної компенсаційної відповідальності;

- порівняльно-правовий метод, застосований для зіставлення підходів різних держав (США, Франції, Німеччини, Іраку, Югославії та України) до регулювання компенсаційних процесів і виявлення національних особливостей правового реагування на шкоду, завдану війною;

- формально-юридичний метод, використаний для аналізу норм міжнародних договорів, рішень Міжнародного суду ООН, Міжнародного кримінального суду, спеціальних міжнародних трибуналів, резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, правових актів Ради Європи та Європейського Союзу;

- метод правового моделювання, що дозволив сформулювати авторські пропозиції щодо створення міжнародної компенсаційної комісії, реєстру завданих збитків і механізму конфіскації активів держави-агресора;

– метод правової прогностики, який дав можливість оцінити перспективи розвитку українського законодавства у сфері відшкодування шкоди та визначити напрями подальшої інституціоналізації компенсаційної політики.

Інформаційна база дослідження включає міжнародно-правові акти, національне законодавство, історичні джерела, документи міжнародних організацій (ООН, РЄ, ЄС, ОБСЄ, Світового банку), судові рішення, наукові праці провідних фахівців та електронні ресурси, що містять емпіричні дані про масштаби руйнувань і механізми компенсації у різних державах.

У першому розділі дослідження визначено теоретичні засади механізму відшкодування шкоди, класифіковано форми компенсації (репарації, реституції, сатисфакції), розкрито їхню правову природу та історичні особливості застосування.

Вивчено еволюцію міжнародних правових норм щодо компенсації шкоди та окреслено ключові фактори, що впливали на формування сучасного підходу до відшкодування збитків державам.

Другий розділ присвячено поглибленому історико-правовому аналізу репараційної практики у ХХ–ХХІ ст. Проведено критичний розгляд особливостей репарацій, виділяючи ключові юридичні уроки минулого, які обґрунтовують необхідність нового механізму.

Розглянуто особливості репарацій після Першої світової війни, які мали каральний характер і через недотримання принципу платоспроможності та пропорційності призвели до політичної дестабілізації. Цей аналіз слугує застереженням проти надмірної політизації процесу.

Висвітлено більш структуровані, проте часто політизовані та непрозорі репараційні механізми після Другої світової війни. Ці механізми включали реституцію, передачу промислових потужностей, демілітаризацію та економічне відновлення. Проте встановлено, що значна частина відшкодування відбувалася через фактичні вилучення (наприклад, діяльність Радянських Акціонерних Товариств), що демонструє відсутність уніфікованої правової бази та підкреслює ризик зловживань.

З'ясовано механізми компенсації в конфліктах другої половини ХХ ст. (Корея, В'єтнам) та визначено, що вони набули рис політичного компромісу, а традиційні репараційні форми поступилися програмам економічної підтримки та міжнародної допомоги.

Вивчено компенсаційні моделі ХХІ ст., розроблені після конфліктів у Югославії, Іраку, Афганістані, Сирії й Лівії (зокрема, Комісія ООН з компенсації – UNCC). Виокремлено роль міжнародних організацій у розробці інституцій для фіксації та оцінювання збитків, створенні компенсаційних фондів та реєстрів. Головний висновок цього розділу полягає у доведенні, що існуючі моделі компенсації є інституційно непридатними для українського кейсу, оскільки їхнє створення залежить від Резолюції Ради Безпеки ООН та згоди держави-агресора, що є політично нереалістичним. Правова прогалина безпосередньо обґрунтовує необхідність розробки автономного Міжнародного компенсаційного механізму (МКМ).

Третій розділ розкриває сучасний стан нормативно-правового забезпечення фіксації та компенсації шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, та формує концептуальні засади нового міжнародного механізму.

Встановлено, що чинна законодавча база України є фрагментованою, що не формує єдиного комплексного механізму відшкодування. Процес фіксації збитків здійснюється за участі різних державних органів і громадських ініціатив, що потребує уніфікації правових процедур та міжнародної верифікації зібраних доказів.

Дано правову оцінку впливу міжнародної підтримки України, зокрема створення Міжнародного реєстру збитків (RD4U) у 2022 році, що є першим інституційним кроком. Особливу увагу приділено дискусіям щодо конфіскації заморожених суверенних активів РФ та правовим підходам, зафіксованим у рішеннях Ради Європи, Європейського Союзу та країн «Великої сімки».

На основі проведеного аналізу аргументовано необхідність переходу від традиційних репараційних моделей до автономного, багаторівневого Механізму

компенсації (МКМ). Участь міжнародного співтовариства є ключовою умовою його формування, а його правова легітимність має ґрунтуватися на принципі контрзаходів (countermeasures). Це дозволяє теоретично обґрунтувати подолання суверенного імунітету активів держави-агресора в умовах, коли традиційні дипломатичні та судові засоби міжнародно-правової відповідальності є заблокованими через зловживання правом вето.

На базі цього обґрунтування запропоновано комплексну архітектуру МКМ, що складається з: Компенсаційного Фонду (як юридичного власника конфіскованих активів), Міжнародного реєстру збитків та Міжнародної компенсаційної комісії (як незалежного органу для розгляду вимог та ухвалення рішень). Додатково удосконалено класифікацію шкоди та обґрунтовано пріоритетність відшкодування збитків, зокрема, для відновлення критичної інфраструктури та компенсації фізичним особам третій розділ розкриває сучасний стан нормативно-правового забезпечення фіксації та компенсації шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії російської федерації.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що на основі комплексного історико-правового аналізу генезису механізмів відшкодування шкоди державі обґрунтовано концептуальні засади цілісної теоретичної моделі такого відшкодування в умовах сучасної збройної агресії.

Обґрунтовано функціонування компенсаційного механізму як багаторівневої та гібридної системи, що охоплює і гармонізує міжнародні, національні, процедурні та доказові компоненти. Ключовим елементом новизни є теоретичне обґрунтування необхідності створення життєздатної інституційної архітектури, яка включає міжнародну компенсаційну комісію, реєстр збитків та, найважливіше, механізм конфіскації активів агресора. Обґрунтування базується на принципах міжнародно-правової відповідальності та застосуванні контрзаходів. Крім того, дисертація містить удосконалення класифікації форм компенсації, розширюючи її елементи з урахуванням сучасних викликів, пов'язаних з гібридною агресією та неможливістю застосування традиційних репараційних підходів.

Практичне значення результатів полягає у можливості їх використання для розробки законодавчих актів України, формування державної політики післявоєнного відновлення, розбудови міжнародних компенсаційних механізмів, підготовки міжнародних позовів та захисту інтересів України на світовій арені.

Ключові слова: відшкодування шкоди, країна-агресор, військовий стан, репарації (компенсація), реституції, сатисфакції, міжнародний компенсаційний механізм, міжнародні інституції, воєнні збитки, російська агресія, правопорушення, воєнні злочини.

SUMMARY

Pynda N.T. Mechanism of compensation for damage caused to the state as a result of military operations: historical and legal dimension. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 – «Law», field of knowledge 08 – «Law». Lviv State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Lviv, 2026.

The dissertation substantiates the theoretical and legal foundations for compensation for damage caused to the state as a result of military operations and identifies the main patterns of its formation, development, and functioning in historical, legal, normative, institutional, and procedural dimensions.

The work provides a systematic overview of the genesis of reparation mechanisms, their evolution from early interstate practices in the 19th and early 20th centuries to modern comprehensive compensation systems based on the activities of international organizations, specialized tribunals, intergovernmental commissions, and multinational post-conflict reconstruction structures.

The issue of compensation for damage caused by military actions is presented as a multi-level legal phenomenon that includes normative, procedural, institutional, evidentiary, and political-legal components. The dissertation considers compensation as a component of international state responsibility and as an instrument for restoring violated rights, ensuring justice, reintegrating affected territories, and strengthening the international legal order.

The methodological basis of the study is based on a comprehensive combination of philosophical, general scientific, and specialized legal methods of cognition, which ensured the integrity, systematicity, and comprehensiveness of the scientific analysis.

At the philosophical level of methodology, the main method is dialectics, which allowed us to examine the institution of reparations in the process of its historical development, internal contradictions, and transformations—from classical forms of contributions to modern international legal mechanisms of compensatory liability of the

aggressor state.

At the general scientific level, the study uses:

- methods of analysis and synthesis to structure the mechanism of compensation for damage, identifying and comparing its main elements in different historical periods;
- induction and deduction, which made it possible to move from the study of individual historical cases (post-war reconstruction, the activities of international commissions, reparation agreements) to the formation of generalized conceptual provisions;
- a systemic-structural approach, which made it possible to consider the compensation mechanism as a holistic, multi-level construct combining political decisions, legal norms, institutional instruments, and procedures for recording and assessing the damage caused.

At the specialized scientific level, the following were used:

- the historical-legal method, which ensured the reconstruction of the genesis of reparations law, analysis of the legal consequences of World War I and World War II, the reparations policy of the Versailles, Yalta, and Potsdam systems, and the impact of armed conflicts in the second half of the 20th century and early 21st century on the formation of the modern model of international compensation liability;
- the comparative legal method, applied to compare the approaches of different states (the US, France, Germany, Iraq, Yugoslavia, and Ukraine) to the regulation of compensation processes and to identify national characteristics of legal responses to war damage;
- a formal legal method used to analyze the provisions of international treaties, decisions of the UN International Court of Justice, the International Criminal Court, special international tribunals, resolutions of the UN General Assembly, and legal acts of the Council of Europe and the European Union;
- the method of legal modeling, which made it possible to formulate the author's proposals for the creation of an international compensation commission, a register of damages caused, and a mechanism for the confiscation of the aggressor state's assets;
- the method of legal forecasting, which made it possible to assess the prospects

for the development of Ukrainian legislation in the field of compensation for damage and to determine the directions for further institutionalization of compensation policy.

The information base of the study includes international legal acts, national legislation, historical sources, documents of international organizations (UN, CoE, EU, OSCE, World Bank), court decisions, scientific works by leading experts, and electronic resources containing empirical data on the extent of damage and compensation mechanisms in different countries.

The first chapter of the study defines the theoretical foundations of the mechanism of compensation for damage, classifies forms of compensation (reparation, restitution, satisfaction), and reveals their legal nature and historical features of application.

The evolution of international legal norms on compensation for damage is studied, and the key factors that influenced the formation of the modern approach to compensation for damage to states are outlined.

The second chapter is devoted to an in-depth historical and legal analysis of reparations practice in the 20th and 21st centuries. A critical review of the features of reparations is conducted, highlighting key legal lessons from the past that justify the need for a new mechanism.

The features of reparations after World War I are examined, which were punitive in nature and led to political destabilization due to non-compliance with the principles of solvency and proportionality. This analysis serves as a warning against excessive politicization of the process.

More structured, but often politicized and opaque, reparations mechanisms after World War II are highlighted. These mechanisms included restitution, transfer of industrial capacity, demilitarization, and economic recovery. However, it has been established that a significant part of the compensation took place through actual seizures (for example, the activities of Soviet Joint Stock Companies), which demonstrates the lack of a unified legal framework and highlights the risk of abuse.

Compensation mechanisms in conflicts of the second half of the 20th century (Korea, Vietnam) were examined and found to have taken on the characteristics of

political compromise, with traditional forms of reparations giving way to economic support and international aid programs.

Compensation models of the 21st century, developed after the conflicts in Yugoslavia, Iraq, Afghanistan, Syria, and Libya (in particular, the UN Compensation Commission – UNCC), have been studied. The role of international organizations in developing institutions for recording and assessing damages, creating compensation funds and registries was highlighted. The main conclusion of this section is that existing compensation models are institutionally unsuitable for the Ukrainian case, as their creation depends on a UN Security Council resolution and the consent of the aggressor state, which is politically unrealistic. The legal gap directly justifies the need to develop an autonomous International Compensation Mechanism (ICM).

The third section reveals the current state of regulatory and legal support for recording and compensating for damage caused to Ukraine as a result of armed aggression by the Russian Federation, and forms the conceptual basis for a new international mechanism.

It has been established that Ukraine's current legislative framework is fragmented, which does not form a single comprehensive compensation mechanism. The process of recording damages involves various state bodies and public initiatives, which requires the unification of legal procedures and international verification of the evidence collected.

A legal assessment is given of the impact of international support for Ukraine, in particular the creation of the International Register of Damages (RD4U) in 2022, which is the first institutional step. Particular attention is paid to discussions on the confiscation of frozen sovereign assets of the Russian Federation and legal approaches enshrined in the decisions of the Council of Europe, the European Union, and the G7 countries.

Based on the analysis, the need to move from traditional reparation models to an autonomous, multi-level Compensation Mechanism (CMM) is argued. The participation of the international community is a key condition for its formation, and its legal legitimacy must be based on the principle of countermeasures. This allows for a

theoretical justification for overcoming the sovereign immunity of the aggressor state's assets in situations where traditional diplomatic and judicial means of international legal responsibility are blocked due to abuse of the veto power.

Based on this rationale, a comprehensive MCM architecture has been proposed, consisting of: a Compensation Fund (as the legal owner of confiscated assets), an International Register of Damages, and an International Compensation Commission (as an independent body for reviewing claims and making decisions). In addition, the classification of damage has been improved and the priority of compensation for losses has been substantiated, in particular for the restoration of critical infrastructure and compensation to individuals. The third section reveals the current state of the regulatory and legal framework for recording and compensating for damage caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation.

The scientific novelty of the study is comprehensive in nature and consists in the fact that, based on the first comprehensive historical and legal analysis of the formation of a mechanism for compensating damage to the state, a comprehensive theoretical model was developed.

A significant contribution has been made to the justification of the theoretical model of the compensation mechanism as a multi-level and hybrid system that encompasses and harmonizes international, national, procedural, and evidentiary components. A key element of novelty is the theoretical justification of the need to create a viable institutional architecture that includes an international compensation commission, a register of damages, and, most importantly, a mechanism for confiscating the aggressor's assets. The justification is based on the principles of international legal responsibility and the application of countermeasures. In addition, the dissertation contains improvements to the classification of forms of compensation, expanding its elements to take into account contemporary challenges related to hybrid aggression and the impossibility of applying traditional reparations approaches.

The practical significance of the results lies in the possibility of using them to develop Ukrainian legislation, shape post-war recovery policy, develop international compensation mechanisms, prepare international lawsuits, and protect Ukraine's interests

on the world stage.

Keywords: compensation of damage, aggressor state, reparations, restitution, satisfaction, international responsibility, compensation mechanism, international institutions, war damages, russian aggression, wrongful act, war crimes.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Пинда Н.Т. Особливості відшкодування шкоди, заподіяної державі в період I та II світових воєн. *Науковий фаховий журнал «Право UA»*. № 2. 2024. С. 295-302. URL: <https://surl.li/njthhr>.

2. Пинда Н.Т. Механізм відшкодування шкоди, заподіяної державі у військових конфліктах у XXI столітті. *Науковий фаховий журнал «Право і суспільство»*. № 3. 2024. С.346-351. URL: <https://surl.li/rhbaex>.

3. Пинда Н.Т. Конфіскація заморожених активів держави-агресора як інструмент відшкодування збитків: міжнародно-правові аспекти. *Науковий фаховий журнал «Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми»*. № 9. 2025. С. 231-239. URL: <https://surl.lu/yuwaoo>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Пинда Н.Т. Правові основи відшкодування Україні шкоди, заподіяної внаслідок Російської агресії. *Збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної конференції*. (8 грудня 2023 р.). С. 319-321.

5. Пинда Н. Т. Правові аспекти відшкодування шкоди в контексті сучасних військових конфліктів. *матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції*. (м. Львів, 24–26 червня 2024 р.). С. 1215-1220.

6. Пинда Н. Т. Міжнародна допомога у відшкодуванні збитків, завданих Україні: досвід та перспективи. *«Perspectives of contemporary science: theory and practice»*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Львів, 16–18 вересня 2024 р.). С. 832-836.

7. Пинда Н.Т. Участь міжнародного співтовариства у забезпеченні відшкодування шкоди, заподіяної Україні в результаті російського вторгнення. *«Державотворення та правотворення в умовах війни та післявоєнного періоду»*: збірник тез-доповідей Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 12 грудня 2024 р.). С. 192-194.

8. Пинда Н.Т. Міжнародні стандарти прав людини та їх імплементація в Україні в умовах воєнного стану. *«Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період»*: матеріали наукового семінару. (м. Львів, 20 червня 2025 р.). С. 244-247.

9. Пинда Н.Т. Правові підстави для стягнення збитків з фізичних та юридичних осіб, причетних до військової агресії проти України. *«Технології та суспільство: взаємодія, вплив, трансформація»*: матеріали IV Міжнародної наукової конференції. (м. Чернігів, 20 червня 2025 р.). С. 145-148.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	17
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ..	27
1.1. Історіографія та джерельна база дослідження.....	27
1.2. Методологія дослідження.....	43
1.3. Форми відшкодування шкоди державі, заподіяної внаслідок воєнних дій	53
Висновки до розділу 1.....	69
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІДШКОДУВАННЯ	
ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ДЕРЖАВІ ВНАСЛІДОК ВЕДЕННЯ	
ВОЄННИХ ДІЙ у ХХ-ХХІ СТОЛІТТІ.....	74
2.1. Особливості відшкодування шкоди, заподіяної державі в період I та II	
Світових воєн.....	74
2.2. Особливості відшкодування шкоди, заподіяної державі у військових	
конфліктах другої половини ХХ століття.....	90
2.3. Механізм відшкодування шкоди, заподіяної державі у військових	
конфліктах у ХХІ столітті.....	107
Висновки до розділу 2.....	124
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВИРОБЛЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО МЕХАНІЗМУ	
ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ УКРАЇНІ ВНАСЛІДОК	
РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ.....	128
3.1. Нормативно-правове забезпечення законодавчого механізму	
відшкодування шкоди, заподіяної Україні внаслідок агресії російської	
федерації.....	128
3.2. Участь міжнародного співтовариства у забезпеченні відшкодування	
шкоди заподіяної Україні в результаті російського вторгнення.....	138
Висновки до розділу 3.....	156
ВИСНОВКИ.....	160
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	168
ДОДАТКИ.....	184

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БРСР – Білоруська Радянська Соціалістична Республіка ДСК –
Далекосхідний Комітет

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини МВФ – Міжнародний валютний
фонд

МКМ – Міжнародний компенсаційний механізм МКС – Міжнародний
кримінальний суд

МТС – Трудова машинно-тракторна станція

НАТО – Організація Північноатлантичного договору НДР – Німецька
Демократична Республіка

НКЗС СРСР – Народний комісаріат закордонних справ СРСР ООН -
Організація Об'єднаних Націй

РАТ – Радянські акціонерні товариства

РВАН – Радянської військової адміністрації в Німеччині РМІС – Рада
міністрів іноземних справ

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка РФ –
російська федерація

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік США – Сполучені
Штати Америки

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка ЦК України –
Цивільний кодекс України

ЕЕСС – Комісія з розв'язання претензій між Еритреєю та Ефіопією G7 –
Міжнародний клуб урядів семи високорозвинених країн світу NDAA – National
Defense Authorization Act

UNCC – Механізм компенсаційної комісії ООН

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлена складною безпековою ситуацією, що склалася внаслідок широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України, яка триває з 2014 року й особливо загострилася після повномасштабного вторгнення у 2022 році. Збройний конфлікт спричинив безпрецедентні за масштабами людські, соціальні та економічні втрати, завдавши значної шкоди інфраструктурі, державному і приватному майну, природному середовищу, об'єктам культурної спадщини та життєво важливим секторам економіки. В таких умовах питання юридичного обґрунтування, формування та імплементації ефективного механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок воєнних дій, набуває першорядного значення як у національному, так і в міжнародному правовому дискурсі.

Попри наявність певних напрацювань у сфері міжнародного гуманітарного та публічного права, відсутність єдиної, системної та ефективної моделі відшкодування шкоди, яка б враховувала як історичний досвід (наприклад, механізми репарацій після I та II Світових воєн), так і новітні виклики сучасних воєнних конфліктів, залишається гострою проблемою. Зокрема, досвід попередніх міжнародних конфліктів, таких як війна в Югославії, Іраку, Афганістані та ін., свідчить про складність реалізації компенсаційних механізмів, що ґрунтуються на міжнародному праві та рішенні міждержавних інституцій. Водночас, війна росії проти України актуалізувала необхідність перегляду чинних підходів до фіксації, оцінки та забезпечення відшкодування збитків, заподіяних державі, з урахуванням практики міжнародних судових органів, ініціатив Ради Європи та Генеральної Асамблеї ООН, зокрема створення Реєстру збитків.

Наразі Україна перебуває в унікальній правовій ситуації, коли йдеться не тільки про відшкодування шкоди окремим особам чи юридичним суб'єктам, а про повноцінний механізм компенсації збитків, завданих державі як суб'єкту міжнародного права. Національне законодавство перебуває на етапі трансформації та гармонізації з міжнародними стандартами у сфері компенсацій, однак

комплексної системи, здатної охопити всі аспекти (від оцінки збитків до їхньої реалізації через міжнародні правові механізми), досі не сформовано. Таким чином, виникає нагальна потреба у науковому осмисленні історико-правових засад формування механізмів відшкодування шкоди, виявленні правових тенденцій та закономірностей у цій сфері, і розробці пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання.

Окремої уваги потребує аналіз ролі міжнародного співтовариства у формуванні ефективних компенсаційних інструментів, зокрема в умовах невідомості або обмеженої юрисдикції міжнародних судових інституцій щодо агресора. Вивчення міжнародного досвіду дозволяє зрозуміти, які інституційні форми (комісії, трибунали, фонди, реєстри) та правові механізми (репарації, реституції, сатисфакції) виявилися дієвими в різних історичних контекстах і можуть бути адаптовані до сучасних умов українсько-російського конфлікту.

Отже, актуальність дослідження зумовлена потребою у створенні системного, науково обґрунтованого підходу до механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок воєнних дій, що базується на поєднанні історичного досвіду, міжнародних правових норм та національного законодавства України. Результати такого дослідження мають важливе значення для вдосконалення теоретико-правових засад відповідного інституту та для практичної реалізації механізмів справедливого відновлення в умовах повоєнної реконструкції держави, забезпечення правового суверенітету та зміцнення міжнародного правопорядку.

Дослідженню темі дисертаційного дослідження механізмів відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій присвячена значна кількість наукових праць, зокрема: І. Антошина, О. Банасько, О. Барабаш, І. Боровська, А. Бучинська, О. Валендюк, Л. Василенко, В. Васильєв, А. Войціховський, І. Глущенко, І. Голубенко, К. Громовенко, І. Гуменної, Т. Гуменюк, К. Добкіна, О. Котуха, Д. Кравчук, В. Лихвар, Х. Майкут, М. Магомедов, Я. Миколаєнко, І. Мудра, О. Оболенцева-Красивська, С. Певко, А. Пеллет, Ю. Петрончак, К. Рашевська, І. Романська, В. Солом'яний, І. Срібняк, Я. Тицька, М. Шевців, О. Шморгун, К. Шпак та інші.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. При розгляді питання відшкодування шкоди, завданої внаслідок ведення воєнних дій необхідно звернутися до національного законодавства, зокрема, до Постанови КМУ від 20 березня 2022 р. № 326 та міжнародного законодавства. Так, на сьогодні Україною, реалізовано низку державних програм щодо допомоги постраждалим громадянам та бізнесу від російської агресії, що потребують детального розгляду, а також порівняння такої допомоги за часів Першої та Другої світових воєн. Дисертація безпосередньо пов'язана з темою науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямом «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний номер 0125U002574).

Мета та завдання дослідження. Метою роботи є комплексне теоретико-правове дослідження механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій, з'ясування причин і пошук способів подолання недостатньої ефективності існуючих правових інструментів компенсації, включно з механізмами забезпечення відшкодування шкоди фізичним та юридичним особам як складової загального обов'язку держави щодо фіксації, консолідації та пред'явлення вимог про відшкодування збитків, завданих агресією.

Досягнення поставленої мети передбачає постановку та виконання таких **завдань:**

- проаналізувати історіографію та джерельну базу дослідження;
- дослідити форми відшкодування шкоди державі, заподіяної внаслідок воєнних дій;
- вивчити особливості відшкодування шкоди, заподіяної державі в період I та II Світових воєн;
- з'ясувати особливості відшкодування шкоди, заподіяної державі у військових конфліктах другої половини XX століття;
- розглянути механізм відшкодування шкоди, заподіяної державі у військових конфліктах у XXI столітті;
- дати правову оцінку забезпечення законодавчого механізму

відшкодування шкоди, заподіяної Україні внаслідок агресії російської федерації;

– осмислити та визначити сутність участі міжнародного співтовариства у забезпеченні відшкодування шкоди заподіяної Україні в результаті російського вторгнення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі формування, функціонування та реалізації механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій, включаючи її зобов'язання щодо забезпечення компенсації фізичним та юридичним особам як складової національної системи пред'явлення та консолідації вимог про відшкодування збитків.

Предметом дослідження є механізм відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій, розглянутий у єдності його історико-правових, нормативних, інституційних та процедурних аспектів.

Методологічну основу дослідження становить система загальнонаукових та спеціально-юридичних методів, застосування яких у межах діалектичного підходу дало змогу забезпечити об'єктивність і повноту аналізу зазначеного явища в контексті його генезису, правового регулювання та практичної реалізації. У процесі наукового аналізу використано комплекс методів, структурованих за відповідними рівнями.

На філософському рівні визначальним став діалектичний метод, який дозволив розглянути еволюцію механізмів відшкодування шкоди від класичних контрибуцій до сучасних компенсаційних моделей у їх постійному розвитку, взаємозв'язку та трансформації під впливом змін у світовому правопорядку.

Серед загальнонаукових методів використано метод аналізу та синтезу, що застосовувався з метою виокремлення структурних елементів механізму відшкодування шкоди та зіставлення правових явищ, пов'язаних із репараційною політикою держав у різні історичні періоди. Індуктивний і дедуктивний методи використовувалися для переходу від вивчення конкретних історико-правових прикладів до формулювання узагальнених теоретичних положень, а системно-структурний метод забезпечив можливість розгляду механізму відшкодування

шкоди як цілісної правової конструкції, що охоплює взаємопов'язані інституційні, процедурні та нормативні компоненти.

До спеціально-юридичних методів належать історико-правовий, що став визначальним у розкритті генези правових підходів до відшкодування шкоди та аналізі еволюції міжнародного права, а також порівняльно-правовий, який дозволив зіставити підходи різних правових систем США, Німеччини, Франції, Югославії, Іраку та України і виявити спільні тенденції. Формально-юридичний метод застосовувався для аналізу нормативно-правових актів, міжнародних договорів, судових рішень та резолюцій міжнародних організацій, що мають значення для правового регулювання механізмів відшкодування. Метод правового моделювання використано при формуванні авторських пропозицій щодо створення міжнародної компенсаційної комісії, єдиного реєстру збитків та механізму конфіскації активів держави-агресора, тоді як метод правової прогностики дав змогу оцінити перспективи розвитку національного законодавства у сфері постконфліктного відновлення.

Інформаційна та джерельна база дослідження включає репрезентативне коло джерел, зокрема міжнародно-правові акти, норми національного законодавства України та іноземних держав, історичні документи, матеріали міжнародної судової практики, а також ґрунтовний масив наукової літератури.

Теоретико-методологічною основою наукового дослідження є сукупність наукових підходів, принципів та фундаментальних положень, що забезпечують міждисциплінарний характер аналізу проблеми відшкодування шкоди. У роботі використано здобутки загальної теорії права, історії держави і права, міжнародного публічного, гуманітарного, конституційного, адміністративного та фінансового права. Теоретичний базис сформовано на засадах аналізу еволюції репараційних практик XX–XXI століть, рішень міжнародних судових органів та сучасних інституційно-правових ініціатив у межах ООН, Ради Європи, ЄС тощо. Теоретичну основу становлять праці вітчизняних і зарубіжних правознавців, які досліджували проблематику відповідальності держав, репарацій, реституцій та сатисфакцій.

Наукова новизна одержаних результатів: Робота полягає у історико-правовому дослідженні механізмі відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій. Зокрема:

вперше:

– запропоновано цілісну теоретичну модель компенсаторного механізму, що поєднує теорію міжнародної відповідальності держав, сучасні правові процедури фіксації збитків та інструменти реалізації міжнародно-правових рішень;

– розроблено теоретично обґрунтовану багаторівневу модель відшкодування, що інтегрує історичні репараційні практики, норми міжнародного гуманітарного та публічного права, процедури національної юрисдикції і перспективні інституційні механізми (міжнародну компенсаційну комісію, реєстр збитків, інструменти конфіскації активів держави-агресора);

– сформульовано авторське визначення механізму відшкодування шкоди державі внаслідок воєнних дій як комплексного, поліструктурного правового інституту, що включає історичні, нормативні, інституційні, процедурні та доказові компоненти, необхідні для реалізації права держави на компенсацію у міжнародно-правовій площині;

– обґрунтовано етапи розвитку еволюції відшкодування шкоди державам упродовж XX-XXI ст., яка враховує репараційні моделі після світових воєн, підходи періоду холодної війни, практику компенсаційних комісій ООН та новітні моделі, сформовані у відповідь на агресію РФ проти України;

– розроблено авторську класифікацію форм міжнародно-правової відповідальності держави-агресора у контексті компенсації збитків, яка охоплює: інфраструктурну шкоду, екологічні втрати, руйнування культурної спадщини, економічні втрати держави та порушення функціонування державних інституцій;

удосконалено:

– методологічні підходи до аналізу міжнародних договорів, актів ООН, Ради Європи, Європейського Союзу та міжнародної судової практики шляхом комплексного поєднання порівняльно-правового, формально-юридичного та системно-функціонального методів. Їх новизна полягає у застосуванні

інституційного та еволюційного аналізу, що дозволило простежити трансформацію підходів міжнародних організацій до відшкодування шкоди державам унаслідок воєнної агресії та виокремити їхню роль у формуванні сучасної компенсаційної архітектури міжнародного права;

– методологію вивчення національного законодавства щодо фіксації, оцінки та юридичного оформлення збитків, завданих воєнною агресією, шляхом інтеграції нормативного аналізу з елементами правозастосовної та адміністративної практики України після 2014 року;

– запропоновано авторське бачення структури майбутнього міжнародного компенсаційного механізму, здатного функціонувати в умовах обмеженої доступності традиційних інструментів міжнародної юрисдикції, зумовленої зловживанням державою-агресором принципом суверенного імунітету. Запропонована модель ґрунтується на поєднанні договірних, інституційних та позасудових елементів міжнародного правового регулювання;

– класифікацію форм компенсації шкоди, завданої внаслідок воєнної агресії, з урахуванням специфіки збройних конфліктів XXI століття, зокрема гібридних війн і злочинів агресії, що дозволило систематизувати як традиційні, так і нетипові компенсаційні інструменти;

– доктринальне розуміння ролі міжнародних інституцій (ООН, Ради Європи, Європейського Союзу, міжнародних судових органів) у формуванні сучасної компенсаційної політики шляхом визначення критеріїв та меж їх участі у процедурах відшкодування шкоди, завданої державам унаслідок воєнної агресії.;

набули подальшого розвитку:

– наукові уявлення про зв'язок історичних форм репарацій із сучасними викликами формування дієвих компенсаційних моделей у контексті гібридних конфліктів, транснаціональних загроз та системних порушень міжнародного правопорядку;

– ідеї щодо інституціоналізації механізмів відшкодування, зокрема через створення міжнародних компенсаційних комісій, реєстрів збитків, фондів конфіскованих активів держави-агресора та застосування засад універсальної

юрисдикції до злочину агресії;

– наукові підходи до узгодження національної системи компенсації з міжнародними стандартами, включно з імплементацією норм міжнародного гуманітарного права, права міжнародної відповідальності держав, принципів перехідного правосуддя та зобов'язань держави у сфері захисту прав людини.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання у трьох взаємопов'язаних напрямках: нормотворчому, правозастосовчому та освітньо-методичному. Запропоновані положення та висновки можуть бути враховані при вдосконаленні національного законодавства у сфері відшкодування шкоди, документування та оцінки збитків і використані у межах міжнародного правового співробітництва. Результати дослідження мають прикладне значення для вдосконалення підходів до фіксації та відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок воєнних дій, зокрема в контексті формування та розвитку системи відновлення України. Напрацювання можуть бути використані в освітньому процесі для підготовки курсів з міжнародного публічного права, історії держави і права та спецкурсів з права збройних конфліктів і відновного правосуддя. Результати дисертаційного дослідження можуть слугувати підґрунтям для практичного впровадження механізмів компенсації у постконфліктних умовах.

Автор широко використовує результати власних наукових здобутків в ході викладання нормативних історико-правових дисциплін за програмою бакалаврату для студентів-правників, магістрантів та аспірантів ЗВО (Акт впровадження результатів дисертації в освітній процес Львівського державного університету внутрішніх справ №2 від 02.01.2026 р.).

Особистий внесок здобувача. Викладені в дисертації положення, в яких відображена наукова новизна роботи, розроблені автором особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи були представлені та обговорені на науково-практичних заходах, зокрема: Всеукраїнський круглий стіл «Державотворення та правотворення в умовах війни та післявоєнного періоду» (м. Львів, 2024 р.), Науковий семінар «Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнного періоду»

(м. Львів, 2025 р.) та IV Міжнародна наукова конференція «Технології та суспільство: взаємодія, вплив, трансформація» (м. Чернігів, 2025 р.), а також V та VIII Міжнародні науково-практичні конференції «Perspectives of contemporary science: theory and practice» (м. Львів, 2024 р.).

Публікації. Ключові результати дисертації висвітлені у трьох наукових статтях у фахових виданнях категорії Б України та у шести тезах наукових повідомлень, опублікованих у матеріалах конференцій та семінарів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів (поділених на вісім підрозділів), висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг становить 187 с., у т. ч. 150 с. основного тексту. Робота містить 1 таблицю, 3 рисунки, 2 додатки. Список використаних джерел нараховує 165 позицій.

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія та джерельна база дослідження

Історіографія механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій, включає розгляд цього питання з різних історичних періодів та різних країн (рис. 1.1). Практика відшкодування шкоди за воєнні дії має багатовікову історію, і розвиток цього механізму залежав від політичних, економічних і правових факторів.

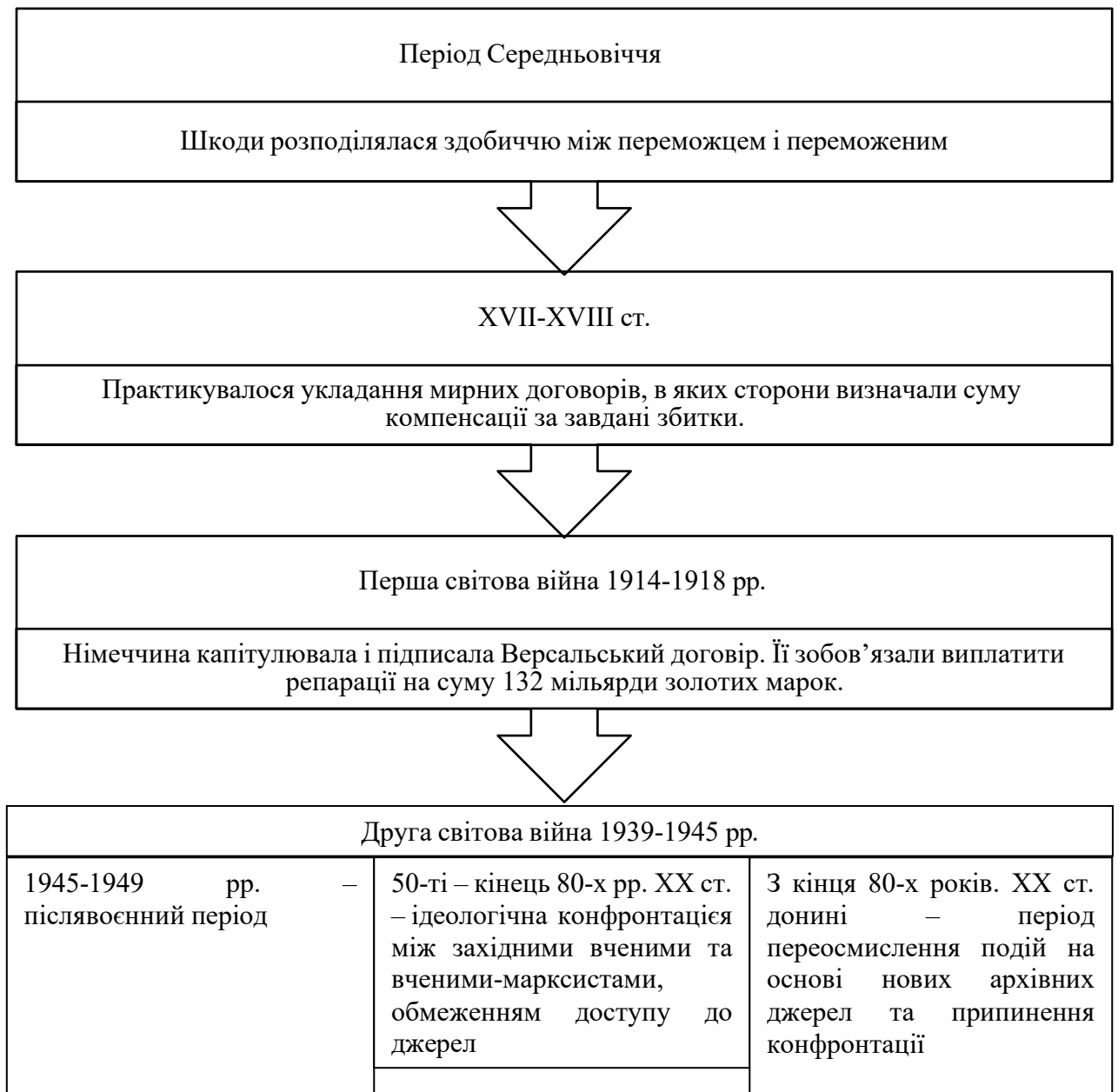

Рисунок 1.1 – Періодизація відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій

Джерело: складено автором на основі [1, с. 67-90; 2, с. 87]

У середньовічній Європі відшкодування шкоди відбувалося в основному через розподіл здобичі між переможцем і переможеним. Пізніше, у XVII-XVIII ст., виникала практика укладання мирних договорів, в яких сторони визначали суму компенсації за завдані збитки.

О. Оболенцева-Красивська зазначає, що з появою міжнародного гуманітарного права у другій половині XIX ст. почали розроблятися норми, спрямовані на захист цивільного населення та майна в разі воєнних конфліктів. Після Першої світової війни була утворена Комісія по відшкодуванню шкоди від воєнних дій, яка встановила процедури компенсації країнам, що зазнали збитків. Окрім того, після Другої світової війни було утворено різні міжнародні організації, такі як Міжнародний валютний фонд (далі – МВФ) і Світовий банк, які надавали державам фінансову допомогу для відновлення після воєнних збитків [3, с. 65-67].

М. Шевців зазначає, що у другій половині XX ст. дослідження історіографії механізму відшкодування шкоди було взаємозв'язане з формуванням міжнародного права стосовно воєнних злочинів та прав людини. Заснування Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) в 2002 р. дало можливість впроваджувати механізми з притягнення до відповідальності осіб, винних у злочинах проти людства або воєнних злочинах та розв'язувати питання про компенсацію для постраждалих [4, с. 97-100].

Сучасні механізми відшкодування шкоди за воєнні дії охоплюють міжнародні судові інстанції, національні законодавства, дипломатичні переговори та договори і ще державні програми підтримки та фінансування для відновлення постраждалих регіонів. Варто зауважити, що історія відшкодування шкоди внаслідок воєнних дій є складною і розмаїтою, та різні країни мають визначні підходи та практики в данному питанні. При вивченні історіографії варто звертатися до конкретних досліджень, міжнародних договорів та національних

законодавств, що регулюють відшкодування шкоди.

I та II Світові війни були двома найбільш руйнівними та масштабними збройними конфліктами в історії людства. Перша світова війна: 1914 року – 1918 роки, учасниками були центральні держави, такі як Німеччина, Австро-Угорщина, Османська імперія, проти Антанти, яку очолювали Франція, Велика Британія, Російська імперія (пізніше Радянський Союз), США та інші країни. Війна велася на багатьох фронтах, залучаючи мільйони солдатів. Причиною приведення до війни стала серія політичних та міжнародних конфліктів, включаючи націоналістичні претензії, територіальні суперечки та геополітичні інтереси. О. Шморгун наголошує, що наслідки Першої світової війни призвели до значних людських жертв, руйнування міст та інфраструктури, падіння імперій, зміну політичної карти Європи, погіршення економічної ситуації і формування підґрунтя для другої світової війни. [5, с. 11-13]

Друга світова війна відбулася у період з 1939 року по 1945 року. Учасниками були: Осі (Німеччина, Італія, Японія) проти Антанти (Союзники), включаючи Велику Британію, СРСР, США, Францію та інші країни. Війна велася на всіх континентах і охоплювала велику частину світу. Було залучено більше 100 країн, і це стало найбільшим збройним конфліктом в історії. Причини війни були багатогранними, включаючи розширення нацистської Німеччини, територіальні претензії, ідеологічні конфлікти та реакцію на агресивні дії Осі. Друга світова війна призвела до величезних руйнувань, геноциду та Голокосту, великої кількості жертв, зміни геополітичного ландшафту, виникнення ядерної зброї, заснування ООН, підтримання прав людини та встановлення більшого світового порядку [6, с. 103-107].

Так, обидві Світові війни залишили надовго відбиток на світовій історії та суспільстві, наголошуючи важливість миру, міжнародного співробітництва та примирення. При цьому I та II Світові війни завдали значної шкоди та збитків країнам. Про особливості яких пропонується зазначити нижче.

Спершу, обидві Світові війни завдали значної матеріальної шкоди багатьом державам, зокрема у вигляді руйнування міст, інфраструктури, промислових

підприємств та аграрних секторів. Втрати були великими як для переможців, так і для переможених [7, с. 23-29].

Коротко охарактеризувавши періодизацію відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій пропонується більш глибоко розглянути період після Другої світової війни, бо після почалися переговори та укладання мирних договорів між країнами, зокрема, у формі репараційних платежів (табл. 1.1).

Таблиця 1.1 Відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій в період Другої світової війни

№	Категорія	Характеристика
1	2	3
1.	Репарації та міжнародні договори	Відбувалися переговори про розмір та умови відшкодування шкоди від переможців до переможених країн. Відносять платежі у вигляді грошей, товарів або послуг, відшкодування втрат на території та повернення зайнятих територій
2.	План Маршалла	Особливим етапом відшкодування шкоди після Другої світової війни був План Маршалла, який був запроваджений в 1948 році. План передбачав надання фінансової та технічної допомоги країнам Європи для їх економічного відновлення
3.	Довгострокові наслідки	Після війни країни продовжували відшкодовувати шкоду протягом багатьох років. Платежі у формі репарацій, реституції (повернення втраченого майна), реконструкцію та відновлення економіки та інфраструктури

Джерело: складено автором на основі [8, с. 87-91; 9; 10, с. 80-82]

Тому, вивчення періоду після Другої світової війни може допомогти більше розуміти важливі аспекти відшкодування шкоди, що виникають в результаті воєнних дій та сприяє формуванню стратегій та політик відновлення після

конфліктів.

К. Рашевська виділяє, що в історіографії вивчення проблемного питання відшкодування шкоди, заподіяної державі в період II Світової війни можна виділити три основні періоди:

1) 1945-1949 рр. – післявоєнний період;

2) 50-ті – кінець 80-х рр. XX ст. – період, що характеризується ідеологічною конфронтацією між західними вченими та вченими-марксистами, обмеженням доступу до джерел;

3) з кінця 80-х років. XX ст. донині – період переосмислення подій на основі нових архівних джерел та припинення конфронтації [11].

На першому етапі власне історичних праць, присвячених радянській окупації, не було. Оцінки окупаційної політики в Німеччині у статтях та публічних виступах політичних лідерів СРСР та Східної Німеччини (І. Сталіна, В. Молотова, В. Піка, О. Гротевоя) залежали від зміни політичного курсу СРСР та НДР, міжнародних криз початкового періоду «холодної війни».

На другому етапі досліджень підключаються не тільки керівники держав, а й вчені. Радянська окупація Німеччини розглядалася, зазвичай, у складі ширших тем: «німецьке питання» чи історія НДР.

На третьому етапі вивчення теми стало можливим ознайомлення із новими джерелами проблеми. З'явилися як загальні роботи, так і спеціалізовані дослідження, які розглядають окупаційну політику загалом чи її окремі аспекти.

У історіографії авторів зарубіжних країн приділяють основну увагу політичним аспектам радянської окупаційної політики, економічні питання розглядаються значно рідше.

Таким чином, політичний аспект радянської окупації, складовою якої було й питання репарацій, вивчений досить докладно, фрагментарно – економічний аспект, проте досі немає дослідження, яке б цілісно представило радянську окупаційну політику економіки Східної Німеччини, вплив заходів РВАН на промисловість, сільське господарство, фінанси, транспорт, торгівлю і постачання.

Кримська конференція глав «Великої трійки» (4-11 лютого 1945 р.) стала

першою, де обговорювалося питання про відшкодування Об'єднаним Націям збитків, завданих їм у період Другої світової війни.

О. Лисенко, І. Дерейко. виділяють такі рішення, які були прийняті на Потсдамській конференції (17 липня – 2 серпня 1945 р.) з репарацій:

– репараційні претензії СРСР будуть задоволені шляхом вилучень із зони Німеччини, окупованої СРСР, та з відповідних німецьких вкладень за кордоном. СРСР задовольнить репараційні претензії Польщі зі своєї частки репарацій;

– СРСР отримає із західних зон Німеччини 15% капітального обладнання, придатного для використання, в обмін на еквівалентну вартість різних товарів та матеріалів та 10% згаданого обладнання безоплатно;

– репараційні претензії США, Великобританії та інших країн, які мають право на репарації, будуть задоволені із західних зон та їх відповідних німецьких вкладень за кордоном;

– кількість обладнання, яке підлягає вилученню в рахунок репарацій, має бути визначено протягом 6-ти місяців, а вилучення та його постачання країнам, які мають право на репарації, протягом 2-х років [12, с. 390-401].

У дискусії, що відбулася за радянською пропозицією про репарації, було досягнуто домовленості про те, що пропозиція про репарації з Німеччини має бути вивчена спеціальною комісією, яка працюватиме в Москві.

Під репараціями у міжнародному праві розуміється вид матеріальної міжнародно-правової відповідальності, що складається з відшкодування державою заподіяної ним шкоди у грошовій чи іншій формі.

Іншим важливим напрямом радянської репараційної політики у Німеччині, О. Базалук визначає, що з 1946 р. основним, були поставки з поточного виробництва. Слід зазначити, що демонтаж промислових підприємств у рахунок репараційних поставок був болючим для німецьких робітників, які втрачали свої робочі місця. З метою пом'якшення цих труднощів керівництво РВАН вже на початку 1947 р. прийняло рішення припинити подальший демонтаж промислових підприємств і на базі 119 великих підприємств, які призначалися для демонтажу, створити радянські акціонерні товариства (далі – РАТ), які залишалися б на території Східної

Німеччини. Було створено 31 радянське акціонерне товариство із загальним статутним капіталом 4200 млрд. марок. Номенклатура поставок згодом зазнавала коригування. Так, якщо до 1947 р. основну частку поставок становили товари народного споживання, то надалі у поставках стала переважати продукція машинобудівної, електротехнічної та хімічної галузей промисловості [13, с. 240-247].

Для оформлення репараційних наряд-замовлень застосовувалися ціни 1944 р. Представники РВАН вважали, що за умов на той час таке вирішення питання цін було єдино можливим та коректним, так як забезпечувало можливість збереження для німецьких підприємств колишніх умов роботи над репараційними замовленнями, уникнення зайвої дезорганізації господарського життя в радянській окупаційній зоні, а також забезпечувало здійснення такої фінансової політики, яка була б спрямована на збереження колишнього рівня цін та не допущення їх подальшого зростання. Щоб уявити масштаби діяльності РАТ у східній Німеччині, можна навести такі дані: у 1950 р. частка РАТ у промисловому виробництві НДР становила понад 22 відсотків. В енергетиці, електроніці і особливо в хімічній промисловості вона була навіть значно вищою. РАТ проіснували остаточно 1953 р. й у 1954 р. за рішенням Радянського уряду було безоплатно передані НДР, в їх вартість у рахунок репарацій не ввійшла. Особливе місце серед РАТ займав «Вісмут» – комплекс підприємств, що добували уран у Рудних горах Саксонії. Діяльність «Вісмуту» припинилася лише 1991 р. всього було видобуто 220 тисяч т радіоактивних матеріалів, у тому числі вироблявся уран, який майже весь вирушав у Радянський Союз. Вагоме значення у радянській репараційній політиці приділялося використанню праці німецької технічної інтелігенції. Так, у радянській окупаційній зоні Німеччини було створено близько 200 технічних бюро, близько 50 експериментальних цехів та лабораторій. Тисячі німецьких вчених, інженерів, техніків працювали у них. Переважна увага приділялася фахівцям у військовій галузі. До 1948 р. близько 200 тисяч німецьких фахівців були разом із сім'ями вивезені до СРСР. Першою була група вчених-ядерників, за нею пішли ракетники та хіміки. Їхня роль у створенні нової радянської військової техніки була досить

важливою [14, с. 102].

Що ж до репарацій на користь США, Великобританії та Франції, всі вони реалізовувалися дещо іншим шляхом. Так, окупаційна влада США, Англії та Франції вела значний вивіз із окупованих ними західних зон Німеччини вугілля та коксу. Виробляли ще вирубку лісових масивів та вивіз деревини. За повідомленнями друку, лише за 1945-1947 рр. примусовий експорт вугілля та лісу із Західної Німеччини був наступним: вугілля було вивезено на 500 млн. марок, або на 200 млн. доларів (при цьому за тону вугілля за цін на світових ринках 25-30 доларів німцям виплачували всього 10,5-11 доларів)), ліси – на 1 млрд. марок, або на 400 млн. доларів. Операції не записувалися в репарації, хоча сутнісно вони були такими. За неофіційними німецькими даними, у західних зонах Німеччини фінансування прихованих репарацій, що здійснювалися шляхом використання податкових та інших надходжень, сягнуло приблизно 4,5 млрд. марок, або 1,8 млрд. доларів, у тому числі для оплати поставок вугілля та лісу 5 млрд. марок, чи 600 млн. доларів. Крім вугілля та ліси із західних зон поставлялися для вивезення та інші товари, які не зараховувалися у репарації, хоча вони насправді були такими. Йдеться, зокрема, про те, що, на підставі даних англійського друку, німецькі банкноти вартістю 1,76 млрд. марок до весни 1947 р. надходили до скарбниці англійського казначейства, яке, ймовірно, виплатило фунти стерлінгів солдатам, які здали німецькі банкноти. Німецькі банкноти, мабуть, лише частково було отримано від продажу на марки продовольства. Принаймні ці марки були вилучені у німецьких власників [14, с. 103]. За даними німецьких органів самоврядування західних зон, вартість всього демонтованого обладнання та інших майнових вилучень, пов'язаних з репараціями капітального обладнання, склала: за «бізонією» – понад 2 млрд. марок (близько 800 млн. доларів) та по Французькій зоні – 1 млрд. марок (400 млн. доларів). Крім цього, значна частина найбільш досконалих і цінних машин і обладнання вибірково шляхом була демонтована і вивезена до Англії та Франції.

Основний акцент вони зробили на присвоєння закордонних авуарів Німеччини у сумі 8-10 млрд. німецьких марок. У їхньому розпорядженні виявилися

золоті запаси Німеччини (277 тонн) і значної частини німецького торгового і річкового флотів у сумі понад 200 млн. доларів. Крім того, вони отримали великий прибуток від патентів на різні наукові та технічні відкриття німецьких вчених. Згідно з німецькими дослідженнями, загальна оцінка вартості отриманих союзними державами, головним чином США та Англією, внаслідок вилучення патентів та пов'язаної з ними технічної документації визначається сумою 12,5 млрд. марок, або 5 млрд. доларів. Ще дійснювався вивіз німецьких вчених у США для здійснення досліджень військового значення.

За даними радянського друку, репарації США та Великобританії значно перевищили суму у 10 млрд. доларів. За оцінками західних фахівців загальна сума економічних вилучень із радянської зони на користь СРСР із 1945 по 1953 рр. становила 43,6 (у старих цінах) або 66,4 (у нових цінах) млрд. німецьких марок [14, с. 106-109].

Таким чином, реалізація репараційної політики СРСР, США та Англією після Другої світової війни виявилася значно ефективнішою у порівнянні зі стягненнями репарацій з Німеччини у міжвоєнний період (1919-1939 рр.). Репарації сприяли швидкому повоєнному відновленню економіки СРСР, Англії та Франції, посиленню військового потенціалу колишніх союзників з антигітлерівської коаліції, посиленню впливу монополістичного капіталу США, Англії та Франції у Західній Європі та у світі.

Після завершення Другої світової війни було проведено переговори між країнами-переможцями щодо поділу німецьких репарацій. Основними країнами, які отримали репарації, були СРСР, США, Велика Британія та Франція та інші (рис. 1.2). Сполучені Штати Америки, Велика Британія та Франція отримали також певну частку репарацій у вигляді грошей, товарів, технологій та інших активів. Вони здебільшого орієнтувались на військову промисловість, ресурси та технології, щоб забезпечити власну національну безпеку та економічне відновлення.

Угода про репарації охоплювала відшкодування втрат та компенсацію втраченого майна і приватних активів, які були заповдіяні внаслідок воєнних дій.

Відновлення після війни було складним і тривалим процесом, і кожна країна-переможець мала власні потреби і пріоритети щодо відшкодування шкоди.

Важливо зазначити, що поділ репарацій мав великий вплив на подальший розвиток країн-отримувачів. Наприклад, СРСР використовував отримані матеріальні активи для зміцнення своєї економіки та промисловості, тоді як США, Велика Британія та Франція зосереджувалися на відновленні своїх власних господарств і розвитку післявоєнної економіки.

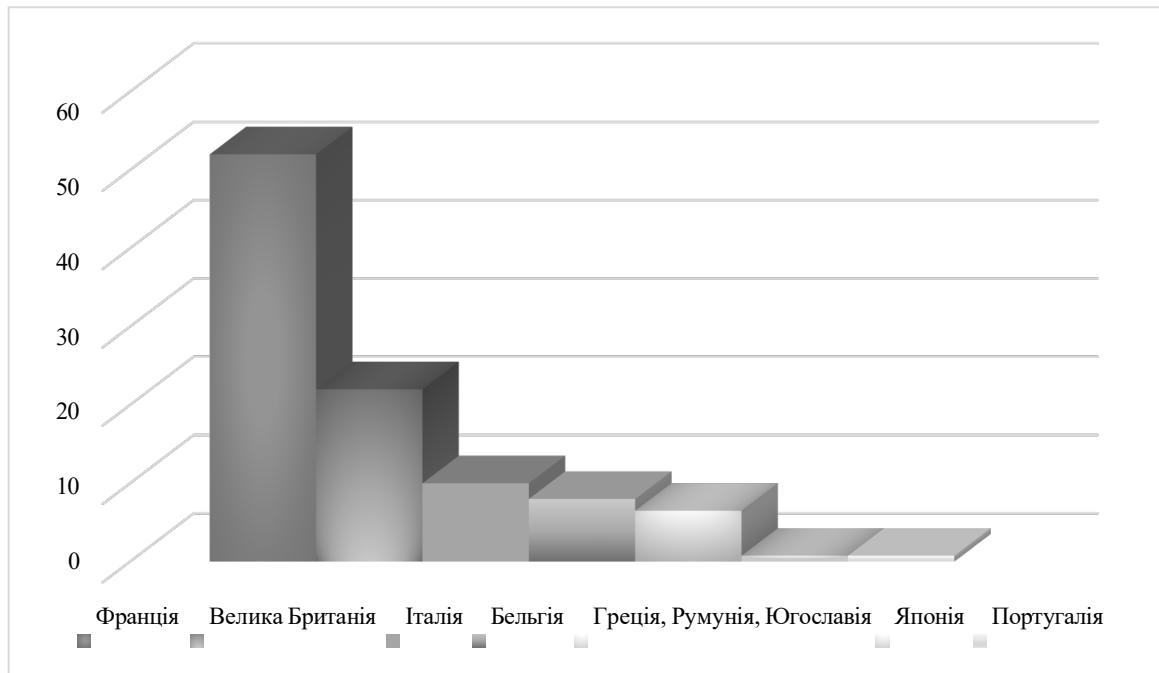

Рисунок 1.2 – Поділ німецьких репарацій між країнами-переможцями
Джерело: [15; 16, с. 162-164; 17, с. 141-143].

Поділ німецьких репарацій був складним процесом, який враховував інтереси кожної з країн-переможців та сприяв відновленню після війни.

Наступне пропонується виокремити основні джерела, які можна використовувати при дослідженні цього питання, включають (табл. 1.2).

Міжнародні договори та конвенції виступають важливою джерельною базою для дослідження механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій. Правові інструменти встановлюють норми, принципи та процедури, які регулюють відповідальність держав за завдану шкоду та механізми компенсації постраждалим.

Одним з найважливіших договорів є Женевські конвенції, які були укладені з метою захисту жертв воєнних конфліктів. Женевські конвенції 1949 року та їх Протоколи встановлюють стандарти міжнародного гуманітарного права, включаючи правила про відшкодування шкоди. Вони визнають право постраждалих осіб та держав на відшкодування за втрату життя, тілесні ушкодження, матеріальну шкоду та інші збитки, заподіяні внаслідок воєнних дій [18].

Таблиця 1.2 Джерельна база дослідження механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій

№	Джерельна база	Характеристика
1	2	3
1.	Міжнародні договори та конвенції	Міжнародне гуманітарне право, включаючи Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них, надають нормативну базу для вирішення питань, пов'язаних зі шкодою, заподіяною державі внаслідок воєнних дій. Існують різні договори та конвенції, які стосуються відшкодування шкоди, зумовленої діями держав або окремих осіб
2.	Національні законодавства	Законодавство кожної країни може містити положення про відшкодування шкоди внаслідок воєнних дій. Дослідження відповідних законів та нормативно-правових актів країн дозволяє отримати уявлення про правовий механізм відшкодування шкоди
3.	Міжнародні рішення та судова практика	Рішення міжнародних судів, таких як Міжнародний суд ООН або Міжнародний кримінальний суд, можуть містити важливі висновки та прецеденти, пов'язані з відшкодуванням шкоди внаслідок воєнних дій. Рішення пов'язані з розглядом індивідуальних справ або колективних позовів щодо відшкодування шкоди

4.	Архівні матеріали	Архіви держав, міжнародних організацій та воєнних департаментів можуть містити цінну інформацію про механізми відшкодування шкоди внаслідок воєнних дій, включаючи документи, звіти, листування та протоколи
5.	Історичні дослідження	Історики та правознавці досліджують історичні аспекти відшкодування шкоди внаслідок воєнних дій. Їх праці можуть містити аналіз різних періодів історії, включаючи приклади спорів та судових процесів пов'язаних з відшкодуванням шкоди

Джерело: складено автором

Додатково, Я. Миколаєнко визначає, що міжнародний правовий інструментарій включає такі договори, як Гаазькі конвенції 1899 і 1907 рр. [19], які містять положення щодо компенсації за воєнні збитки, а також Устав Міжнародного військового трибуналу (Нюрнберзький трибунал) і Устав Міжнародного трибуналу з вбивств іноземців (Токійський трибунал), які розглядали злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людства під час Другої світової війни. Існують регіональні конвенції і договори, які розглядають питання відшкодування шкоди внаслідок ведення воєнних дій. Наприклад, Африканська хартія про права людини і народів 1981 року встановлює зобов'язання держав-учасниць компенсувати шкоду, заподіяну внаслідок порушення прав людини в контексті збройних конфліктів [20, с. 180].

Важливими виступають резолюції та документи, прийняті ООН, зокрема Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 60/147 від 16 грудня 2005 року. Документ закликає держави компенсувати шкоду, заподіяну внаслідок порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права. Для дослідження механізму відшкодування шкоди необхідно аналізувати національне законодавство країн, які брали участь у воєнних конфліктах або страждали від них. Багато країн приймають закони та програми, спрямовані на відшкодування постраждалим і відновлення пошкоджених територій [21].

Таким чином, міжнародні договори, конвенції, резолюції та національне законодавство вистапають підґрунтям для дослідження механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок воєнних дій. Вони встановлюють правові стандарти, процедури та зобов'язання держав щодо компенсації постраждалим та відновлення пошкоджених регіонів після воєнних конфліктів. Правові норми враховують гуманітарні аспекти, захищають права постраждалих осіб і сприяють відновленню миру та стабільності після воєнних збитків.

Продовжуючи дослідження механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок воєнних дій, важливо аналізувати та порівнювати різні міжнародні договори та конвенції. Включає Женевські конвенції 1949 року та їх Протоколи, Гаазькі конвенції 1899 і 1907 років, Африканську хартію про права людини і народів 1981 року, а також резолюції Генеральної Асамблеї ООН та інші відповідні документи.

I. Мудра досліджувала різні практики та програми відшкодування, які реалізуються на рівні окремих держав. Кожна країна може мати своє власне законодавство та програми компенсації, спрямовані на відновлення постраждалих регіонів та підтримку жертв воєнних дій [22, с. 93-97].

Усі зазначені нами джерела надають важливі відомості та контекст для дослідження механізму відшкодування шкоди внаслідок воєнних дій. Вивчення історіографії та аналіз цих документів дозволяє краще зрозуміти правові засади, процедури та відповідальність держав у відшкодуванні шкоди та відновленні після воєнних конфліктів. Національні законодавства країн виступають важливою джерельною базою для дослідження механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій. Законодавчі акти встановлюють правила, процедури та механізми компенсації, що застосовуються відповідно до внутрішнього права країн, які брали участь у конфлікті або постраждали від нього. Кожна держава може мати власну систему законів, положень, рішень суду і програм, які стосуються відшкодування шкоди внаслідок воєнних дій. Національні норми враховують специфічні аспекти, такі як права постраждалих осіб, процедури збору доказів, обчислення збитків і засоби виконання вироків.

І. Голубенко та К. Шпак зазначають, що механізм відшкодування шкоди, детально аналізують національні закони і правила, що регулюють це питання. Вони вивчають відповідні закони щодо відшкодування втрати життя, тілесних ушкоджень, психологічної травми, матеріальної шкоди, втрати майна та інших видів збитків, що виникають у зв'язку з веденням воєнних дій. Дослідження національного законодавства допомагає виявити особливості і виклики, з якими стикаються держави під час відшкодування шкоди. Наприклад, це можуть бути питання щодо платоспроможності держави, доказової бази, додаткових перешкод, що пов'язані з воєнними конфліктами [23, с. 385-390].

Отже, національні законодавчі системи відіграють вирішальну роль у формуванні та дослідженні механізмів відшкодування шкоди, завданої державі внаслідок збройних конфліктів. Вони встановлюють правові норми і процедури, які регулюють відшкодування збитків і відновлення постраждалих регіонів. Аналіз національного законодавства допомагає зрозуміти правовий контекст, в якому відбувається процес відшкодування та ідентифікувати потенційні виклики і проблеми, що виникають у цьому процесі.

Міжнародні рішення та судова практика є важливою джерельною базою для дослідження механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій. Рішення та практика розвиваються в рамках міжнародних судів, таких як Міжнародний Суд ООН, Міжнародний кримінальний суд, арбітражні суди та спеціалізовані суди, які займаються відшкодуванням збитків внаслідок воєнних дій. Міжнародні рішення встановлюють прецеденти та інтерпретації міжнародного права, пов'язаного з відшкодуванням шкоди. Рішення Міжнародного Суду ООН у справах, пов'язаних з воєнними злочинами та порушеннями прав людини, надають важливі вказівки щодо визнання відповідальності держави та обсягу компенсації. Судова практика міжнародних судів відображає конкретні випадки, де відшкодування шкоди було розглянуто та вирішено. Враховуючи рішення, прийняті у справах індивідуального та колективного позову, що стосуються відшкодування втрати життя, травм, руйнування майна та інших видів збитків, які виникли внаслідок воєнних дій.

Дослідження міжнародних рішень та судової практики дозволяє аналізувати правові аргументи, стандарти та принципи, що використовуються при вирішенні справ про відшкодування. Вони розкривають особливості процесу відшкодування та можуть надавати цінні вказівки стосовно ефективних практик і підходів. Аналіз міжнародних рішень і судової практики сприяє виявленню тенденцій і розвитку міжнародного права стосовно відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок воєнних дій. Аналіз допомагає встановити прийняті міжнародним співтовариством стандарти та принципи в цій галузі та ідентифікувати можливі прогалини або проблеми, які потребують додаткового розвитку. Завдяки міжнародним рішенням і судовій практиці дослідники можуть розширити своє розуміння механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій. Дозволяє вдосконалити правові інструменти, процедури та практики, спрямовані на забезпечення справедливості та відновлення після воєнних конфліктів [24].

Архівні матеріали – важлива джерельна база для дослідження механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій. Матеріали містять документи, записи, звіти, кореспонденцію та інші архівні джерела, що зберігаються у державних архівах, бібліотеках, музеях та інших інституціях. Архівні матеріали надають історичний контекст і деталі щодо військових дій, подій і рішень, що призвели до заподіяння шкоди державі. Вони містять інформацію про воєнні операції, стратегію, розпорядження командування, політичні рішення, воєнні злочини, повстання та інші події, що сталися під час конфлікту. Дослідження архівних матеріалів дозволяє встановити факти, документальні докази та виявити відповідальних сторін за заподіяну шкоду. Вони допомагають з'ясувати обсяг шкоди, розмір втрати майна, втрати людського життя, порушення прав людини та інші наслідки воєнних дій, які потребують відшкодування. Архівні матеріали надійні джерела інформації, оскільки вони засновані на оригінальних документах, створених у період конфлікту або невдовзі після нього. Вони можуть бути використані для підтвердження фактів, встановлення послідовності подій, виявлення злочинів та інших порушень міжнародного гуманітарного права.

Таким чином, аналіз архівних матеріалів забезпечує отримання систематизованої та достовірної інформації про перебіг воєнних подій та їхні наслідки, що уможливорює глибше розкриття механізмів відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок збройних дій. Зазначений підхід сприяє з'ясуванню відповідних правових аспектів, визначенню відповідальності сторін, встановленню обсягу компенсації та формуванню ефективних механізмів відшкодування.

Дослідження архівних матеріалів дозволяє переглянути різні перспективи і думки, які можуть бути представлені у документах різних сторін конфлікту або свідків подій. Сприяє більш об'єктивному та всебічному розумінню ситуації та проблем, пов'язаних з відшкодуванням шкоди. Архівні матеріали виступають репрезентативним джерелом інформації для дослідників, правознавців та спеціалістів у галузі військового права. Вони допомагають розширити знання про минулі воєнні конфлікти, прогнозувати можливі проблеми та вдосконалювати механізми відшкодування для забезпечення справедливості та відновлення після воєнних дій [24].

Історичні дослідження виступають важливою джерельною базою для дослідження механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій. Дослідження охоплюють аналіз подій, конфліктів, політичних рішень та наслідків воєнних дій, які сталися в минулому. Шляхом вивчення історичних джерел, документів, архівних матеріалів, свідчень очевидців та інших документальних доказів дослідники можуть побудувати хронологію подій, з'ясувати причини виникнення конфліктів, оцінити шкоду, заподіяну державі та її громадянам та встановити фактори, які сприяли чи ускладнили відшкодування. Історичні дослідження дають змогу розглянути різні аспекти війни, включаючи воєнні стратегії, технології, політичні рішення та їх наслідки для національних та міжнародних стосунків. Дозволяє розуміти контекст, в якому виникала шкода, і виявляти можливі причини та відповідальність сторін конфлікту. Історичні дослідження розкривають попередні практики відшкодування шкоди, які використовувалися у минулому, та їхні наслідки. Надає можливість визначити ефективність різних підходів, аналізувати їхні позитивні та негативні аспекти та

використовувати ці знання для розвитку більш ефективних механізмів відшкодування шкоди в майбутньому. Історичні дослідження здатні розкрити вплив політичних, економічних, соціальних та культурних факторів на процес відшкодування шкоди після воєнних дій. Вони допомагають встановити, які чинники сприяли або перешкоджали відновленню держави після конфлікту, визначити які механізми та політичні рішення були ефективними у забезпеченні компенсації та відшкодуванні шкоди. Історичні дослідження мають важливе значення для розуміння подій минулого та їх впливу на сучасність. Вони допомагають сформулювати рекомендації щодо політики відшкодування шкоди та побудови механізмів відновлення після воєнних дій на основі досвіду та уроків минулого [24].

Отже, хочемо підсумувати, що історичні дослідження є важливою джерельною базою для вивчення та розуміння механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій. Вони дозволяють збагатити знання про минулі конфлікти, встановити причини та відповідальність, окрім того надають цінний контекст та інформацію для розробки ефективних стратегій відшкодування та відновлення після воєнних дій.

1.2. Методологія дослідження

На нашу думку, методологія дослідження базується на комплексному та об'єктивному підході до вивчення механізму відшкодування шкоди, заподіяних державі внаслідок воєнних конфліктів, з фокусом на історичних та правових аспектах цього проблемного питання.

Перший етап методології дослідження складається з аналізу літературних джерел, архівних матеріалів, історичних документів та правових актів, які стосуються відшкодування шкоди після воєнних конфліктів. Даний етап покликаний забезпечити науково обґрунтовану базу для подальшого дослідження механізму відшкодування шкоди. Аналіз джерел, що охоплюють історичний період відшкодування шкоди, починаючи з ранніх історичних етапів до сучасності.

Доцільно віднести стародавні записи, архівні документи, журналістика, наукові праці, монографії, міжнародні договори та інші види літературних джерел, що містять інформацію про механізми відшкодування внаслідок воєнних дій. Слід звернути увагу на історичні документи, які описують розвиток сфери відшкодування на різних етапах, а саме документи урядових структур, міжнародних організацій, державних архівів та інших джерел, що містять юридичну та історичну інформацію про зусилля з відшкодування після воєнних конфліктів. Необхідно провести аналіз правових актів, міжнародних угод, конвенцій та договорів, які регулюють процедури та принципи відшкодування шкоди після воєнних дій. Аналіз дозволяє виявити головні правові аспекти, зміни у законодавстві на різних історичних етапах та принципи і норми, які визначали механізми відшкодування у міжнародному контексті.

В результаті першого етапу О. Банасько зазначає, що слід зібрати і систематизувати обсяг інформації, що стосується історії та правового аспекту відшкодування шкоди після воєнних дій. Дозволяє встановити історичні тенденції, розуміти розвиток сфери відшкодування, ідентифікувати нормативні рамки, що формували механізми відшкодування, та створити основу для подальшого аналізу та розробки рекомендацій у наступних етапах дослідження [25, с. 10-12].

Другий етап методології дослідження передбачає проведення ретельного правового аналізу міжнародного та національного законодавства, яке регулює відшкодування шкоди, завданих державі під час воєнних конфліктів. Етап спрямований на розкриття основних правових засад, механізмів та процедур, що визначають механізм відшкодування. Під час проведення правового аналізу необхідно вивчити міжнародні угоди, конвенції, договори та декларації, які регулюють відшкодування шкоди, заподіяної державі через воєнні дії. Документи можуть бути прийняті різними міжнародними організаціями, такими як ООН, Міжнародний комітет Червоного Хреста, Міжнародний кримінальний суд та іншими. Аналіз міжнародного права дозволяє визначити загальні принципи та стандарти, які мають бути враховані при відшкодуванні шкоди після воєнних конфліктів.

Окрім того, слід звернути увагу на національне законодавство країн, які стикались з відшкодуванням шкоди після воєнних дій. Аналіз національного права дозволяє з'ясувати специфічні аспекти відшкодування, що можуть бути застосовані на рівні окремих держав. Проведено дослідження законів, постанов, рішень судів та інших правових актів, які регулюють відшкодування шкоди після воєнних конфліктів.

В процесі аналізу нормативних актів вивчено не тільки текст самого закону або договору, але й їхню інтерпретацію та застосування у судовій практиці. Дозволяє з'ясувати, які правові засади та процедури використовуються для відшкодування шкоди, і чи ефективно вони діють у реальних ситуаціях. Правовий аналіз допомагає зрозуміти сутність та обмеження механізму відшкодування шкоди, виявити можливі проблеми та прогалини в законодавстві. Створює основу для подальшого дослідження та розробки рекомендацій, спрямованих на вдосконалення механізму відшкодування та забезпечення ефективної реалізації правових засад у відшкодуванні шкоди після воєнних дій [26, с. 8-13].

Третій етап методології дослідження передбачає проведення детального аналізу історичних прикладів відшкодування шкоди, які були завдані державам внаслідок воєнних конфліктів. Даний етап спрямований на ретельне вивчення конкретних випадків та оцінку ефективності та результатів застосованих механізмів відшкодування. Нами було звернено увагу на різноманітність історичних прикладів відшкодування шкоди, яка виникала після воєнних конфліктів, а саме I та II Світових воєн. Окрім того, визначені приклади з давньої історії, середньовіччя, сучасності. Ретельно вивчено ці приклади, щоб виявити закономірності та тенденції, які можуть сприяти або ускладнити відшкодування. Вивчення історичних прикладів містить аналіз ситуації, в якій державі було завдано шкоди під час воєнного конфлікту, причини і наслідки цих збитків, а також механізми відшкодування, що були застосовані в кожному випадку. Детально вивчено правові аспекти цих процесів, роль міжнародних угод та домовленостей у відшкодуванні шкоди. Під час аналізу ефективності та результатів застосованих механізмів відшкодування, звернено увагу на кілька ключових аспектів. Було

визначено, наскільки успішно держави змогли повернути після війни до попереднього стану, наскільки були здатні забезпечити компенсацію постраждалим та відновлення національної економіки та інфраструктури. Аналізується вплив відшкодування на процес миротворчості, стабільність та загальний розвиток держави [27, с. 14-19].

Нами було виявлено основні виклики, з якими стикалися держави під час відшкодування, і фактори, що сприяли або ускладнювали успішне впровадження механізмів відшкодування. Допомагає встановити найкращу практику, яка може бути використана для розв'язання сучасних проблем відшкодування шкоди після воєнних дій. Загалом, третій етап дослідження є важливим кроком у зборі історичних даних та аналізі прецедентів, які допомагають зрозуміти історичний контекст та попередні досвіди відшкодування шкоди після воєнних конфліктів. Створює основу для подальшого порівняльного аналізу та розробки стратегій відшкодування у наступних етапах дослідження.

Четвертий етап методології дослідження включає проведення порівняльного аналізу досліджень та практик інших країн, які стикались з аналогічними ситуаціями відшкодування шкоди після воєнних конфліктів. І. Антошина зазначає, що даний аспект методології дозволяє виявити найкращі підходи та практики, які можуть бути успішно впроваджені в українському контексті. Під час проведення порівняльного аналізу було звернено увагу на дослідження, що вже були проведені в інших країнах з проблематики відшкодування шкоди після воєнних дій (наукові дослідження, звіти міжнародних організацій, аналітичні статті, документи урядових органів та інші джерела, що містять інформацію про досвід інших країн у цій сфері). Нами було здійснено аналіз принципів, підходів та стратегій, які були використані в інших країнах для відшкодування шкоди після воєнних конфліктів. Вивчено, які механізми були застосовані, як враховувалися інтереси постраждалих, яка роль приділялась міжнародним організаціям та допоміжним фондам, і як впроваджувалися урядові стратегії відшкодування. Під час порівняльного аналізу вивчаються успішні практики, які могли б бути адаптовані та впроваджені в українському контексті. Пропонується ідентифікувати ті підходи

та методи, які можуть бути корисними та ефективними для врегулювання відшкодування шкоди в Україні [28].

Важливим результатом цього етапу являється виокремлення передового досвіду та найкращих практик, які допоможуть побудувати ефективний та справедливий механізм відшкодування шкоди в Україні завданою рф. Дані з порівняльного аналізу слугують основою для розробки рекомендацій та стратегій відшкодування, які враховують найкращий досвід та можливості для ефективного впровадження механізму в українському правовому та соціально-економічному контексті.

Останній етап методології дослідження полягає в синтезі отриманих результатів дослідження та формулюванні рекомендацій, які стануть основою дисертаційного дослідження. У свою чергу, яке складається з обґрунтованої історико-правової аналітики, що ретельно висвітлює всі ключові аспекти відшкодування шкоди, які виникають після воєнних конфліктів. Аналітика базується на проведеному дослідженні історичних прикладів, міжнародного та національного законодавства, аналізі практик інших країн, що дозволяє зробити об'єктивні та комплексні висновки. Переважна увага приділяється ключовим питанням, пов'язаним з відшкодуванням шкоди, включаючи ефективність і результативність застосованих механізмів, правові засади, які регулюють процес відшкодування та практичні аспекти його реалізації. На основі отриманих результатів формуються рекомендації, які стосуються різних аспектів відшкодування, що можуть включати необхідні модифікації законодавства, спрямовані на поліпшення процесу відшкодування та забезпечення більшої захищеності прав постраждалих. У межах завершального етапу дослідження обґрунтовується доцільність формування нових механізмів відшкодування шкоди, заснованих на адаптації передового міжнародного досвіду та апробованих зарубіжних практик. Запропоновані рекомендації охоплюють інституційні та фінансово-економічні аспекти реалізації компенсаційної політики, зокрема механізми мобілізації ресурсів, створення спеціалізованих компенсаційних фондів і застосування альтернативних моделей фінансування.

Окрему увагу приділено можливостям розвитку партнерських взаємодій з міжнародними організаціями, фінансовими інституціями та донорськими фондами як додаткових джерел забезпечення процесу відшкодування шкоди. Підхід сприяє підвищенню стійкості та ефективності компенсаційних механізмів в умовах постконфліктного відновлення. Завершальний етап дослідження виконує узагальнювальну та прогностичну функції, оскільки забезпечує систематизацію отриманих результатів, формування науково обґрунтованих рекомендацій і стратегічних напрямів упровадження ефективного механізму відшкодування шкоди, релевантного українському правовому та інституційному контексту. Методологія дослідження розрахована на комплексне, наукове та обґрунтоване дослідження проблеми відшкодування шкоди та надання конкретних рекомендацій для уряду щодо їх реалізації.

Дослідження механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій є складним і багатограним процесом, який вимагає комплексного аналізу, систематизації та узагальнення даних. Дослідження такого роду спрямоване на розуміння причин та наслідків воєнних конфліктів, їх впливу на економіку, соціальну сферу та інфраструктуру держави.

Першим етапом дослідження механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій, є визначення об'єкта та предмета дослідження, що є критичним кроком для зрозуміння масштабів і впливу конфліктів на державу та її громадян. Даний етап охоплює детальну ідентифікацію держав, які зазнали шкоди під час військових дій, розгляд найголовніших аспектів відшкодування, які вимагають додаткового дослідження. Під час визначення об'єкта дослідження, науковці та дослідники акцентують свою увагу на державах, які були залучені до воєнних конфліктів та зазнали значних збитків унаслідок цих дій. Важливо визначити, які держави стали жертвами військових дій, і збирати всі необхідні дані про руйнування, людські жертви, втрати в інфраструктурі, економіці, культурі та інших сферах. Після ідентифікації об'єкта дослідження, такими являються держави-жертви воєнних дій, здійснюється визначення предмета дослідження, тобто специфічних аспектів, які стосуються процесу відшкодування

шкоди. До яких входять економічні збитки, загиблі та травми громадян, втрати в інфраструктурі, знищення культурних цінностей тощо. На цьому етапі дослідження важливо розглядати різні фактори, які впливають на механізм відшкодування. Зокрема, вивчаються економічні аспекти, такі як здатність держави покрити збитки, оцінка збитків та вартості відновлення. Політичні фактори не залишаються поза увагою, оскільки процес відшкодування може вимагати вирішення складних політичних питань і забезпечення співпраці між країнами. Правові аспекти є головними, оскільки необхідно встановити відповідні юридичні основи для відшкодування, такі як міжнародні договори, законодавство про військові конфлікти та права людини. Технологічні аспекти здатні впливати на механізм відшкодування, оскільки нові технології можуть сприяти відновленню і реконструкції зруйнованого [29, с. 260-261].

Узагальнюючи, перший етап дослідження механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок воєнних дій, вимагає чіткої ідентифікації держав-жертв та виділення ключових аспектів відшкодування. Аналіз різних факторів, таких як економічні, політичні, правові та технологічні, сприяє розумінню механізму відшкодування та розробці ефективних стратегій відновлення і покращення становища постраждалих держав.

Другим етапом дослідження механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій, є збір та аналіз відповідних даних та інформації, що є вирішальним процесом для здійснення об'єктивного та комплексного дослідження. Передбачає охоплення різноманітних джерел історичних даних, статистичних звітів, документів від міжнародних організацій та спеціалізованих досліджень. Перш за все, вчені та дослідники здійснюють перегляд історичних документів, які стосуються періоду воєнних дій, щоб збирати важливі відомості про воєнні події, дії сторін конфлікту, обставини шкоди та її наслідки. До них можемо віднести офіційні документи, заяви, листування тощо. Аналіз історичних джерел дозволяє зрозуміти контекст і причини виникнення воєнного конфлікту та сприяє визначенню початкових збитків.

Далі проводиться збір статистичних даних, які можуть включати числові

показники про кількість загиблих, поранених, військову техніку, руйнування інфраструктури тощо. Дані зазвичай знаходяться в офіційних звітах від військових, урядових інстанцій або міжнародних організацій, які моніторять конфлікти [30, с. 78- 81].

По-третє, важливим джерелом інформації є звіти від міжнародних організацій, таких як ООН, Червоний Хрест та інші. Організації можуть збирати свідчення і дані про воєнний конфлікт з різних джерел і представляти нейтральну та об'єктивну інформацію. Для досягнення більш точних та обґрунтованих висновків про масштаби та ступінь збитків, на цьому етапі застосовуються різні методи аналізу. Від використання статистичних методів та моделей до кількісного та якісного аналізу, дослідники старанно обробляють дані, щоб зрозуміти масштаби збитків, їх вплив на різні аспекти суспільства та економіки. Зібравши відповідні дані та інформацію, а також застосувавши аналітичні методи, дослідники готові перейти до наступного етапу, де розробляються стратегії відшкодування та рекомендації для держави з метою ефективного відновлення та врегулювання наслідків воєнного конфлікту [31, с. 132-135].

Третій етап дослідження механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій, становить розробку та застосування методології оцінки завданої шкоди, що є важливим процесом для об'єктивного визначення масштабів шкоди та встановлення механізмів відшкодування. Під час розробки методології оцінки шкоди, дослідники зазвичай застосовують різні підходи для комплексного аналізу ситуації. Економічна оцінка є одним із ключових методів, що дозволяє встановити вартість збитків у грошовому еквіваленті. Вона включає аналіз економічних збитків, таких як втрати доходів, знищення продуктивних секторів, збитки у торгівлі, інвестиціях та інші. Аналіз соціокультурних наслідків – ще один важливий підхід у визначенні шкоди від воєнного конфлікту. Аспект дослідження дозволяє враховувати вплив конфлікту на суспільство, культурну спадщину, національний дух та соціальні зв'язки. Він допомагає зрозуміти, як воєнні дії вплинули на життя громадян, їхню культурну ідентичність та повсякденне існування. При оцінці завданої шкоди ще

враховуються збитки для інфраструктури та екології. Інфраструктурні збитки охоплюють руйнування доріг, мостів, шкіл, медичних закладів та іншої важливої інфраструктури. Оцінка екологічних наслідків допомагає зрозуміти вплив воєнного конфлікту на навколишнє середовище, забруднення повітря, води, знищення природних ресурсів та загрози екосистемам.

Важливим аспектом оцінки завданої шкоди є врахування не лише безпосередніх матеріальних збитків, а й непрямих ефектів, що виникають внаслідок воєнного конфлікту. Наприклад, загроза національній безпеці та стабільності країни може мати довгостроковий і важкий вплив на економічний розвиток та соціальне благополуччя. Необхідно враховувати психологічні наслідки війни для громадян, їхню ментальну та емоційну стійкість. Узагалі, розробка та застосування методології оцінки завданої шкоди дозволяє більш детально визначити масштаби та ступінь збитків, урахувати різні аспекти впливу воєнного конфлікту на суспільство, економіку, екологію та інші сфери державного життя. Надає підґрунтя для розробки ефективних стратегій відшкодування та відновлення після військових дій [31, с. 137- 138].

Четвертий етап дослідження механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій, передбачає розробку стратегій відшкодування та надання рекомендацій уряду. Враховуючи отримані дані та оцінки, експерти працюють над створенням різних варіантів відшкодування, враховуючи економічні можливості держави, потреби постраждалих регіонів та механізми впровадження. Після проведення детального аналізу даних про завдану шкоду, отримані дані слугують основою для розробки стратегій відшкодування. В. Андрійчук визначає важливі аспекти, які потребують негайної уваги, і враховують потреби постраждалих регіонів, громадян та галузей економіки. Під час розробки стратегій відшкодування, експерти ставлять перед собою мету забезпечення ефективного та раціонального використання ресурсів держави для покриття збитків і відновлення постраждалих областей. Врахування економічних можливостей держави допомагає визначити реальність і можливі межі відшкодування та реабілітації. Рекомендації, що надаються на цьому етапі, враховують механізми

впровадження. Тобто експерти розробляють детальні плани і стратегії для реалізації відшкодування, враховуючи необхідність ефективного керівництва, координації різних державних служб, моніторингу процесу та забезпечення виконання прийнятих рішень. Під час розробки стратегій проводиться аналіз попередніх випадків відшкодування, досліджуються історії і практики інших країн, що вже стикались з подібними ситуаціями, щоб виокремити найкращі підходи та приклади успішної реалізації стратегій. Допомагає збагатити дослідження додатковими ідеями та варіантами для реалізації проектів з відшкодування [32, с. 88-90].

Завершення четвертого етапу дослідження передбачає готовність експертів з розробки і презентації детальних стратегій відшкодування та рекомендацій уряду, які стануть основою для подальших рішень та дій у відновленні та вирішенні наслідків військових дій.

Останній етап дослідження механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій, полягає в підготовці звіту та рекомендацій для влади. Він є завершальним і має на меті систематично представити всі результати дослідження та запропонувати конкретні плани дій щодо відшкодування завданої шкоди. У дисертаційному дослідженні детально представляються всі важливі результати дослідження, отримані дані та аналізи, що виконувались на попередніх етапах. Він включає в себе обґрунтування масштабів збитків, перелік постраждалих регіонів, видів збитків та їхніх наслідків. Дослідження надає об'єктивну картину ситуації і становить підґрунтя для подальших рішень та дій уряду. Оцінки завданої шкоди включають у себе економічні розрахунки, аналіз соціокультурних та екологічних наслідків, що дозволяють оцінити збитки з різних сторін та підготувати аргументовані підходи для їхнього відшкодування. Разом з оцінками у звіті представляються різні варіанти відшкодування, розроблені на основі попередніх досліджень та аналізів. Кожен варіант відшкодування має свої переваги та недоліки, що дозволяє вибрати оптимальний план дій для влади, з урахуванням конкретних можливостей та потреб держави. Рекомендації, що включені у звіт, містять конкретні пропозиції для влади

щодо відшкодування збитків та підтримки постраждалих регіонів. Вони можуть включати інформацію про необхідні зміни в законодавстві, щоб забезпечити правовий фундамент для відшкодування. Рекомендації можуть стосуватись механізмів фінансування, джерел ресурсів та способів залучення допомоги від міжнародних організацій або інших країн [33, с. 123-129].

Отже, методологія дослідження механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій, постає як багаторівнева та міждисциплінарна система наукового пізнання, що передбачає поєднання різних методів і підходів з метою забезпечення концептуальної цілісності, аналітичної обґрунтованості та практичної ефективності отриманих результатів.

1.3. Форми відшкодування шкоди державі, заподіяної внаслідок воєнних дій

Відповідальність виникає в певних ситуаціях, і ці ситуації можна розглядати з двох точок зору: на основі чого вона виникає та за що саме. В міжнародному праві, підставою для виникнення відповідальності суб'єкта є вчинення ним міжнародного правопорушення.

Перш ніж переходити до аналізу міжнародно-правової відповідальності держав, слід розглянути загальнотеоретичні аспекти та уточнити терміни, такі як «міжнародне правопорушення», «підстави міжнародної відповідальності», «міжнародна відповідальність держав», «міжнародно-правова відповідальність» та інші, що пов'язані з видами та формами міжнародно-правової відповідальності.

У галузі науки міжнародного права, К. Громовенко, Я. Тицька пропонуються поняття «міжнародне правопорушення» визначити як активне або пасивне поведінкове вчинення суб'єкта міжнародного права, яке порушує міжнародні договори або прийняті норми та призводить до завдання матеріальних або іншого характеру збитків іншому суб'єкту, групі суб'єктів або усьому міжнародному співтовариству [34, с. 308-310]. На наш погляд категорія міжнародно-правової відповідальності виходить з її функціонального розуміння – не тільки як

примусового відшкодування заподіяної шкоди, а як юридичного механізму відновлення легітимності та довіри між державами. Відшкодування шкоди виступає не просто реакцією на правопорушення, а інструментом юридичного оздоровлення міжнародного середовища. Пропонуємо розглядати матеріальну та політичну відповідальність не як взаємовиключні, а як взаємодоповнюючі елементи складної системи міжнародного реагування на делікти. Підхід дозволяє аргументовано висвітлити випадки, коли матеріальні збитки тягнуть за собою політичні наслідки, або навпаки – політичні правопорушення (як-то приниження національної гідності чи дипломатичної недоторканності) вимагають символічного, а іноді й фінансово оцінюваного відшкодування.

Підстави міжнародної відповідальності базуються на об'єктивних та суб'єктивних ознаках, передбачених міжнародними правовими нормами. Підстави можуть бути юридичного, фактичного та процесуального характеру та стосуються встановлення вини та відповідальності за міжнародно-правові порушення (табл. 1.3).

Таблиця 1.3. Підстави міжнародної відповідальності

№	Підстава	Характеристика
1	2	3
1.	Юридичні підстави	міжнародно-правові зобов'язання суб'єктів міжнародного права. У цьому випадку при міжнародному правопорушенні порушується не сама норма, а зобов'язання суб'єктів, що дотримувалися цього правила поведінки. Юридичні підстави впливають із: договорів, звичаїв, документів конференцій, рішень міжнародних судів та арбітражів тощо
2.	Фактична основа	є міжнародне правопорушення, де є всі елементи складу правопорушення. Підстава виявляється у дії суб'єкта, його органів прокуратури та посадових осіб, порушують міжнародно-правові обставини

3.	Процесуальні підстави	міжнародної відповідальності стосуються процедури розгляду справ про правопорушення та накладення відповідальності. В окремих випадках ця процедура чітко визначена в міжнародно-правових актах, наприклад, у Статуті міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі (Лондон, 9 серпня 1945 р.), а в інших випадках вона залежить від рішень відповідних органів, які здійснюють заходи відповідальності
----	-----------------------	---

Джерело: [35, с. 15-17; 36, с. 157-158; 37, с. 41-42; 38, с. 67-68].

Міжнародна відповідальність держав виникає у випадку порушення ними норм міжнародного права, будь-то невиконання зобов'язань або скоєння правопорушень.

С. Певко розглядає один із найдавніших інститутів міжнародного права – юридичний обов'язок суб'єкта міжнародного права компенсувати завдану ним іншому суб'єкту або суб'єктам міжнародного права шкоду внаслідок порушення міжнародно-правових норм. Водночас може існувати обов'язок відшкодування матеріальних збитків, що виникли внаслідок дій, які не є порушенням міжнародно-правових норм, якщо такий обов'язок передбачений спеціальним міжнародним договором [39, с. 45-50].

Комісія міжнародного права ООН детально визначила зміст міжнародної відповідальності, зокрема наслідки, які можуть впливати з міжнародно-протиправних дій згідно з нормами міжнародного права, такі як відшкодування збитків та застосування санкцій у відповідь на такі дії. Підстави, види та форми відповідальності держав були визначені у Статуті ООН.

Вагоме значення у формуванні норм міжнародно-правової відповідальності має резолюція, яку Генеральна Асамблея ООН прийняла 12 грудня 2001 року. Резолюція включала документ під назвою «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння». Суб'єктами міжнародної відповідальності можуть бути

держави, міжнародні організації, державно-подібні утворення та народи, які борються за свою незалежність [40, с. 30-40].

Порушення норм міжнародного права належить до найбільш серйозних проблем, що деструктивно впливають на всю систему сучасних міжнародних відносин. Держави пов'язані величезною кількістю різноманітних зобов'язань, суворе та сумлінне дотримання яких необхідне не тільки для взаємовигідного та ефективного міждержавного співробітництва, а й для підтримки стабільності та стійкості міжнародного правопорядку на універсальному та регіональному рівнях. Насправді багато зобов'язань виконуються без належної сумлінності, що створює безліч проблем у сфері міжнародного співробітництва держав у двосторонньому та багатосторонньому форматах [41, с. 78-90].

Деліктоздатність є важливою складовою міжнародної правосуб'єктності всіх учасників міжнародних відносин. У разі порушення норм міжнародного права виникають правовідносини відповідальності між правопорушником та потерпілим. Характер таких відносин може бути різним: правопорушник може добровільно відшкодувати шкоду на підставі претензій потерпілої сторони або ж, навпаки, може відмовлятися визнавати претензії, що йому пред'являються тощо, поведінка потерпілої сторони теж може бути різною. Головне тут – конструктивний підхід кожної із сторін до реалізації правовідносин відповідальності, інакше множаться протиріччя, що здатні призвести до конфліктів.

Міжнародно-правова відповідальність – це обов'язок суб'єкта міжнародного права усунути збитки, завдані іншому суб'єкту міжнародного права в результаті порушення міжнародних зобов'язань, або обов'язок відшкодувати матеріальні збитки, спричинені діями, що не порушують норми міжнародного права, якщо така компенсація передбачена спеціальним міжнародним договором (абсолютна відповідальність за компенсацію) [41, с. 130-131].

Слід мати на увазі, що визначення міжнародно-правової відповідальності держави ускладнюється відсутністю загальновизнаної та послідовної концепції загальної юридичної відповідальності. Багато вчених-юристів визначають юридичну відповідальність як вертикальні і в основному односторонні правові

відносини між фізичною особою (порушником) та державою, і це проявляється в обов'язку першого понести покарання за скоєне правопорушення. Тому юридична відповідальність пов'язана з державним примусом і розуміється як реакція держави на порушення встановлених нею норм [43, с. 130-142].

Найважливішим критерієм визначення того, що та чи інша держава порушує вимоги міжнародного правопорядку, є визначення «чи суперечить цей спосіб дій країни міжнародним зобов'язанням країни чи не суперечить їм» і визначення «чи відповідають дії країни запропонованим нормам». Йдеться тут про порушення тих норм, які передбачають певні види правовідносин, що виникають у результаті міжнародно-протиправних діянь у рамках міжнародного права.

Необхідно зазначити, що держава несе відповідальність за дії будь-яких зі своїх органів, незалежно від його статусу в державній системі, доти, доки вона діє у своїй офіційній якості. Відповідальність країни ще охоплює дії окремих осіб чи груп людей, які діють під контролем цієї країни (наприклад, відповідальність країни за дії її збройних сил у збройному конфлікті).

Променевою характеристикою відповідальності у міжнародному праві є її публічно-правовий характер. Міжнародно-правова відповідальність, маючи чималу схожість з юридичною відповідальністю як такою, є дуже специфічною, що необхідно враховувати щодо інституту відповідальності. Так, наприклад, у міжнародному праві відсутній ґрунтовний перелік міжнародних правопорушень. Однак, оскільки вони відрізняються за своєю спрямованістю та ступенем небезпеки, у доктрині міжнародного права склалося розмежування міжнародних правопорушень на дві великі групи: прості (ординарні) міжнародні правопорушення та міжнародні злочини. Найбільшу небезпеку становлять саме міжнародні злочини, юридичними підставами відповідальності яких є передусім міжнародні конвенції.

У міжнародному праві встановлення відповідальності конкретного суб'єкта залежить від наявності у поведінці сукупності елементів, що утворюють склад міжнародного правопорушення [43, с. 144-150]:

1. Протиправність дії. Вона проявляється у невідповідності поведінки

суб'єкта його міжнародним зобов'язанням. Протиправна поведінка може бути спрямована на різні об'єкти: певні матеріальні та нематеріальні блага, законні права та інтереси, до досягнення та захисту яких прагнуть суб'єкти; найбільш значущими та суттєвими, зрозуміло, є мир та безпека, суверенітет, права людини, здорове довкілля та ін.

2. Завдані збитки. Відмінності у характері завданих збитків дозволяють виділити такі види збитків:

1) матеріальні збитки – різного роду майнові втрати; матеріальні збитки, у свою чергу, можна підрозділити на:

– дійсні матеріальні збитки (коли внаслідок міжнародного правопорушення втрачено або пошкоджено будь-які об'єкти матеріального світу);

– втрачена (упущена) вигода (коли втрачена можливість отримати певні економічні вигоди та корисні властивості матеріального об'єкта в майбутньому);

2) нематеріальні (політичні) збитки – різного роду обмеження прав та законних інтересів суб'єктів у сфері політики та дипломатії, включаючи обмеження честі, гідності, міжнародного авторитету;

3) збитки у змішаній формі (коли присутні ознаки і матеріальної, і політичної шкоди).

Саме наявність збитків надає конкретному суб'єкту статусу потерпілого [43, с. 144-147].

3. Причинний зв'язок між протиправною поведінкою держави та заподіяною шкодою. Такий зв'язок є неодмінною умовою встановлення відповідальності суб'єкта за заподіяння конкретної шкоди.

Слід звернути увагу, що серед необхідних елементів міжнародного правопорушення не було зазначено вини. Проблема провини держави традиційно є дискусійною в науці міжнародного права, що частково пов'язано з питанням визначення вольової причетності держави до діянь і завданих збитків. У міжнародному праві, зокрема й у доктрині, склалося визнання об'єктивної відповідальності [43, с. 147-150].

А. Пеллет виявляє міркування про те, що доти, поки збитки відігравали

центральну роль у встановленні моменту виникнення міжнародної відповідальності, єдність поняття була гарантована або, принаймні, виправдана. Незалежно від того, чи обговорюється відповідальність за правопорушення чи відповідальність за шкідливі наслідки правомірної діяльності, шкода залишається центральною умовою встановлення відповідальності. Мета в будь-якому випадку полягає у забезпеченні відшкодування збитків, і неважливо, є збитки результатом порушення зобов'язання або діяльності, пов'язаної з ризиком. Виняток шкоди як умови відповідальності країн за протиправні діяння, на думку А. Пеллет, зруйнувало б цю єдність. У разі відповідальності внаслідок порушення міжнародного зобов'язання збитки є лише фактором, що має відношення до певних нових відносин, які виникають у результаті прийняття на себе відповідальності, зокрема зобов'язання щодо відшкодування збитків [132, с. 4-6].

Відповідальність у міжнародному праві реалізується у конкретних видах та формах. У цьому види відповідальності – поняття ширше, а форми – вужче. Видами відповідальності є: матеріальна відповідальність – негативні наслідки матеріального, у тому числі фінансового, характеру, які мають зазнати суб'єкт міжнародного права, який завдав майнової шкоди іншому суб'єкту, та політична (нематеріальна) відповідальність – негативні наслідки політичного (насамперед зовнішньополітичного) характеру, які повинні зазнати суб'єкт міжнародного права, який завдав політичної шкоди іншому суб'єкту.

Однак необхідно зазначити, що тут не завжди є абсолютно суворою відповідність, наприклад, матеріальні збитки можуть спричинити матеріальну та політичну відповідальність. Так, у разі, коли завдано шкоди будь-якому майну, що використовується для цілей посольств або консульств, і коли конкретний спосіб заподіяння шкоди носить образливий характер, можна ставити питання не тільки про матеріальне відшкодування, а й про необхідність політичного задоволення нематеріальних вимог держави-потерпілого (наприклад, принесення офіційних вибачень у порядку сатисфакції). Насправді реалізація відповідальності публічно-правових суб'єктів пов'язані з низкою труднощів, причому стільки юридичних, скільки політичних.

Види відповідальності можуть виражатися у різних формах. Форми відповідальності слід розглядати через призму функцій відповідальності як такої. Слід зазначити, що до функцій відповідальності відносяться наступні: превентивна (попереджувальна), забезпечувальна та компенсаційна (відновна).

Матеріальна відповідальність виявляється перш за все в обов'язку відшкодувати заподіяну матеріальну шкоду. Вважають, що матеріальна відповідальність реалізується ефективніше, ніж відповідальність політична. Основними формами матеріальної відповідальності є компенсація, репарації, надзвичайні репарації, реституція, субституція [132, с. 8].

Традиційно найпоширенішою формою є компенсація, тобто грошове відшкодування будь-якої шкоди, що оцінюється у фінансовому відношенні.

Репарація як форма відповідальності передбачає компенсацію за матеріальні збитки, які виникли в результаті акту агресії. Ця компенсація може бути здійснена у формі натуральних товарів або в грошовому еквіваленті. Головна мета репарації – покриття збитків, завданих країні-жертві внаслідок неправомірних дій країни-агресора.

Надзвичайна репарація є особливим варіантом репараційного відшкодування. Її особливість полягає в обмеженні права країни-агресора на розпорядження своїми матеріальними ресурсами. Метою надзвичайної репарації полягає забезпечення максимально можливого рівня відшкодування матеріальних збитків країні-жертві та виключення можливості використання матеріальних, зокрема військово-технічних, ресурсів країни-агресора для подальшого скоєння міжнародних злочинів.

Здійснення репарацій може потребувати міжнародного регулювання та співпраці між державами-учасницями. Для ефективної реалізації репараційного процесу можуть створюватися міжнародні механізми та трибунали, які визначатимуть масштаб збитків та умови компенсації.

Важливо зазначити, що репарація є одним із засобів притягнення винних держав до відповідальності за свої дії та створення механізмів забезпечення справедливості та компенсації постраждалим державам. Вона сприяє покращенню

міжнародного правопорядку та утвердженню принципів справедливості у контексті міжнародних відносин.

У сучасному міжнародному праві, репарація передбачає, насамперед, матеріальну відповідальність держави за спричинення нею агресивної війни, що відома як військові репарації. Репарації, походить від латинського слова «reparatio», що означає відновлення, і є однією з форм матеріальної відповідальності суб'єктів міжнародного права за збитки, завдані внаслідок вчиненого ними міжнародного правопорушення іншому суб'єкту міжнародного права.

Вперше репарації були передбачені у Версальському мирному договорі 1919 р. як форма відшкодування збитків, заподіяних Німеччиною та її союзниками в ході Першої світової війни 1914-1918 рр. У положенні статті 231 Версальського мирного договору, яке закріпило принцип відповідальності держави-агресора за наслідки війни йдеться: «The Allied and Associated Governments affirm and Germany accepts the responsibility of Germany and her allies for causing all the loss and damage to which the Allied and Associated Governments and their nationals have been subjected as a consequence of the war imposed upon them by the aggression of Germany and her allies» [161].

До цього в міжнародній практиці була поширена контрибуція – данина переможцю у війні. Цінності, які були переміщені на територію СРСР за підсумками Другої світової війни, переміщалися не як трофейне майно, захоплене стороною, що перемогла (контрибуція), а як репарації. Такі репарації були передбачені у рішеннях Кримської (Ялтинської) конференції 1945 р. та Берлінської (Потсдамської) конференції 1945 р. щодо Німеччини, а у мирних договорах 1947 р. – щодо держав – колишніх сателітів Німеччини у Другій світовій війні, тому використання у щодо таких предметів найменування «трофейні цінності» є юридично некоректним. Репарація може виплачуватись у натурі, як грошовою чи іншою матеріальною компенсацією чи водночас реституції та компенсації збитків [132, с. 8-10].

Під реституцією в міжнародному праві розуміють вид матеріальної

міжнародно-правової відповідальності держави. Реституція полягає в обов'язку даної держави усунути або зменшити заподіяні іншій державі матеріальні збитки шляхом відновлення колишнього стану, зокрема шляхом повернення майна, розграбованого та незаконно вивезеного ним з окупованої його військами території іншої держави.

Метою реституції є відновлення становища, яке існувало до здійснення протиправного діяння. Прикладом реституції може бути звільнення незаконно затриманих осіб, повернення протиправно конфіскованого майна, скасування незаконно запропонованого судового заходу. Цілком очевидно, що в деяких випадках матеріальна реституція неможлива, наприклад коли власність вже знищена. Реституція може виявитися неналежним засобом, якщо вигода, яку він отримує потерпілим, абсолютно непропорційна тій ціні, яку заплатить за неї правопорушник. Внаслідок порушення державою своїх міжнародних зобов'язань та заподіяння матеріальних збитків культурному надбанню постраждалої держави, настає матеріальна міжнародно-правова відповідальність, різновидом якої є реституція.

Реституція (лат. *Restitutio*) – у міжнародному праві – повернення майна, незаконно захопленого та вивезеного однією з воюючих держав з території іншої.

Проблема реституції культурних цінностей, переміщених у результаті збройного конфлікту, є однією з найбільш спірних проблем кінця ХХ – початку ХХІ ст. За останні роки реституція перестала бути локальною проблемою відносин і переросла у глобальну проблему сучасного суспільства. Зростає кількість позовів до музеїв Франції, Австрії, США та ін. від спадкоємців колишніх власників. Музейний переділ охопив обидві півкулі і повністю змінив контекст, в якому розглядається сьогодні проблема реституції: це вже не стільки моральна проблема, що ґрунтується на необхідності відновлення історичної справедливості, скільки правова та фінансова, заснована на питаннях власності та відшкодування завданих збитків. З урахуванням постійно видозмінюваних нових фактів, руху суспільної думки та розвитку законодавства, зазначена проблема може бути розглянута з кількох різних точок зору, при цьому всі аспекти, що розглядаються, мають значний

вплив один на одного [132, с. 11].

В. Лихвар зазначає, що субституція (від лат. *substituo* – ставлю замість, передаю натомість) – це одна з форм реституції, яка полягає у заміні неправомірно знищеного чи пошкодженого майна, будівель, транспортних засобів, художніх цінностей, особистого майна і т. д. іншими еквівалентними або компенсаційними засобами [44, с. 37].

Субституція, яка є заміною неправомірно знищеного чи пошкодженого майна, зокрема культурних цінностей, є різновидом реституції. Її різновидом є так звана компенсаторна реституція, що означає передачу потерпілій державі (або вилучення потерпілою державою на свою користь) предметів того ж роду, що й розграбовані та незаконно вивезені державою-агресором з території потерпілої держави, у випадках, коли звичайна реституція неможлива. У даний час цей термін використовується переважно стосовно культурних цінностей, переміщених на територію Союзу РСР за результатами Другої світової війни, у зв'язку з вимогами держав та приватних осіб повернути ці цінності.

Варто зазначити, що, згідно з А. Пелле, об'єктивізація відповідальності, що є результатом виключення шкоди як попередня умова відповідальності, що лежить в основі трансформації функції, якої відповідальність покликана виконувати в міжнародному суспільстві, яка має менш міждержавний характер і є більш інтегрованою, ніж це було раніше. Право міжнародної відповідальності дистанціювалося від моделі приватно-правової відповідальності, яка раніше багато в чому характеризувала його, і більше не відіграє роль виключно компенсаційного механізму, якою воно тривалий час обмежувалося [132, с. 12].

Отже, формами політичної відповідальності є сатисфакції, надзвичайні сатисфакції, репресалії, реторсії, ресторація. Держава має повністю відшкодувати збитки, заподіяні протиправним діянням. Відповідальна держава має повністю відшкодувати збитки, заподіяні міжнародно-протиправним діянням. Тому, збитки, заподіяні міжнародно-протиправним діянням, може бути відшкодовано у формі сатисфакції; реституції; репарації (компенсації).

Форми реалізації відповідальності залежить від виду відповідальності. I.

Глущенко визначає сатисфакцію як надання потерпілій державі публічне вибачення, покарання винних посадових осіб тощо. Зазвичай йдеться про відшкодування збитків, які не можуть бути оцінені фінансово, збитки нематеріального характеру (наприклад, наруга над державними символами, порушення дипломатичної недоторканності) або шкода національній гідності. Наприклад, збитки державним символам часто завдають порушення зобов'язань, незалежно від його суттєвих наслідків.

Сатисфакція застосовується щодо нематеріальних збитків рівносильних публічній образі потерпілої держави або особи. Прикладами сатисфакції є визнання правопорушення, вираження жалю, офіційне вибачення чи запевнення, що правопорушення не повториться. Сатисфакція може містити дисциплінарні заходи або покарання щодо тих осіб, дії яких спричинили протиправне діяння [45, с. 66-67].

Форми відшкодування різні. Найчастіше це визнання порушення фактів, вираження жалю, офіційне вибачення і обіцянка не вторгатися. Для того щоб уникнути зловживань, що порушують принцип суверенної рівності, визначено, що відшкодування має бути пропорційним до збитків, а не набувати форми приниження відповідальної держави. Так, для прикладу можна навести факт з історії Другої світової війни, при розподілі країни між окупаційними силами вся німецька влада належала Контрольній раді. Обмеження суверенітету полягає не тільки у втрати території Німеччини, а й у ліквідації всіх інститутів, що здійснюють верховну владу. Збройні сили були насильно розформовані, а державний апарат переформувався. Усю політичну систему Німеччини було демонтовано. Відповідальна держава зобов'язана відшкодувати збитки, заподіяні протиправним діянням, але може компенсувати їх шляхом відновлення початкового стану. Компенсація є доповненням до порушеного становища та її мета – відшкодувати збитки у повному обсязі. Як наголошено у Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (2001): «The responsible State is under an obligation to make full reparation for the injury caused by the internationally wrongful act» [159].

А. Войціховський виділяє, що репарації можуть включати різні елементи. Головним чином, це грошові компенсації, які спрямовуються на відшкодування збитків, завданих економіці та інфраструктурі країни-жертви. Такі платежі можуть охоплювати втрати виробництва, зруйновані будівлі, інфраструктуру, відшкодування постраждалим громадянам за матеріальні та моральні збитки. Крім грошових платежів, репарації можуть включати надання матеріальної та гуманітарної допомоги країні-жертві. Можуть бути продовольча допомога, медичне обслуговування, будівництво та відновлення інфраструктури, допомога у відбудові освіти та культурних закладів. Репарації можуть охоплювати зобов'язання держави-агресора щодо сприяння державі-жертві у розслідуванні воєнних злочинів і злочинів проти людяності, зокрема шляхом співпраці з міжнародними судовими інституціями та передачі осіб, відповідальних за вчинення таких злочинів, до міжнародних судових органів [46, с. 105–107].

Дані процеси зазвичай регулюються міжнародним гуманітарним правом та міжнародними угодами, які можуть бути укладені після завершення конфлікту. Репарації сприяють покращенню стану країни-жертви після трагедії війни, допомагають забезпечити відновлення та перехідний період до нормального життя після конфлікту. Однак їхнє виконання може бути складним та тривалим процесом, що вимагає співпраці міжнародних організацій та держав-учасниць.

Фінансові збитки складають збитки, завдані самій країні, її громадянам і організаціям. Держава має право вимагати компенсації за шкоду, заподіяну здоров'ю її посадових осіб та громадян. Відшкодовуються не тільки матеріальні втрати, а й моральні збитки, такі як втрата родичів і друзів, біль і страждання, приниження. У принципі відновлення початкового стану виступає першочерговим завданням.

Так, Німеччина мала відшкодувати збитки, заподіяні нею під час Другої світової війни. Вимога про погашення у розмірі 22 200 млрд дол. США була скорочена до 220 млрд дол. США. Додатково застосовувалися такі види компенсації, крім грошової:

– демонтаж промислових підприємств;

- деяке обладнання та продукція компаній, які продовжують працювати, вирушали до постраждалих країн;
- використання праці німецьких військовополонених;
- передача частини території Німеччини постраждалим країнам;
- компенсаційні позови (виплата коштів громадянам, які особливо постраждали під час Другої світової війни, наприклад, у концентраційних таборах).

В. Солом'яний виділяє, що реституція – відновлення в межах можливого матеріального становища, яке існувало до скоєння правопорушення [47, с. 92].

Реституція може виражатися у формі: відновлення зруйнованого або повернення майна чи території.

Існує поняття «юридична реституція»; така реституція вимагає зміни юридичного становища в правовій системі, що несе відповідальність держави або у правовідносинах з потерпілою державою, наприклад, скасування чи зміна певного закону чи судового рішення.

І. Романська зазначає, що компенсація являє собою грошову виплату за збитки, що обчислюються у фінансовому вираженні, заподіяні в результаті правопорушення. Компенсація може виплачуватись за заподіяння матеріальної та моральної шкоди [48, с. 80].

Таким чином, значення міжнародної відповідальності держав велике у зв'язку з тим, що вона виступає як механізм дотримання державами норм міжнародного права. Саме належна реалізація інституту міжнародно-правової відповідальності сприятиме цьому.

Щодо міжнародного гуманітарного права діють ті самі загальні принципи. Зазначене зафіксувала ще IV Гаазькою конвенцією про закони і звичаї сухопутної війни 1907 р., ст. 3 якої говорить: «Воююча Сторона, яка порушить ухвали сказаного Положення, повинна буде відшкодувати збитки, якщо до цього є підстава. Вона буде відповідальною за всі дії, вчинені особами, які входять до складу її військових сил» [49]. Подібна вимога про виплату відшкодування за порушення міжнародного гуманітарного права у прямій формі повторюється у ст. 91 Додаткового протоколу I. Незважаючи на зазначені прямі формулювання, слід зазначити, що обов'язок

відшкодування збитків виникає автоматично внаслідок скоєння протиправного діяння, причому немає потреби точно роз'яснювати цей обов'язок у конвенціях. Хоча Гаазька конвенція та Додатковий протокол I говорять тільки про відшкодування збитків, відшкодування шкоди за порушення міжнародно-гуманітарного права може набувати різних форм. Найбільш типовими формами відшкодування шкоди виступають реституція та її різновиди, зокрема повернення незаконно вилученого майна відповідно до Протоколу до Конвенції 1954 року про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, компенсація, що набуває визначального значення у випадках об'єктивної неможливості або юридичної недоцільності застосування реституції [50].

Визнання обов'язку відшкодування збитків нерідко можна знайти і в угодах між сторонами, що воюють, укладеними після закінчення військових дій. Однак цей обов'язок здебільшого пов'язаний з порушеннями заборони на застосування сили, а не безпосередньо з порушеннями міжнародного гуманітарного права, або міжнародні договори говорять тільки про «правоперебування в результаті війни» в ще більш невизначених висловлюваннях. У той час як багато випадків нанесення шкоди та відповідні вимоги на практиці можуть бути результатом порушень міжнародного гуманітарного права, немає необхідності давати визначення порушення.

Одним нещодавнім примітним винятком у цьому плані став мирний договір, укладений у грудні 2000 р. між Ефіопією та Еритреєю. Зокрема, за цим договором була заснована нейтральна змішана Комісія з розгляду взаємних претензій, якій було доручено за допомогою арбітражу, що має обов'язкову силу, врегулювати всі претензії двох урядів, а також приватних організацій один до одного щодо шкоди або шкоди, пов'язаної з конфліктом і завданої в результаті порушень міжнародного гуманітарного права та інших положень міжнародного права. Комісія стала винятком, оскільки їй було доручено завдання присудження компенсацій за порушення міжнародного гуманітарного права [51].

Слід зазначити, що обов'язок відшкодування збитків спричиняє порушення будь-яких норм міжнародного гуманітарного права, а не лише положень про

серйозні правопорушення, що передбачають особисту кримінальну відповідальність.

Нарешті, слід зауважити, що вищезазначене законодавство та практика належать до міжнародних збройних конфліктів. Жодна загальна ст. 3 Женевських конвенцій, ні Додатковий протокол II до них не згадують про компенсацію або іншу форму відшкодування збитків за порушення міжнародного гуманітарного права, і не було практично жодного випадку, коли організовані збройні формування брали на себе обов'язок відшкодувати збитки за подібні порушення або відшкодовували таку шкоду на практиці [52]. Хоча обов'язок відшкодування збитків має бути природним наслідком того факту, що організовані збройні формування зобов'язані дотримуватися міжнародного гуманітарного права, нині подібний обов'язок набував форми лише особистої кримінальної відповідальності правопорушників, наприклад перед Міжнародним кримінальним трибуналом по Руанді.

З точки зору систематизації форм матеріальної відповідальності пропонуємо власну концептуалізацію таких форм, як компенсація, репарація, надзвичайна репарація, реституція, субституція, наголошуючи, що їх застосування має не лише юридичну, але й політичну та етичну вартість, особливо в контексті наслідків міжнародних збройних конфліктів. Наприклад, реституція розглядається як не тільки відновлення статусу-кво, але й як символ визнання правопорушення та волі до відновлення справедливості. Особливу увагу приділено трансформації підходів до репарацій, що з ХХ ст. еволюціонували від інструмента покарання переможеної сторони до механізму міжнародної відповідальності, здатного забезпечити повноцінне функціонування післяконфліктного правопорядку. Це дає змогу інакше подивитися на правову природу воєнних репарацій у ХХІ столітті, де основним завданням стає не покарання, а юридичне відновлення довіри. Водночас запропоновано розширене тлумачення сатисфакції – як форми нематеріального, але юридично значущого відшкодування шкоди, яке має слугувати превентивною дією щодо подальших порушень. У сучасних умовах сатисфакція потребує не лише публічного визнання факту шкоди, але й інституційного механізму, здатного

гарантувати неповторення агресії.

Тому, головним положенням, що відображає авторський підхід, є трактування форм міжнародно-правового відшкодування шкоди як юридичних інструментів консолідації постконфліктного міжнародного порядку, які мають реалізовувати каральну та превентивну, компенсаторну і стабілізаційну функції. Він відповідає сучасним тенденціям гуманізації міжнародного права та зміцнення принципів відповідальності, верховенства права і недопущення безкарності за грубі порушення міжнародних норм.

Отже, нами було визначено, що найголовнішими формами виступають репарації (грошові, матеріальні, трудові), реституції (повернення втраченого або вивезеного майна), сатисфакції (моральне відшкодування та політична відповідальність), а також інституційні форми компенсації, зокрема міжнародні фонди та комісії. Кожна форма має свої особливості застосування залежно від характеру збройного конфлікту, правового статусу сторін та міжнародної підтримки. Тому, можемо зробити висновок, про необхідність формування комбінованого, багаторівневого підходу до відшкодування шкоди, що дозволяє враховувати комплекс втрат – матеріальних, територіальних, людських, екологічних і культурних.

Висновки до розділу 1

Отже, відшкодування шкоди як інститут міжнародного права має складну, багатовимірну природу та функціонує на перетині політичних, правових, економічних і гуманітарних процесів. У дисертаційному дослідженні доведено, що на сучасному етапі традиційні репараційні підходи трансформуються у складні гібридні механізми компенсації.

Історіографічний аналіз продемонстрував, що ідея компенсації за наслідки війни виникла ще в ранніх цивілізаційних системах, поступово змінюючись разом із розвитком міжнародного права. У середньовіччі практика компенсацій мала переважно примітивний характер і означала перерозподіл майна переможеним на

користь переможця. У XVII–XVIII століття поширюється договірна форма врегулювання збитків, коли сума відшкодування фіксувалася у мирних угодах. XIX–XX століття закріпили в міжнародній практиці принцип юридичної відповідальності держав, що вже не зводився до фізичного вилучення майна, а набував чітких правових форм.

Особливо важливою віхою стали репарації після Першої та Другої світових воєн, які визначили правові моделі компенсації, що стали базовими для міжнародної спільноти. Проте, як встановлено в дослідженні, ці моделі були глибоко політизованими та часто недосконалими. Зокрема, досвід Першої світової війни показав, що каральний характер репарацій, закріплений Версальським договором, призвів до економічної та політичної дестабілізації. Моделі після Другої світової війни, хоча й були більш структурованими (реституція, передача промислових потужностей), продемонстрували непрозорість та застосування фактичних вилучень (як-от діяльність Радянських Акціонерних Товариств), що підкреслює ризик зловживань у разі відсутності належного правового контролю.

Головний історико-правовий висновок полягає в тому, що ці історичні прецеденти та сучасні моделі (наприклад, Комісія ООН з компенсації – UNCC), виявилися інституційно непридатними для українського кейсу, оскільки їхнє ефективне функціонування неможливе без добровільної участі або згоди держави-агресора. Саме ця правова прогалина обґрунтовує необхідність розробки автономного, гібридного Міжнародного компенсаційного механізму (МКМ).

По-друге, аналіз історичного досвіду дозволяє зробити висновок, що масштабність і глибина механізмів відшкодування безпосередньо залежать від політичного контексту та панівної філософії післявоєнного врегулювання. Після Першої світової війни основним інструментом стали фінансові репарації, які виявилися надмірно каральною мірою, що була економічно нежиттєздатною та, як доведено, спричинила глибокі економічні й політичні кризи. Модель базувалася на принципі повної відповідальності переможеної сторони, не враховуючи її реальну платоспроможність, що в результаті призвело до дестабілізації міжнародного економічного порядку.

Натомість, після Другої світової війни акцент було свідомо зміщено з покарання до відновлення та економічної реабілітації. Окрім традиційних репарацій, держави-переможниці застосовували комплексні плани економічної підтримки (зокрема, План Маршалла), здійснювали реструктуризацію економіки переможених держав і створювали міжнародні інституції, покликані підтримувати глобальний економічний баланс. Трансформація дала змогу сформуванню збалансованіших підходів, які успішно поєднали елементи компенсації, економічного відновлення та головну гарантію неповторення агресії через інтеграцію. Історичний досвід свідчить про доцільність формування гібридного механізму відшкодування шкоди, який охоплює стягнення збитків і елементи системного відновлення, що слугує теоретичним підґрунтям для обґрунтування теоретичної моделі Міжнародного компенсаційного механізму (МКМ).

По-третє, дослідження джерельної бази показало, що механізм відшкодування ґрунтується на широкому та ієрархічно складному спектрі міжнародних документів, що забезпечує його легітимність та багатогранність. До його основи входять класичні норми міжнародного гуманітарного права, починаючи з Гаазьких конвенцій 1899 та 1907 рр., які заклали основи відповідальності держав за порушення правил ведення війни, і продовжуючи Женевськими конвенціями 1949 р. та Додатковими протоколами до них, які деталізували захист цивільного населення та право на компенсацію.

Масив міжнародно-правових актів доповнюється резолюціями Організації Об'єднаних Націй, статутами міжнародних трибуналів (*ad hoc* та постійних), рішеннями Міжнародного суду ООН (МС ООН) та практикою Міжнародного кримінального суду (МКС). Усі ці документи спільно визначають принципи міжнародної відповідальності агресора, встановлюють механізми фіксації збитків та порядок компенсації, а також формують критерії притягнення до відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини. Таким чином, правовий механізм відшкодування шкоди постає як неоднорідна конструкція, сформована внаслідок кумулятивного розвитку міжнародного права протягом останніх півтора століття.

Вагомий, проте фрагментований, компонент цього механізму становлять національні правові системи постраждалих держав. Саме вони встановлюють внутрішні механізми оперативного обліку шкоди, документування, компенсаційних виплат та забезпечення судового захисту прав потерпілих на території держави. Успішність міжнародного механізму, запропонованого у дисертації, прямо залежить від гармонізації цих національних процедур з розробленою міжнародною архітектурою, забезпечуючи безперервність доказового ланцюга від моменту заподіяння шкоди до її остаточного відшкодування.

По-четверте, сформована методологія дала змогу відтворити комплексний, багатоступеневий підхід до дослідження інституту відшкодування шкоди, що забезпечило його системний та об'єктивний аналіз. На першому етапі було зібрано і систематизовано історичний матеріал, що став основою для емпіричного аналізу. На другому – проведено аналіз міжнародного і національного законодавства, виявивши його фрагментованість. На третьому етапі – окреслено історичні приклади відшкодування в різні епохи, що дозволило виявити залежність успішності компенсаторних механізмів від політичної волі й практичних можливостей держав. Четвертий етап, що включав порівняльний аналіз, засвідчив, що міжнародний досвід пропонує широкий спектр моделей (від UNCC до Claims Tribunal), які можуть бути адаптовані для сучасних умов України, але вимагають автономного правового рішення. Завершальний етап – синтез результатів і формулювання рекомендацій – забезпечив системне бачення проблеми та можливих шляхів її вирішення шляхом створення МКМ.

По-п'яте, у розділі узагальнено та уточнено форми міжнародно-правової відповідальності держав. Доведено, що сучасна система відшкодування істотно виходить за межі класичного уявлення про грошові компенсації. Вона охоплює традиційні репарації, реституцію, субституцію та сатисфакцію, компенсацію та інші похідні механізми. Показано, що ці форми є комплексними і можуть включати політичні вибачення, відновлення *status quo*, передачу майна, обмеження суверенних прав агресора, надання послуг або ресурсів, міжнародні моніторингові

механізми та створення спеціальних фондів. Наголошено, що такі форми компенсують безпосередні збитки і виконують важливу функцію стабілізації та запобігання майбутньому порушенню міжнародних норм.

По-шосте, розгляд сучасної практики дозволяє стверджувати, що ефективність механізму відшкодування шкоди безпосередньо залежить від інституційної спроможності держави, прозорості процесів фіксації збитків, потужної міжнародної підтримки та створення спеціальних компенсаційних органів, які мають автономний статус. Особливо актуальним це є для України у контексті російської збройної агресії – аналіз минулого формує необхідну основу для розробки механізмів, які дозволять системно фіксувати завдані збитки та реалізовувати право на їх відшкодування.

Узагальнюючи, Розділ 1 демонструє, що механізм відшкодування шкоди, завданої державі внаслідок війни, є комплексним інститутом, який поєднує історичний досвід, міжнародні стандарти, національне законодавство та практичні моделі реалізації. Це забезпечує надійний теоретико-методологічний фундамент для розробки авторської моделі Міжнародного компенсаційного механізму у подальших розділах.

РОЗДІЛ 2.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ДЕРЖАВІ ВНАСЛІДОК ВЕДЕННЯ ВОЄННИХ ДІЙ У ХХ- ХХІ СТОЛІТТІ

2.1. Особливості відшкодування шкоди, заподіяної державі в період I та II Світових воєн

Перша світова війна постала системоутворювальною подією початку ХХ століття, що зумовила формування нової парадигми міжнародних і внутрішньодержавних суспільних відносин, заснованої на принципі національного самовизначення, наслідками чого стали розпад багатонаціональних імперій (Російської та Австро-Угорської), утворення федеративних держав, сформованих за національною ознакою (СРСР, Югославія, Чехословаччина), поступова деконструкція колоніальної системи у 1950-1960-х роках, а наприкінці століття – дезінтеграція національних федерацій, що дозволяє погодитися з висновком дослідників ХХ ст. про те, що «новий світ народився в окопах Великої війни».

М. Срібняк зазначає, що перша світова війна вперше розглядалася у суспільній свідомості як порушення норм міжнародного права [53, с. 124].

28 червня 1919 р. у Версалі, передмісті Парижа, було підписано мирний договір, який поставив крапку історія Першої світової війни і заклав основи однойменної системи міжнародних відносин. Репарації, закріплені Версальським мирним договором 1919 р., тоді були новим явищем і розглядалися як «фінансові інновації» у питаннях компенсації країн за міжнародно-протиправні дії. Термін «компенсація», характерний кінцю ХХ – початку ХІХ ст., не використовувався. Водночас обидва терміни досі вважаються синонімами. Так, у вітчизняній доктрині прийнято вважати, що «компенсація означає репарацію у формі виплати грошей як відшкодування за заподіяну шкоду», хоча за згодою держав можуть бути обрані інші форми. У зарубіжній міжнародно-правовій доктрині терміни «репарація» та «компенсація» розглядають як тотожні поняття. Термін «репарація» (лат. reparatio

– «відновлення») як «матеріальне або грошове відшкодування збитків, завданих війною, що сплачується переможеною країною державі-переможцю; одна з форм матеріальної відповідальності суб'єкта міжнародного права за шкоду, заподіяну внаслідок вчиненого ним міжнародного правопорушення іншому суб'єкту міжнародного права» [54, с. 125-126]. При цьому тенденція йде до того, що термін «компенсація» використовується частіше, ніж термін «репарація», і вважається кращим. Про це свідчить ст. 36 тексту Проекту статей про відповідальність держав 2001 р. (резолуція Генеральної Асамблеї ООН 56/589 від 12 грудня 2001 р.) [54].

Метою інституту репарацій була спроба замінити «жорстокі», «необґрунтовані» контрибуції, які були формою відповідальності держав до Першої світової війни, на «цивілізовані» та «пропорційні» репарації. «Вперше учасники Паризької мирної конференції домовилися про те, що вони не користуватимуться терміном «контрибуція». Мовляв, це суперечить принципам цивілізованих країн. Адже, по суті, контрибуції – данина, яку переможені країни сплачували переможцям. А розміри данини визначалися ступенем жадібності переможця».

Закінчення війни поставило на порядок денний питання мирного врегулювання та пошук нових міжнародно-правових інструментів запобігання світовим конфліктам. Проте Версальська система не забезпечила стабільність та безпеку.

М. Магомедов зазначає, що незважаючи на значну кількість положень Версальської системи, які не витримують критики, були і безумовно позитивні моменти, що вплинули на подальший розвиток міжнародного права. Передусім так звані гуманітарні аспекти Версальського мирного договору – гарантії соціальних завоювань трудящих, забезпечення прав малих країн і народів, репатріація військовополонених, реституція матеріальних цінностей тощо. Хоча всі зазначені питання знайшли своє вирішення, сама їх постановка означала прорив у напрямі гуманізації міжнародних відносин. Звернення до досвіду початку ХХ ст. щодо створення конкретних інструментів та механізмів міжнародного регулювання в

рамках Версальської системи є цікавим та актуальним у контексті сьогодення, де існуючі виклики сучасному глобальному світу та ризики безпеки несуть реальну загрозу всьому людству [55]. Контури нового світоустрою було закладено рішеннями Паризької конференції, за підсумками роботи якої у червні 1919 р. було підписано Версальський мирний договір. Він став зримим втіленням тріумфу країн-переможниць, які були єдині в прагненні покласти всю провину за розв'язання війни на Німеччину та її союзників і відповідно в бажанні покарати її, поставивши такі умови, які позбавили б Німеччину можливості домінувати в Європі.

Під час обговорення Версальського мирного договору 1919 р. все мало бути по-новому, «цивілізовано». Країни-переможці були змушені стримувати свої бажання отримати «якнайбільше» і могли вимагати від переможених країн лише «пропорційну» компенсацію завданих збитків. Саме тому учасники конференції при розробці Версальського мирного договору 1919 р. використовували термін «репарація» – «відшкодування, поповнення, компенсація збитків, завданих переможцем» [55].

Перед тим, як вказати першу офіційно встановлену суму репарацій, слід зазначити, що роком раніше – 1920 р. відбулася Міжнародна конференція в Спа, результатом якої стало остаточне закріплення часток у загальному обсязі німецьких репарацій кожної з країн-союзників (%) (рис. 2.1):

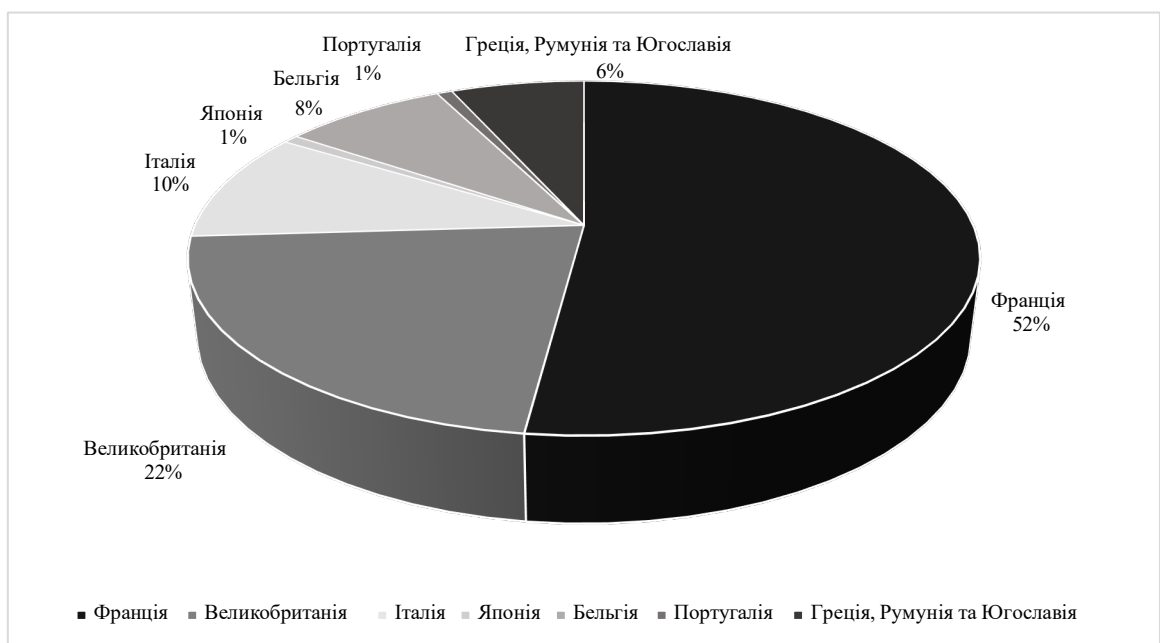

Рисунок 2.1 – Частки у загальному обсязі німецьких репарацій кожної з країн-

союзників (%)

Джерело: [16, с. 163; 17, с. 142].

Такий розподіл репараційних часток ґрунтується на ст. 237 Версальського мирного договору 1919 р., згідно з яким «послідовні внески, включаючи ті, які передбачені в попередніх статтях, зроблені Німеччиною, щоб задовольнити згадані вище претензії, будуть розподілені Союзними та Об'єднаними Урядами відповідно до частин, визначених кожного» [133, с. 56-59].

За умовами Версальського мирного договору від Німеччини відторгалася 1/8 частина її європейських територій із населенням понад 5,5 мільйона осіб, у тому числі стратегічно важливі портові міста Данциг (Гданськ) та Мемель (Клайпеда). Вона позбавлялася всіх колоній, на неї накладалися жорсткі військові обмеження, що стосувалися чисельності армії та сучасних озброєнь, окрім цього Німеччина мала виплатити репарації у вигляді 132 млрд золотих марок, у тому числі 20 млрд марок – вже до 1 травня 1921 р. Слід зазначити, що «тяжкість» Версальського договору відчувалася німцями особливо сильно ще й тому, що вони не відчували себе такими, що програли, оскільки у військовому відношенні Німеччина не була розгромлена, вона зберегла свою єдність та суверенітет [133, с. 60-62].

О. Шморгун наголошує, що найбільш опукло розбіжності союзників проявилися у питанні про репарації. Зрештою, французи були змушені погодитися з англо-американським підходом, який відкидав ідею повного відшкодування німцями всіх військових витрат та компенсації всіх втрат. Питання репарацій мало принципове значення, вони безпосередньо пов'язані з вибором стратегічної лінії щодо Німеччини і з перспективами розвитку міжнародної ситуації загалом. Найбільш далекоглядні політики розуміли, що післявоєнне відновлення Європи неможливе без відродження німецької економіки. До них, передусім, слід зарахувати Дж. Кейнса, який брав участь у роботі Паризької конференції. Він пропонував «мінімізувати економічний тягар, що покладається на Німеччину, і докласти максимальних зусиль для залучення її до післявоєнної системи економічних зв'язків». Кейнс вважав, що така стратегія «максимально посилить

мультиплікаційний ефект відновлювального зростання в післявоєнній Європі». Тому потрібно було створити найбільш сприятливі умови повернення Німеччини у систему світогосподарських фінансово-економічних відносин. Однак такий підхід спочатку не зустрів розуміння, оскільки позбавляв переможців нагальної «можливості вирішити всі свої поточні економічні проблеми за рахунок Німеччини», якою був нав'язаний «карфагенський мир». Але компромісний варіант, затверджений Версалем, не закривав дорогу можливості подальшого маневру та коригування політичної та економічної лінії країн-гарантів щодо Німеччини [56, с. 27-40].

Реалії післявоєнного розвитку періодично порушували питання про репарації до центру політичної уваги. Саме проблема репарацій стала основою для подальшого перегляду умов Версальського договору та загалом усієї Версальської системи.

Перший крок до пом'якшення репараційного тягаря було зроблено в 1924 р. Приводом стала Рурська криза, викликана спробою саботажу репараційних платежів. Він був дозволений відповідно до плану, розробленого міжнародним комітетом на чолі з американським банкіром Ч. Дауесом, який передбачав скорочення розміру німецьких виплат та новий алгоритм їх здійснення, крім того, німецький уряд отримував кредит у розмірі 310 млн. доларів. Заходи сприяли подоланню економічної кризи та відновленню збалансованих фінансово-торговельних відносин у масштабі Європи [57]. Кроки з перегляду Версальських домовленостей йшли один за одним. У 1929 р. на Гаазькій конференції німці досягли нової ревізії німецьких виплат, яка втілилася в «плані Юнга». Останній передбачав чергове скорочення щорічних репараційних виплат (порівняно з планом Ч. Дауеса на 20%) та зниження загальної суми репараційних платежів. Одночасно було скасовано репараційний податок із німецьких підприємств. Англія та Франція відмовилися від контролю на місцях за німецьким роззброєнням. У 1931 р. за пропозицією американського президента Г. Гувера було введено мораторій на репараційні виплати до 1932 р. На Гаазькій конференції було прийнято рішення про дострокове виведення всіх окупаційних військ з Рейнської зони, замість 1935 р.,

зазначеного у Версальському договорі, призначалася нова дата – літо 1930 р. [57].

І. Гуменна, І. Боровська виділяють, що Версальський договір відбив і закріпив результати Першої світової війни, викликані глибокими протиріччями, вирішити яка нова система міжнародних відносин не змогла. Версальський мир сприяв економічній та політичній стабілізації, яка, на жаль, не мала міцної основи, оскільки зберігалися базові передумови конфліктного розвитку. Можна з повною підставою зробити висновок, що «Версаль» став заручником тієї політичної реальності, яка склалася після Першої світової війни [58, с. 99-100].

Виходячи з вищевикладеного, можемо зробити висновок, що Версальський мирний договір 1919 р. був лише «дебютом» практики репарацій. Вперше на міждержавному рівні з'явився договір, окрема частина якого була присвячена питанням репарацій. У ньому вперше за історію репарацій було закріплено спроби правил оцінювання для майна, яке вилучалося як репарації. Аспект був важливим, оскільки раніше подібні дії не мали чітко визначених критеріїв та методик оцінювання, що призводило до значних суперечок і конфліктів між державами.

Договір частково порушив питання про людську працю як форму репарації. Нововведенням, яке вказувало на складність та багатогранність проблеми репарацій. Використання людської праці як компенсації вимагало врахування багатьох соціальних, економічних та етичних аспектів, що раніше не розглядалися на такому рівні. Під час розробки цього аспекту договору враховувалося, що праця не тільки матеріальний ресурс, але й соціальний фактор, який впливає на життя людей, їхні права та добробут. М. Павлишин зазначає, що включення людської праці в репараційні програми означало, що необхідно було забезпечити дотримання прав робітників, створити належні умови праці та гарантувати, що використання праці не призведе до експлуатації або порушення етичних норм [59]. Деякі норми договору були присвячені заміні одних форм репарацій на інші. Свідчило про гнучкість і адаптивність нової системи, яка прагнула врахувати різні обставини і можливості держав, що зазнали поразки у війні. Такий підхід дозволяв уникнути повного економічного колапсу та сприяв більш справедливому розподілу зобов'язань. Наприклад, замість вимоги виплати великих сум грошей, які могли

бути важким тягарем для економіки країни, що зазнала поразки, договір дозволяв замінювати грошові виплати постачанням товарів або сировини, що могло бути більш доступним і менш руйнівним для економіки. Це сприяло розвитку торгівлі між країнами та відновленню їх економік. Але, незважаючи на величезний внесок Версальського мирного договору 1919 р. у розвиток інституту репарацій та всієї галузі права міжнародної відповідальності, цей договір не досяг своєї кінцевої мети – забезпечення миру та безпеки у всьому світі. Після підписання договору міжнародна спільнота сподівалася на стабільність і довготривалий мир, проте фактичні результати виявилися дещо інші. Політичні та економічні наслідки, зокрема для Німеччини, стали каталізаторами подальших конфліктів та незадоволення, що врешті-решт призвело до Другої світової війни.

Політика репарацій, запроваджена Версальським договором, створила значний фінансовий тиск на Веймарську республіку. Розміри репараційних зобов'язань були надзвичайно великими та стали причиною гіперінфляції, економічного занепаду та соціального незадоволення в Німеччині. У свою чергу, призвело до політичної нестабільності, зростання радикальних настроїв і посилення екстремістських рухів, таких як нацистський рух, що врешті-решт призвело до приходу до влади А. Гітлера і початку Другої світової війни [59].

Тому, хоча Версальський мирний договір 1919 р. і мав на меті встановлення справедливих і пропорційних репарацій, фактичні його наслідки були суперечливими і часто дестабілізуючими. Використання людської праці як форми репарації та гнучкість у заміні одних форм репарацій на інші свідчили про намагання створити більш адаптивну і гуманну систему. Однак значний економічний тиск і політичні наслідки свідчили про те, що далеко не всі цілі були досягнуті, а проблеми, які виникли після підписання договору, виявилися значними і потребували подальшого вирішення на міжнародному рівні [133, с. 69-70].

Незважаючи на всі спроби союзних держав позбавитися використання практики стягнення з переможеного у війні держави відшкодування, відомого як «контрибуції», у цьому договорі їм вдалося не повністю. Контрибуції, які традиційно вимагалися як форма покарання та компенсації, залишилися частково

інтегрованими в нову систему репарацій. Відображало перехідний характер епохи та складність повного відмовлення від старих практик.

Розмір репараційних зобов'язань, який був встановлений Версальським мирним договором, був надзвичайно великим для Веймарської республіки. Веймарська республіка, яка вже була наведена в стан гіперінфляції та розорена воєнними діями, не могла впоратися з такими фінансовими зобов'язаннями. Величезна сума репарацій створила додатковий тиск на німецьку економіку, що тільки загострювало внутрішні проблеми і сприяло нестабільності. Дана ситуація привела до серйозних економічних і соціальних наслідків, зокрема до масового безробіття, падіння рівня життя та зростання політичної напруги в країні.

Основні риси репарацій, такі як пропорційність і справедливість, були враховані не повністю, що негативно вплинуло на ефективність договору. Пропорційність означає, що розмір репараційних зобов'язань повинен відповідати можливостям країни, яка їх виплачує, не призводячи до її економічного краху. Справедливість передбачає, що репарації мають бути обґрунтованими і не призводити до надмірного покарання. Відсутність повного дотримання цих принципів в умовах Версальського договору привела до того, що репарації стали важким тягарем для Німеччини і не сприяли довготривалій стабільності в Європі. Аналіз Версальського мирного договору 1919 р. дає можливість зробити висновок про структурованість інституту репарацій. Елементами цієї структури можуть бути «аванс», «кредит», «мораторій» на виплату репарацій та «обмеження» на виплату репарацій. Аванс дозволяв початково забезпечити постраждалі держави необхідними ресурсами для відновлення. Могло включати як грошові виплати, так і постачання товарів, технологій або інших ресурсів, що були необхідні для швидкого відновлення зруйнованої інфраструктури та економіки.

Кредит надавав можливість розтягнути виплати на тривалий період, що полегшувало фінансовий тягар для країни, яка виплачувала репарації. Відповідно означало, що зобов'язання не потрібно було виконувати одразу і повністю, а можна було робити поступові виплати протягом декількох років або навіть десятиліть. Такий підхід дозволяв зменшити економічний тиск і сприяв стабільнішому

відновленню економіки [60].

Мораторій дозволяв тимчасово призупинити виплати в разі економічних труднощів. Тобто, що якщо країна-боржник стикалася з серйозними економічними проблемами, вона могла тимчасово зупинити виплати репарацій без нарахування штрафних санкцій або відсотків. Такий механізм забезпечував певну гнучкість і дозволяв уникнути повного економічного колапсу в критичних ситуаціях. Обмеження визначали максимальні суми, що могли бути виплачені за певний період. Дозволяло контролювати розмір виплат та запобігати надмірному фінансовому тиску на країну-боржника. Встановлення таких обмежень було важливим для забезпечення стабільності та справедливості в системі репарацій.

І. Срібняк виділяє, що структура інституту репарацій, закріплена у Версальському мирному договорі, включала різні елементи, які мали забезпечити ефективність та справедливість виплат. Проте, недотримання принципів пропорційності та справедливості і надмірний розмір репараційних зобов'язань для Веймарської республіки призвели до негативних наслідків, які тільки загострили економічну і політичну ситуацію в Німеччині і врешті-решт сприяли виникненню нових конфліктів [61, с. 260-261].

Таким чином, Версальський мирний договір 1919 р. став важливим кроком у розвитку міжнародного права і системи репарацій, хоча і мав свої недоліки та не зміг повністю досягти поставлених цілей.

Розглянувши особливості відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок Першої світової війни, пропонуємо розглянути механізм та процедуру таких відшкодувань внаслідок Другої світової війни. Восени 1943 р., коли відбувся корінний перелом у війні, уряд СРСР розпочав підготовку до мирної конференції. При Народному комісаріаті закордонних справ СРСР (далі – НКЗС СРСР) були створені Комісія з питань мирних договорів та післявоєнного устрою (голова М. Литвинов), Комісія з питань перемир'я (голова К. Ворошилов) та Комісія з відшкодування збитків, завданих Радянському Союзу гітлерівською Німеччиною та її союзниками (голова І. Майського) (далі – Комісія) [62, с. 47-50].

Спершу, пропонуємо зазначити про створення відповідного органу, який

контролював питання подібного відшкодування. Про що буде зазначено далі. Розробка репараційної програми у Комісії пройшла кілька етапів. Перший охоплює період з кінця 1943 р. до Кримської конференції глав трьох великих держав у лютому 1945 р. Протягом усього цього періоду Комісія працювала за трьома основними напрямками: визначення суми репарацій, складання програми репараційних вимог та методи реалізації цієї програми.

Перший напрямок роботи Комісії полягав у визначенні суми репарацій. Було складне завдання, оскільки необхідно було врахувати масштаб збитків, завданих країнам, постраждалим від війни та можливості держав-переможниць отримати компенсацію. Визначення суми репарацій вимагало детального аналізу економічної ситуації, ресурсів, інфраструктури та людських втрат. Були проведені численні оцінки та розрахунки, що базувалися на даних, зібраних у різних країнах. Комісія взяла до уваги історичні прецеденти, такі як репарації після Першої світової війни, щоб уникнути повторення минулих помилок.

Другий напрямок роботи Комісії передбачав складання програми репараційних вимог. Програма включала конкретні заходи та ініціативи, спрямовані на відновлення зруйнованих економік і забезпечення справедливої компенсації за завдані збитки. Програма була розроблена таким чином, щоб забезпечити баланс між потребами постраждалих країн і можливостями держав, які мали виплачувати репарації. Вона включала різні форми компенсацій, такі як грошові виплати, постачання сировини і товарів, передача технологій і знань. Особливу увагу приділяли питанням відновлення інфраструктури, відбудови міст і сіл та підтримки соціальних і економічних проектів.

О. Валендюк наголошує, що третій напрямок роботи Комісії стосувався методів реалізації програми репарацій. Було важливе завдання, оскільки від ефективності реалізації програми залежала її успішність і стійкість. Комісія розробила комплекс заходів і процедур, які мали забезпечити виконання репараційних вимог у встановлені терміни. Були визначені конкретні механізми контролю і нагляду за виконанням програми, включаючи створення спеціальних органів і комісій. Було передбачено систему санкцій і стимулів, яка мала

забезпечити дотримання умов програми усіма зацікавленими сторонами [63, с. 154-156].

У цілому, робота Комісії з відшкодування збитків, завданих Радянському Союзу гітлерівською Німеччиною та її союзниками у цей період була спрямована на створення комплексної і збалансованої репараційної програми, яка б відповідала потребам постраждалих країн і враховувала можливості держав, що виплачували репарації. Завдяки детальному аналізу, ретельному плануванню і розробці ефективних методів реалізації, Комісія змогла створити основу для успішної реалізації репараційної програми у післявоєнний період.

Т. Гуменюк наголошує, що Комісія продовжувала розробляти дедалі детальніше плани економічного роззброєння Німеччини. 28 липня 1944 р. на ім'я В.М. Молотова було представлено документ «Основні лінії репараційної програми СРСР» («Записка № 1»). Тут, за словами І. Майського, сформулювалися «принципові та методологічні засади», на яких Комісія будувала свою роботу. Наводиться великий статистичний матеріал про економічний потенціал Німеччини, її економічні можливості, взятий зі статистичних збірок або розрахований експертами. Основні форми репарацій: вилучення промислового устаткування, товарні постачання, працю. Доводиться, що важка промисловість Німеччини після війни має бути збережена обсягом 25% довоєнного рівня, «невійськові» групи промисловості скорочувалися до 80% довоєнного рівня. «Прожитковий мінімум» для німців має становити 50% довоєнного рівня. Передбачалися вилучення з сільського господарства Німеччини: 1,2 млн. коней, 4 млн. голів великої рогатої худоби, 4 млн. свиней [64, с. 172-173].

Потім була «Записка № 2» від 29 серпня 1944 р. обсягом 62 сторінки, що ще більш деталізує економічні аспекти вимог до Німеччини. У жовтні 1944 р. відбувся візит В. Черчилля до Москви. Питання про репарації під час переговорів Й. Сталіна та В. Черчилля спеціально не обговорювалося. Але інформуючи посла Ю. Гусева про підсумки переговорів, А. Вишинський повідомляв: В. Черчилль та Е. Іден «вважають цілком законними наші вимоги до Німеччини щодо репарацій».

11 грудня 1944 р. В. Молотов викликав І. Майського і попросив назвати

конкретну цифру репарацій. Так 15 грудня з'явилася записка «Яку цифру репараційних вимог слід висувати Радянському Союзу?» («Записка №3»). У цьому документі І. Майський стверджував, що національне багатство Німеччини до кінця 1944 становить 90 млрд дол. проти 125 млрд дол. перед війною. Тому СРСР має право вимагати 10 млрд дол., а краще – 12 млрд для «поступки» західним країнам. «Репараційне використання німецької праці сюди, звичайно, не включається».

В. Васильєв зазначав, що у Й. Сталіна, що мислить більш раціонально, була інша думка: сума репарацій повинна бути складною – 5 млрд дол. Інформацію цю повідомили І.М. Майському, і він 19 грудня надіслав листа вождеві. У листі наголошувалося: «Названа Вами цифра 5 млрд доларів видається мені надто маленькою... При сумі в 5 млрд доларів військовий потенціал Німеччини виявиться мало порушеним, і її економічне роззброєння... буде малоефективним. Необхідно щонайменше 10 млрд дол.». 25 січня 1945 р. Й. Сталін і В. Молотов прийняли І. Майського. У своєму щоденнику він записував: «Очевидно, мої заперечення проти 5 млрд репарацій справили свою дію. Не знаю, чи остаточно. Подивимося» [65, с. 78- 91].

Радянське керівництво вперше вирішило обговорити проблему репарацій із союзниками на Кримській конференції глав трьох великих держав. Напередодні конференції І. Майський отримав вказівку підготувати конкретні пропозиції щодо репарацій. На виконання цієї вказівки І. Майський наприкінці січня 1945 р. представив В. Молотову проєкт документа «Формула з репарацій з Німеччини», де перераховувалися основні форми репарацій, у тому числі 5 млн осіб мали щорічно працювати в СРСР, Німеччина позбавлялася 75% своєї важкої промисловості. Новим був пункт про те, що підприємства власне військової промисловості розглядаються як військові трофеї та не входять до репарації [66].

Кримська конференція (4-11 лютого 1945 р.) стала «зоряною годиною» для І. Майського як розробника радянської репараційної програми. Він був членом радянської делегації та виступив на пленарному засіданні. Події розвивалися в такий спосіб. 5 лютого на пленарному засіданні Й. Сталін запропонував обговорити

питання щодо репарацій. Підтримавши цю пропозицію Ф. Рузвельт поцікавився проблемою використання німецької робочої сили. Й. Сталін відповів, що в СРСР є план матеріальних репарацій. До обговорення питання про використання німецької робочої сили в Радянський уряд поки що не готово» (з цього часу в радянських документах якийсь час ще використовується термін «німецька робоча сила», але вже без будь-якої конкретизації) [66].

Далі І. Майський, виступаючи англійською, виклав основні положення радянської репараційної програми. Вона передбачала стягування репарацій натурою (одноразове вилучення промислового обладнання протягом 2 років та товарні поставки в рахунок репарацій протягом 10 років); економічне роззброєння Німеччини та ліквідацію військової промисловості; суворий контроль трьох держав над економікою Німеччини протягом десяти років; право СРСР на репарації у сумі 10 млрд дол.; створення у Москві Міжсоюзної репараційної комісії [66].

7 лютого В. Молотов вручив Е. Стеттініусу і Е. Ідену короткий меморандум, в якому декларувалася загальна сума репарацій у 20 млрд дол. із представників трьох країн, яка мала працювати в Москві.

Під час обговорення репараційних проблем главами делегацій Ф.Д. Рузвельт висловився за ухвалення цифр, названих І. Майським як «основи» для подальших переговорів. В. Черчилль висловився проти. Він заявив: що «стосується російського плану репарацій, то для його розгляду потрібен час. Він може бути прийнятий негайно».

У Протоколі Ялтинської конференції констатувалося створення Міжсоюзної комісії з репарацій у Москві. Радянська та американська делегації погодилися прийняти як базу для обговорення в Міжсоюзній комісії з репарацій суми репарацій у 20 млрд доларів (50% цієї суми для СРСР). На думку британської делегації, поки що не можуть бути названі жодні цифри репарацій.

23 липня на неофіційній зустрічі з М.В. Молотовим держсекретар США Дж. Ф. Бірнс запропонував перейти до зонального принципу справляння репарацій: кожна країна задовольняє свої репараційні претензії за рахунок своєї зони окупації. Зональний принцип отримання репарацій не вигідний СРСР. Зони окупації було

визначено у вересні 1944 р. у Лондоні на засіданні Європейської консультативної комісії. За словами К.І. Коваля, радянська зона «має вкрай погані економічні передумови для забезпечення життєвого рівня населення та самостійного існування. Вона не мала, крім бурого вугілля та калійних полів, жодних економічних ресурсів і фактично позбавлена важкої промисловості та її інфраструктури». Вся територія Східної Німеччини була ареною запеклих боїв та мала великі руйнування.

27 липня на нараді міністрів закордонних справ Дж. Ф. Бірнс заявив, що США відкидають суму репарацій у 20 млрд дол., посилаючись на значні руйнування в Німеччині під час війни. В.М. Молотов, заявивши, що «вважає роботу Комісії з репарацій незадовільною», погодився на скорочення суми репарацій. «Ми не наполягаємо на ялтинських цифрах» [65, с. 92-94].

29 липня відбулася зустріч В. Молотова з президентом Г. Труменом (Й. Сталін був хворий). Обговорювалося питання можливості отримання СРСР репарацій із західних зон. Молотов ще раз запевнив американців, що радянська сторона цурається цифр, зазначених у ялтинських рішеннях. Г. Трумен, на якого справили деяке враження аргументи про «бідність» радянської зони, погодився на те, щоб СРСР отримав 25% призначеного для репарацій промислового обладнання з Рурської області.

Заключне обговорення проблем репарації відбулося 31 липня на засіданні глав трьох делегацій. Починаючи обговорення, Й. Сталін заявив: «Головне питання, яке викликає суперечки та розбіжності, – це питання про репарації з Німеччиною». Далі, демонструючи готовність до поступок, він підтвердив, що радянська сторона «відмовилася від виставлення певної цифри та кількості та перейшла на відсотки». Й. Сталін погоджувався з американським планом про зональні вилучення і з тим, щоб Контрольна рада визначила кількість обладнання для репарацій та для мирного розвитку німецької економіки.

США та Великобританія пов'язували репараційне питання із питанням про західний кордон Польщі, визнання якого домагався СРСР, та прийняттям низки держав в ООН. Отримавши поступки СРСР у питанні про репарації, західні країни

погодилися на кордон Польщі Одером і Нейсом [65, с. 100].

11 січня 1944 р. І. Майський підкреслював: «Ми не зацікавлені у народженні надто великої та надто сильної Польщі», на Берлінській конференції саме через створення «великої та сильної Польщі» Й. Сталін і М. Молотов пішли на поступки в репараційній програмі, яку розробляли Майський і його колеги.

У прийнятому 1 серпня 1945 р. Протоколі Берлінської конференції фіксувалися такі поступки СРСР репараційному питанні: загальна суша репарацій не визначалася; закріплювався зональний принцип отримання репарацій (СРСР міг отримати 15% промислового обладнання, виділеного для репарацій із західних зон, в обмін на постачання продовольства та сировини з радянської зони та 10% обладнання – без оплати); СРСР відмовлявся від акцій промислових підприємств у західних зонах, від закордонних активів Німеччини (крім активів у Болгарії, Фінляндії, Угорщини, Румунії та Східної Австрії), а також від претензій на захоплене союзниками німецьке золото [65, с. 103-106].

Важливим був пункт Протоколу, яким вирішення конкретних питань вилучення промислового устаткування репарацій передавалося Контрольній раді. Він мав у термін до шести місяців визначити кількість та характер обладнання, що підлягає вилученню в рахунок репарацій. Незабаром радянський уряд погодився на включення представників Франції на Міжсоюзній комісії з репарацій і переведення самої комісії з Москви до Берліна.

Відступ був фактично за всіма позиціями. Проте радянське керівництво визнало досягнутий компроміс задовільним. М. Молотов у циркулярному листі радянським дипмісіям там писав: «Можна вважати, що ухвалене на Берлінській конференції рішення з репараційному питанню представляє крок уперед» [65, с. 107].

Отже, відшкодування шкоди, заподіяної державі в період Першої та Другої світових воєн, має свої особливості, що відображають різні підходи, методи та наслідки для міжнародного права та економіки.

Після Першої світової війни, основним документом, що регулював репарації, був Версальський мирний договір 1919 р. Він встановив надзвичайно великі

репараційні зобов'язання для Німеччини, що призвело до серйозних економічних і політичних наслідків. Розмір репарацій був настільки великим, що Веймарська республіка, яка була розорена війною і страждала від гіперінфляції, не могла впоратися з ними. У свою чергу створило додатковий тиск на німецьку економіку, що спричинило соціальну та політичну нестабільність, зрештою сприяючи підйому нацизму та початку Другої світової війни. Основні риси репарацій, такі як пропорційність і справедливість, не були повністю враховані, що значно підривало ефективність договору. Версальський договір містив елементи авансу, кредиту, мораторію та обмежень на виплату репарацій, що мали забезпечити баланс між потребами постраждалих держав та можливостями держави, яка виплачувала репарації. Однак ці заходи не змогли запобігти економічним та політичним наслідкам.

Після Другої світової війни підходи до відшкодування шкоди змінилися. Репарації були більш структурованими та включали ширший спектр заходів. Німеччина та інші країни-агресори повинні були відшкодувати завдану шкоду не тільки через фінансові виплати, але й через передачу матеріальних цінностей, сировини, обладнання та надання робочої сили для відновлення зруйнованих країн. Крім того, репарації після Другої світової війни включали демілітаризацію, денацифікацію та реорганізацію економік країн-агресорів під міжнародним контролем. Це мало на меті запобігти відродженню військової потужності та агресивної політики.

Особливою рисою відшкодування шкоди після Другої світової війни стало створення міжнародних організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй, які мали забезпечувати мир і безпеку у світі. Організації відігравали важливу роль у координуванні процесу відшкодування шкоди та встановленні нових міжнародних стандартів у сфері репарацій [65, с. 109].

Тому, відшкодування шкоди, заподіяної державі в період Першої та Другої світових воєн, мало свої унікальні особливості, що відображали розвиток міжнародного права та зміни в підходах до вирішення міжнародних конфліктів. Якщо після Першої світової війни репарації були надмірними і спричинили нові

конфлікти, то після Другої світової війни підходи стали більш комплексними і структурованими, спрямованими на забезпечення довготривалого миру і стабільності.

2.2. Особливості відшкодування шкоди, заподіяної державі у військових конфліктах другої половини XX століття

Особливе значення для відновлення економіки СРСР у післявоєнний період мали рішення Кримської та Потсдамської конференцій про натуральну форму отримання репарацій з Німеччини. Союзники планували отримати від Німеччини репараційні виплати на суму, що дорівнює 20 млрд. дол., половина з яких призначалася Радянському Союзу. При цьому лише прямі втрати СРСР на окупованій території обчислювалися сумою 128 млрд. дол. Л. Василенко, А. Бучинська виділяють, що репарації мали стягуватися з Німеччини у трьох формах:

а) одноразові вилучення протягом двох років з моменту капітуляції Німеччини або припинення організованого опору з її національного багатства (промислове обладнання, судна, рухомий склад залізниць, іноземні інвестиції, акції підприємств тощо), причому ці вилучення здійснюються головним чином для знищення військового потенціалу Німеччини;

б) щорічні товарні поставки з поточної продукції після закінчення війни протягом періоду, тривалість якого має бути встановлена;

в) використання німецької праці [67, с. 105-106].

У контексті сучасного розуміння права міжнародної відповідальності, описані вище інструменти (вилучення обладнання, поставки продукції) класифікуються як натуральна репарація (реституція), тоді як використання праці є специфічною формою компенсації витрат держави-переможця на відновлення інфраструктури, що наразі має обмежене застосування через розвиток стандартів прав людини.

Дані рішення передбачали демонтаж технологічного обладнання з частини німецьких промислових підприємств та подальше його використання у різних

галузях народного господарства Радянського Союзу, у тому числі на заводах БРСР. Крім того, на користь СРСР проводилися постачання робочої та продуктивної худоби та сільськогосподарської техніки з Німеччини. Отримання репарацій у натуральній формі багато в чому було вимушеним заходом, проте це рішення дозволяло у найкоротші терміни відродити економіку СРСР.

Всі роботи з демонтажу промислового обладнання в Німеччині було завершено до 1 липня 1948 р. Демонтаж основного обладнання було здійснено на 3474 об'єктах, з яких було вилучено 1118 тис. одиниць обладнання. При цьому РРФСР отримала 70,6% від загальної кількості репараційного обладнання (2440 підприємства, 786,2 тис. одиниць обладнання), УРСР – 21% (621 підприємство, 229,1 тис. одиниць обладнання), БРСР – 2,2% (182 підприємства, 31,5 тис. одиниць обладнання). Інші союзні республіки отримали незначну кількість підприємств та обладнання, яке не досягало і 1 % від загальної кількості.

Слід зауважити, що визначена частка репарацій у 21% для УРСР була фактично неспівмірною з масштабами руйнувань, яких зазнала республіка (що становили близько 40% загальносоюзних втрат). Вказаний обсяг обладнання став лише частковою компенсацією («краплею в морі»), яка покрила виключно базові потреби окремих індустріальних вузлів, тоді як основний тягар відбудови інфраструктури та житлового фонду ліг на внутрішні ресурси України. Це ще раз підтверджує тезу про те, що радянська репараційна модель мала переважно політико-ідеологічний, а не реальний відновлювальний характер стосовно найбільш постраждалих територій.

Репараційні матеріальні цінності спочатку надходили на перевалочні бази, та перенаправлялися підприємствам-одержувачам. Однією з них була Центральна перевалочна база Міністерства збройних сил СРСР у місті Бресті, яка була сформована 10 квітня 1945 р. На основі безпосередньо для навантаження репараційних поставок залучалися німецькі військовополонені. На Брестській перевалочній базі, станом на березень 1946 р., не було ніяких найпростіших механізмів, крім вузькоколіїної залізниці. Вивантажене обладнання на тиліві майданчики транспортувалося здебільшого волоком землею з допомогою

тракторів. Крім бази збройних сил у місті Бресті знаходилася ще низка перевалочних баз інших відомств. Через ці бази, за даними на 1 січня 1947 р., пройшло таку кількість вагонів з репараційним майном: база Міністерства збройних сил – 1500 вагонів; база Міністерства текстильної промисловості – 1553 вагони; база Міністерства важкої промисловості – 1996 вагонів; база сільгоспмашинобудування – 5282 вагони; база Міністерства автомобільної промисловості – 4882 вагони; база Міністерства верстатобудування – 2381 вагон; база Міністерства електропромисловості – 1712 вагонів; база Міністерства паперової промисловості – 1970 вагонів; база Міністерства легкої промисловості – 987 вагонів; база Міністерства м'ясомолочної промисловості – 366 вагонів; база Міністерства газопаливної промисловості – 300 вагонів. Частина з цього репараційного майна була спрямована на відновлення народного господарства БРСР [68].

На репарації матеріально-технічних цінностей із Німеччини мали складатися акти приймання і звірки з супровідними документами. Далі організувалась комісія з обліку та оцінки майна у складі: керівника підприємства, спеціаліста-експерта, головного бухгалтера та представника фінансового органу. Суми, які від підприємств, перераховувалися банками довгострокових вкладень у дохід союзного бюджету за § 44 Розділу 12 під найменуванням «Надходження від реалізації трофейного народногосподарського майна». Після оплати репараційне обладнання враховувалося обсягом капітальних робіт на загальних підставах.

Найвища інтенсивність надходження репарацій спостерігалася у 1945 – 1947 рр. Всього ж за інформацією фінансових органів БРСР за 1945 р. – перший квартал 1947 року було враховано та оцінено обладнання та товароматеріальних цінностей, що надійшли до республіки за репараціями, у сумі 201 млн. крб. Ще на 36 млн. рублів за цей час було оцінено обладнання, що повертається, і цінності. Окремо враховувалися робоча та продуктивна худоба, автомобілі та інше майно, які у період були оцінені на 138 млн. рублів. Одним із головних одержувачів репараційного обладнання був Мінський автомобільний завод. На листопад 1946 р. даний завод отримав у рахунок репарацій 3233 одиниці устаткування вартістю 13,3 млн. рублів.

Усього ж у період на заводі вважалося 3253 одиниці промислового устаткування у сумі 13,9 млн. рублів. У 1946 р. більшість парку виробничого устаткування Мінського автомобільного заводу становили верстати, поставлені за репараціями. Іншим великим отримувачем репарацій став Мінський тракторний завод. За даними на лютий 1947 р., він отримав обладнання від Німеччини вартістю 6 млн. руб. [69].

Промислове обладнання та інше репараційне майно, отримане народним господарством БРСР у 1945-1947 рр., часом вводилося в експлуатацію із затримками або використовувалося неефективно. У квітні 1947 р. Мінський радіозавод імені В. Молотова отримав у порядку репарацій близько 8 тис. радіоприймачів для відновлення та подальшої їх реалізації у торговельній мережі [70]. Однак приймання та оцінка цього майна затримувалася через відсутність експерта. Більше того приймачі утримувалися на відкритому заводському майданчику та піддавалися псуванню. У жовтні 1946 р. на Могилівському заводі «Строммашина» перевірка виявила, що дирекція заводу не приділила належної уваги підготовці місць зберігання для обладнання, що прибуло з Німеччини, внаслідок чого було допущено розукомплектування 23 великих металорізальних верстатів; поломка 2 токарних верстатів; незадовільне зберігання 148 одиниць іншого обладнання. Тим часом відповідно до пункту другого «Інструкції зі зберігання трофейного обладнання, що залишається на тривале зберігання» Міністерства верстатобудування СРСР від 19 червня 1946 р. репараційне обладнання наказувалося зберігати в закритих приміщеннях складського типу і лише як виняток на нетривалий час допускалося зберігання під навісом із встановленням охорони. Зберігання ж устаткування просто неба дана інструкція категорично забороняла [71].

Зі статистики Міністерства верстатобудування СРСР випливає, що з репараційного обладнання, що надійшло на верстатобудівні підприємства Радянського Союзу до 1 травня 1946 р., змонтовано станом на 1 червня 1946 р. 41,2% від усього отриманого (3741 одиниця з 10103). Введення в експлуатацію лише 41,2 % від всього устаткування, що підлягає монтажу, вказує на повільне

нарощування потужностей верстатобудівними заводами СРСР за рахунок отриманих репарацій. У цьому документі ноголошувалося на тому факті, що інвентаризація репараційного обладнання проводилася з великим запізненням. Було пов'язано з тим, що репараційне обладнання не завжди демонтувалося та транспортувалося з урахуванням розроблених інструкцій. Наприклад, у звіті Вітебського верстатобудівного заводу ім. Комінтерну наводяться дані про те, що обладнання, що надійшло на підприємство в серпні 1946 р., з Німеччини в багатьох випадках піддається корозію внаслідок порушення його упаковки при транспортуванні; електрообладнання, оснащення та інструменти в більшості випадків упаковані в ящики окремо від основного обладнання, до якого вони додавались, у знеособленому вигляді; окремі ящики в дорозі були розкриті, та їх розкрали дрібні деталі (інструменти, оснащення, апаратура). Однак точно встановити, що було вкрадено з цих ящиків, не уявлялося можливим через відсутність спеціалізації на дрібний вантаж. Крім того, транспорт з репараційним обладнанням на Вітебський верстатобудівний завод ім. Комінтерну прибув без охорони, що супроводжується, без перевантажувального акту, повагонної відомості зі станції перевантаження. У залізничних накладних були зазначені номери ящиків з устаткуванням [72].

Необхідно звернути увагу на те, що в ряді випадків обладнання, яке демонтується з одного німецького підприємства, розподілялося між цілим рядом радянських заводів, а потім часто ще не раз перерозподілялося. Усе це знижувало ефект використання репараційних поставок. Наприклад, Могилівський завод № 511 Міністерства текстильної промисловості СРСР у другому кварталі 1946 р. в порядку перерозподілу отримав 92 вагони з обладнанням з Калінінського заводу № 513, занурене навалом (деякі агрегати поламані при недбалому навантаженні). Репараційне обладнання, що надійшло на підприємства, в деяких випадках використовувалося неефективно. Так, у довідці про наявність невстановленого обладнання на Вітебському килимово-плюшевому комбінаті на 1 січня 1953 р. зазначається, що на підприємстві є 14 килимово-стрічкових верстатів, з яких лише 4 мають бути змонтовані у 1953 р., а 10 підлягають списанню. З 5 друкованих

машин, отриманих комбінатом з репарацій, усі 5 підлягали списанню. Найкраща ситуація склалася з 10 стрічковими верстатами, з яких 5 передбачалося змонтувати в 1953 р., а решта 5 – в 1954 р. [71].

В одному з пунктів наказу Міністерства верстатобудування СРСР від 8 травня 1947 р. наголошується на тому, що підприємствам забороняється робити списання в брутто репараційного обладнання. При необхідності списання цього обладнання допускалося у кожному даному випадку лише з дозволу міністра. Крім того, у цьому наказі наголошувалося, що необхідно надалі встановити систематичний контроль за своєчасною та правильною оцінкою репараційного майна підвідомчими підприємствами та за розрахунками за нього з бюджетом [73].

Пропонуємо звернути увагу, що ефективність використання отриманого за репараціями обладнання в ряді випадків була невисокою через боротьбу різних відомчих інтересів або через некомпетентність чиновників. Найчастіше технологічні лінії одного німецького підприємства розподілялися на кількох радянських заводах, частина устаткування використовувалася за призначенням. Бракувало складських приміщень, обладнання зберігалось на відкритих майданчиках, іржавіло і непридатне. Хоча на низці підприємств справу зі зберіганням і подальшим використанням репараційного обладнання було набагато краще. На нашу думку, важливі як абсолютні цифри репараційних поставок, так й те, наскільки ефективно вони застосовувалися у різних галузях радянської економіки.

Пропонуємо розглянути Розділ I Міровий договір з Італією (Париж, 10 лютого 1947 р.), який регламентує питання репарацій [74].

Відповідно до ст. 75 Паризького договору 1947 р. Італія зобов'язана виплатити Радянському Союзу репарації у розмірі 100 мільйонів доларів США протягом семи років, починаючи з дати набрання чинності відповідного договору. Протягом перших двох років виплати не будуть здійснюватися через постачання промислових товарів. Репарації покриватимуться за рахунок декількох джерел, включаючи італійське заводське обладнання, яке не використовується для цивільних цілей або дозволених військових формувань, італійські активи в

Румунії, Болгарії та Угорщині, а також поточну продукцію італійської промисловості, зокрема видобувну. Вид та кількість товарів, що підлягають постачанню, будуть узгоджені між урядами Радянського Союзу та Італії з урахуванням того, щоб ці постачання не заважали економічному відновленню Італії. Радянський Союз зобов'язується постачати Італії необхідні матеріали на комерційних умовах, а оплата за ці матеріали буде здійснюватися шляхом вирахування їхньої вартості із загальної суми репарацій. Оцінка італійських активів, що підлягають передачі Радянському Союзу, буде проведена чотирма послами, а розрахунки будуть здійснюватися за курсом долара США, встановленим на 1 липня 1946 р., що становить 35 доларів за унцію золота [75].

Наступне слід розглянути репарації на користь Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Італія має платити репарації наступним державам: Албанії – на суму 5000000 доларів США, Ефіопії – у сумі 25000000 доларів, Греції – у сумі 105000000 доларів, Югославії – у сумі 125000000 доларів. Дані платежі повинні бути здійснені протягом 7 років, починаючи з дня набрання чинності цим Договором. Постачання з поточної продукції промисловості не проводитимуться протягом перших двох років [76].

Репарації Італії будуть покриватися за рахунок кількох джерел. По-перше, частина заводського та інструментального обладнання, яке використовувалося для виробництва військової техніки, але більше не потрібне для дозволених військових формувань і не може бути легко пристосоване для цивільного використання. Дане обладнання буде вилучено з Італії відповідно до умов договору.

По-друге, репарації будуть здійснюватися за рахунок поточної продукції італійської промисловості, включаючи продукцію видобувної галузі. Крім того, можуть бути задіяні інші види капітальних цінностей або послуг, якщо на них не поширюється юрисдикція інших держав, як це передбачено статтею 79 договору. Такі активи підлягають оцінці, і протягом 90 днів після оцінки на них можуть бути заявлені претензії з боку відповідних держав. Постачання можуть містити сільськогосподарське насіння. Кількість і види товарів та послуг, які будуть

постачатися, визначаються угодами між урядами, які мають право на репарації, і урядом Італії. Постачання повинні бути організовані таким чином, щоб не завадити економічному відновленню Італії та не створювати додаткових зобов'язань для інших союзних держав. Держави, які мають право на репарації, будуть постачати Італії необхідні для виробництва матеріали на комерційних умовах, а їхня вартість буде відраховуватися з вартості поставлених Італією товарів. Для розрахунків використовується долар США за його золотим паритетом станом на 1 липня 1946 р., що становить 35 доларів за унцію золота.

Щодо поставок за рахунок поточної промислової продукції, як вони передбачені у пункті 2 «с» частини А та пункті 2 «b» частини В, то ніщо в частинах А та В цієї статті не повинно розглядатися як запобігання поставкам протягом перших двох років, якщо такі поставки здійснюються відповідно до угод між Урядом, що має право на репарації, та Урядом Італії [76].

Пропонуємо висвітлити репарації на користь інших держав. Претензії союзних і сполучених держав щодо репарацій будуть задоволені за рахунок італійських активів, які знаходяться в межах їхньої юрисдикції, згідно з умовами статті 79 договору. Держави, які отримують території відповідно до цього договору, але не згадані в частині цієї статті, отримають компенсацію у вигляді безкоштовної передачі їм промислових підприємств і обладнання, що знаходяться на переданих територіях. Обладнання використовується для водопостачання, виробництва та розподілу газу і електроенергії, і належить італійським компаніям, головні офіси яких розташовані або перенесені в Італію. Додатково будуть передані й інші активи таких компаній, які знаходяться на цих територіях. Італійський уряд бере на себе відповідальність за всі фінансові зобов'язання, пов'язані з цими активами, включаючи застави та інші обтяження власності.

Уряд Італії зобов'язується компенсувати всіх фізичних чи юридичних осіб, власність яких вилучена для репараційних цілей відповідно до цієї статті [74].

За даними на 1 січня 1951 р. Добрушська паперова фабрика «Герой праці» отримала 1013 вагонів з репараційним обладнанням безпосередньо з об'єктів, що демонтуються в Німеччині. Ще 254 вагони з німецьким обладнанням було

отримано у порядку перерозподілу з інших підприємств СРСР (Архангельський ЦПК, Марійський ЦПК, Нижньо-Дніпровська бумфабрика та інші). У свою чергу Добрушська паперова фабрика «Герой праці» передала іншим підприємствам 484 вагони репараційного обладнання. З обладнання, що залишилося в наявності, 129 вагонів віддали в монтаж. Інші 654 вагони обладнання на 1 січня 1951 р. перебувало на базі при Добрушській паперовій фабриці. В 1950 р. двічі у січні та липні проводилася переоцінка не змонтованого репараційного обладнання. Сума уцінки устаткування 1 січня 1950 р. становила 2 821 000 крб., але в 1 липня 1950 р. ще 488 000 крб. Склади, на яких зберігалось репараційне обладнання, призначене для монтажу на Добрушській паперовій фабриці «Герой праці», мали земляну підлогу. Причому ґрунт усередині складів піщаний, і в період вітрів обладнання, яке там зберігається, покривалося пилом і піском, що значно погіршувало його технічний стан. Витрати на консервацію устаткування 1950 р. становили 5300 крб.

Ряд дослідників зазначає, що разом із репараційним обладнанням Радянський Союз отримав доступ до новітніх німецьких технологій. Проте документальний матеріал цього не підтверджує. Навпаки, є факти отримання за репараціями застарілого обладнання, і про новітні технології тут говорити недоречно. Водночас це обладнання експлуатувалося на білоруських підприємствах досить тривалий період і принесло економічну віддачу. Наприклад, після війни Вітебський килимовий комбінат отримав технологічне обладнання з репарацій з Німеччини і ввів його в дію у 1949 р. Причому ці верстати були 1906 р. випуску. Після десяти років експлуатації це обладнання в 1960 р. було передано Брестському килимовому комбінату, що будується, де продовжило експлуатуватися [77].

Крім промислового устаткування СРСР за репараціями інтенсивно поставлялася і сільськогосподарська техніка. Як уже зазначалося вище, до 1 січня 1947 р. база Міністерства сільськогосподарського машинобудування СРСР у місті Бресті отримала 5282 вагони із сільськогосподарською технікою, частина з якої була направлена до господарств БРСР. Є низка фактів, що свідчать про постачання німецької репараційної сільськогосподарської техніки до господарств БРСР. Наприклад, у 1945-1946 рр. Могилівський облсільгоспдержнаб отримав із

Німеччини близько ста вагонів із сільськогосподарськими машинами на суму в 245,6 тис. руб. У «Довідці про оснащеність МТС Білоруської РСР тракторами та сільськогосподарським інвентарем» зазначається, що у 1947 р. за репараційними постачаннями МТС БРСР отримали 25 молотилок, 186 сівалок, 162 дискові борони. У зведеному звіті про наявність тракторів, автомашин, сільськогосподарських машин МТС БРСР за 1945 р. наводяться дані про те, що в 1945 р. в МТС Мінської області надійшло 35 нових тракторів і 20 тракторів з репарацій з Німеччини. Пізніше із загальної кількості тракторів 18 тракторів було передано іншим господарствам республіки. При цьому за фактом цього звіту було складено доповідну записку до Ради Міністрів БРСР від 17 квітня 1947 р., в якій наголошувалося на тому, що МТС часто занижують загальну кількість тракторів, отриманих за репараціями. Відбувалося у зв'язку з тим, що частина репараційних тракторів надходила у несправному стані, а МТС у деяких випадках не хотіли обтяжувати себе відновленням іноземної техніки та просто не вказували її у звітах [77].

Наведені факти свідчать про те, що при дослідженні ролі німецьких репарацій у відновленні економіки БРСР у післявоєнний період (1945 – початок 1950 рр.) слід враховувати не тільки загальну кількість отриманого обладнання, а й його якість, а також те, як воно використовувалося на підприємствах. Незважаючи на низку недоліків, застосування німецьких репарацій у відновленні промисловості та сільського господарства БРСР, безсумнівно, відіграло позитивну роль та прискорило цей процес, але перебільшувати їхню роль не слід.

Після того, як 9 серпня 1945 р. Радянський Союз оголосив війну Японії, а американці здійснили атомні бомбардування Хіросіми та Нагасакі, Японія була змушена здатися і підписала Акт про капітуляцію 2 вересня. Зазнавши поразки у Другій світовій війні, яка для неї почалася з нападу на американську базу Перл-Гарбор у 1941 р., Японія була окупована військами союзників на основі рішень Потсдамської конференції. Окупаційні сили, очолювані генералом Дугласом Макартуром, який контролював імператора та японський уряд, здійснили демілітаризацію країни, прийняття нової конституції, проведення

Міжнародного трибуналу та реформування податкової, аграрної сфер і монополізації економіки. Початок Корейської війни у 1950 р., в яку США втягнулися в складі військ ООН під командуванням Макартура, що протистояли підтримуваним СРСР і Китаєм силам Північної Кореї, прискорив підготовку мирного договору з Японією. Даний договір, розроблений США та Великобританією, мав визначити правовий статус Японії та формально завершити війну [77].

8 вересня 1951 р. в Сан-Франциско 48 країн-союзників уклали мирний договір з Японією, що визначав, зокрема, зобов'язання Японії виплачувати репарації країнам-переможцям. Проте конкретні суми не були визначені в договорі та повинні були встановлюватися через двосторонні переговори між Японією та державами, які зазнали шкоди [78].

Після Другої світової війни для країн антигітлерівської коаліції постало питання про укладення мирних договорів з колишніми агресорами для нормалізації відносин із звільненими від профашистських режимів країнами. Тоді Японія перебувала під окупацією союзних військ, адміністрацію яких очолював американський генерал Д. Макартур. Відповідно до рішення Ради міністрів закордонних справ, в Токіо було створено Союзна раду для Японії «для цілей консультацій з головнокомандувачем та надання йому порад з питань, що стосуються здійснення умов капітуляції, окупації та контролю за Японією», тобто виконував консультативні функції при Д. Макартурі. Для розробки загальних принципів відносин з окупованою Японією було створено Далекосхідний Комітет (далі – ДСК) у складі 11 країн. Рішення Комітету могли прийматися лише з обов'язкової згоди США, СРСР, Китаю, Франції та Великобританії та визначалися простою більшістю голосів.

29 січня 1946 р. адміністрація Д. Макартура випускає Меморандум № 677, який затверджує територію Японії у складі чотирьох головних островів (Хоккайдо, Хонсю, Кюсю та Сікоку) та приблизно тисячі дрібних прилеглих островів. Далі йдуть викладені у трьох пунктах території, які виключаються зі складу Японії. Нас цікавить пункт «в»: «Курильські (Тісіма) о-ви, група о-вів Хабомаї (Хабомадзе),

включаючи острови Сусіо, Юрі, Акіюрі, Сібоцу і Тараку) та острови Сікотан» [78].

У 1947 р. Сполучені Штати пропонують укласти з Японією мирний договір, але це зробити як із попередніми країнами, через РМІС, а з допомогою ДСК. Радянський Союз чинив опір такому рішенню, і переговори про мир були відкладені. Проте план укладання мирного договору активно готувався Вашингтоном, і в 1950 р. було відновлено обмін думками з цього питання.

Підсумком письмових суперечок став проект мирного договору, представлений на суд 52 країн на Сан-Франциській мирній конференції, що проходила з 4 по 8 вересня 1951 р. Склад країн був мудро підібраний Сполученими Штатами: більшість з них не брали участь у військових діях проти Японії, в той час як країни, які безпосередньо постраждали від японського мілітаризму, такі як Китай, Корея, В'єтнам, Монголія, Індія, Бірма, на конференції не були присутні [78].

У результаті проект мирного договору було прийнято та підписано 49 державами. Не підписали його СРСР, Польща та Чехословаччина.

З того дня і починається історія укладання мирного договору між СРСР та Японією. Як вже стало ясно з наведених вище фактів, проблема впирається в питання про належність Курильських островів та південної частини о. Сахалін.

У день укладання Сан-Франциського мирного договору Японія та США підписали Договір безпеки. Фактично він продовжував знаходження американського військового контингенту в Японії і дозволяв будувати на японській території американські військові бази.

В умовах холодної війни така залежність Японії від США не дозволяла укласти мирного договору, проте в 1956 р. Радянський Союз все ж таки пішов на укладання Радянсько-японської декларації, що припиняє стан війни між двома державами. Це було великим кроком у нормалізації відносин, Японія та СРСР обмінялися послами. Важливим моментом декларації була домовленість про передачу Японії частини островів Малої Курильської гряди (Хабомай) і острова Шикотан, що входить до неї, яка мала набути чинності з моменту укладання мирного договору. Однак Сполучені Штати натиснули на Японію, заявивши, що,

якщо Японія відмовиться від претензій на острови Кунашир та Ітуруп, Вашингтон не поверне їй окуповані острів Окінаву та архіпелаг Рюкю. Наступною після залякування була офіційна дипломатична вимога: Японії було направлено меморандум, згідно з яким США не визнають жодного рішення, що підтверджує суверенітет СРСР над територіями, від яких Японія відмовилася у Сан-Франциско. Через війну переговори про укладення мирного договору продовжено були, обмежившись лише підписаною декларацією [78].

Далі японська сторона багаторазово намагалася скористатися мудро залишеною Сполученими Штатами лазівкою у тексті мирного договору, поперемінно оголошуючи острови Хабомаї, наприклад, які не належать до визначення Курильських островів. З того часу традиційно японська сторона заперечує у Росії острови Ітуруп, Ку-нашир і Хабомаї. Крім того, Японія часто заявляла, що якщо СРСР не підписав Сан-Франциський мирний договір, то не має права користуватися його результатами.

Після перемоги над Японією американська політика щодо репарацій мала іншу мету: ліквідацію військового виробництва та збереження важкої індустрії; спрямування зусиль для того, щоб Японія залишилася в повній залежності від США як щодо імпорту, так і експорту; пропонувалося відновити зовнішню торгівлю Японії; вилучити головну частину промислового устаткування з Японії для перекидання їх у Корею, Китай, Маньчжурію, Філіппіни, перетворивши ці країни на експортерів певних товарів.

Вивезення обладнання за репараціями в США вів до надлишків робочої сили в Японії в кількості приблизно 5-7 млн. чоловік, чим хотіли скористатися американці. Не виключалася можливість, що кілька мільйонів японців могли бути використані американцями на роботах у Китаї, Філіппінах та інших країнах Далекého Сходу та США [78].

СРСР вважав, що в отриманні репарацій братимуть участь усі країни, яким завдали шкоди та постраждали від японської агресії. Передбачалося, що США наполягатимуть на збільшенні репарацій на користь Філіппін і Китаю. Радянський Союз мав дотримуватися у переговорах тієї погляду, щоб більша частка репарацій,

належна Китаю, має перевищувати 35 % від загальної суми репарацій, США – 20-25 %, Філіппінам – 3-4 %, Англії – 5-6 %. Репарації Радянському Союзу мали становити щонайменше 20-25 % від загальної суми репарацій [78]. За авансовими (тимчасовими) репараціями СРСР мав отримати комплектні заводи з виробництва машин, устаткування, шарикопідшипників, хімічних продуктів, шин, чорних і кольорових металів, транспортного машинобудування, електростанцій та інші підприємства, необхідних відновлення та розвитку народного господарства у новій п'ятирічці.

Однак СРСР майже нічого не отримав від Японії. У межах Далекосхідної комісії СРСР ставив питання виплати Японією репарацій, проте у 1947 р. під впливом США Радянському Союзу у репараціях було відмовлено. Єдине, що вдалося отримати, – це частина трофейних суден: 7 есмінців, 17 ескортних кораблів, 2 малих мінних загороджувачів, 1 мисливець за підводними човнами, 1 мінний тральщик, 3 малих допоміжних тральщика, які мали застарілу конструкцію, зношене озброєння, частина була введена до складу флоту Радянського Союзу.

У вересні 1951 р. на конференції у Сан-Франциско (за участю 52 країн, включаючи Японію) було підписано мирний договір. У ст. 14 цього договору говорилося, що Японія повинна платити репарації союзним державам за шкоду та страждання, які вона завдала під час війни. Проте визнавалося, що ресурсів Японії замало їх виплати [78].

Пізніше, 19 жовтня 1956 р., було підписано Радянсько-японську спільну декларацію, яка набула чинності 12 грудня того ж року та припинила стан війни між двома країнами. Декларація зафіксувала встановлення дипломатичних відносин; крім того, сторони домовилися продовжити роботу над мирним договором. У документі держави заявляли про відмову від взаємних претензій, що виникли під час війни, зокрема СРСР відмовлявся від репараційних вимог до Японії. Надалі під тиском Вашингтона Токіо припинив роботу над мирним договором, тим самим зберігши низку неприйнятних для Радянського Союзу територіальних претензій. Фактично Японія в односторонньому порядку денонсувала положення декларації 1956 р. СРСР до кінця свого існування

офіційно репараційних вимог до Японії не пред'являв, проте ніколи публічно від них не відмовлявся.

На світанку 2 серпня 1990 року Ірак здійснив вторгнення в Кувейт, захопивши країну протягом одного дня. Незважаючи на раптовий напад, викликаний цим шок і демонстрацію сили і жорстокості, іракці, на їхній величезний подив, так і не змогли рекрутувати серед кувейтців достатньої кількості колабораціоністів, які могли б підтримати версію про те, що Ірак ввів війська до Кувейту «для надання допомоги народу, який нібито повстав проти режиму». Невдалі спроби рекрутувати кувейтців під свої прапори були прогнозовані керівництвом Іраку. Річ у тім, що за місяць до вторгнення до Кувейту Саддам Хусейн уже робив спроби схилити на свій бік представників кувейтської опозиції щодо бойкоту виборів до Національних зборів Кувейту, проте вони виявилися безрезультатними. Напередодні вторгнення в Кувейт це змусило Саддама Хусейна піти на рішучий крок і ініціювати формування маріонеткового тимчасового уряду Кувейту на чолі з колишнім бухгалтером Ала Хусейн Алі, який, за деякими даними, був завербований іракською розвідкою під час його навчання в Багдадському університеті [134, с. 72].

Тимчасовий уряд було трансформовано в Кувейтську Республіку, але й остання проіснувала лише 30 годин, оскільки члени маріонеткового уряду звернулися до Саддама Хусейна з проханням про включення Кувейту до складу Іраку, і 8 серпня 1990 р. Рада Революційного Командування Іраку прийняла резолюцію про приєднання як 19-й провінції. «Повернення Кувейту в лоно батьківщини» стало спробою легітимації приєднання Кувейту з боку офіційного Багдада. Однак ця спроба не змінила світову громадську думку: 9 серпня 1990 р. Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію № 662, яка засудила вторгнення Іраку в Кувейт, анексію Кувейту і заяву Саддама Хусейна про те, що іракські війська з Кувейту виведені не будуть ні за яких обставин. Проте зупинити іракського керівника було важко. Увірувавши в силу іракської армії, яка так швидко вирішила проблему Кувейту, Саддам Хусейн 28 серпня 1990 р. офіційно оголосив про своє рішення перетворити Кувейт на 19-у провінцію Іраку. Військовим губернатором

Кувейту став двоюрідний брат іракського президента Алі Хасан аль-Маджід, який колись використовував проти курдського населення на півночі Іраку в районі Халабджа хімічну зброю [79, с. 32].

Окрім окупації та репресій, Кувейт зіткнувся ще з однією проблемою. Справа в тому, що відразу ж після вторгнення Іраку до Кувейту іракські військові інженери цілеспрямовано готували екологічну катастрофу, мінімуючи нафтові споруди та розробляючи плани знищення кувейтської нафтової промисловості. План тотального знищення кувейтської економіки та завдання екології регіону незворотних збитків почав реалізовуватися Саддамом Хусейном 19 січня 1991 р. у відповідь на перший наліт авіації коаліційних сил на Ірак. У цей день іракські військові відкрили засувки на нафтовому терміналі штучного острова в порту Ахмаді, внаслідок чого величезна кількість нафти була випущена до Перської затоки. Скидання нафти вдалося запобігти лише після завдання точкового бомбового удару по нафтопроводу [135, с. 210].

У відповідь на цей акт агресії, 17 січня 1991 року США, згідно з резолюцією 678 Ради Безпеки ООН, прийнятої 29 листопада 1990 року, розпочали військову операцію під назвою «Буря в пустелі», спрямовану на звільнення Кувейту від окупації. Військова кампанія тривала 41 день, і вже 28 лютого 1991 року, за ініціативою США, бойові дії були зупинені, а 6 березня було укладено угоду про перемир'я [80].

Виплати постраждалим були здійснені на основі рішень Компенсаційної комісії ООН, яка була створена в 1991 році як допоміжний орган Ради Безпеки ООН після завершення Першої війни в Затоці. Комісія стала ключовим механізмом для стягнення компенсацій за збитки, яких зазнав Кувейт через вторгнення та агресію з боку Іраку. Сплата Іраком відшкодування Кувейту стала найбільшим випадком компенсування воєнних збитків після закінчення Другої світової війни. Джерелом коштів для цих виплат стала виручка від продажу іракської нафти, право на яку отримала Компенсаційна комісія ООН [81].

Протягом своєї діяльності Комісія отримала близько 1,5 мільйона заявок від постраждалих від військової агресії, на загальну суму приблизно 352,5 мільярда

доларів. Однак було задоволено лише близько 15% від заявлених сум, що становить 52,4 мільярда доларів. З близько 2,7 мільйона поданих вимог було задоволено 1,5 мільйона. Найбільш значущим був позов від Кувейтської нафтової корпорації (КРС), яка отримала компенсацію в розмірі 14,7 мільярда доларів за збитки, завдані підпалом нафтових свердловин іракськими військами[82]. Досвід збройного конфлікту та його наслідків може стати важливим уроком для України у контексті відшкодування збитків, які виникають унаслідок сучасної війни. Приклад має значення не лише для України, але й для інших країн, що стикаються з агресією і порушеннями міжнародного права. До цього були пройняті важливі кроки для створення Міжнародного компенсаційного механізму:

- Прийняття рішення Комітетом Міністрів Ради Європи від 15.09.2022 та від 24.02.2023 щодо повного відшкодування збитків, заподіяних в результаті порушення російською федерацією міжнародного права в Україні.

- Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14.11.2022, якою визнана необхідність створення Міжнародного компенсаційного механізму.

- Резолюція ПАРЄ щодо необхідності створення Міжнародного компенсаційного механізму.

- Рішення від 19 квітня 2023 року, яким Комітет Міністрів санкціонував створення Реєстру збитків у формі Розширеної часткової угоди в рамках Ради Європи [82].

Отже, було досліджено трансформацію підходів до відшкодування шкоди державам, які постраждали внаслідок воєнних конфліктів другої половини ХХ ст. Окреслено приклади компенсаційної політики після Корейської війни, конфліктів у В'єтнамі, на Близькому Сході, у країнах Африки та Латинської Америки. Встановлено, що домінуючими тенденціями періоду стали перехід від класичних форм репарацій до політико-дипломатичних та економічних інструментів, збільшення ролі міжнародних фінансових інституцій (наприклад, Світового банку) та зміцнення нормативної бази міжнародного гуманітарного права. Особлива увага приділялася відновленню через програми технічної, гуманітарної та економічної допомоги, що часто реалізовувалися під егідою ООН або великих держав. Нами

зроблено висновок, що механізми відшкодування в даний період характеризувалися політизацією, неоднорідністю правозастосовної практики та нерівномірним доступом до компенсації постраждалих держав.

2.3. Механізм відшкодування шкоди, заподіяної державі у військових конфліктах у ХХІ столітті

Пропонуємо зазначити, що світової історії відомі численні збройні конфлікти та пов'язані з ними жахливі наслідки. Наприклад, ХХ століття можна охарактеризувати такими фактами, як: Катинський розстріл (1940 р.), різанина в Калавриті (13 грудня 1943 р.), Блайбурзька бійня (1945 р.), повстання в Кривавому Яру (12 серпня 1950 р.), бійня в Хан-Юнісі (3 листопада 1956 р.), масове вбивство в Сонгмі (1968 р.), масові вбивства у Вишеграді (1992 р.), різанина в Сребрениці (1995 р.), хімічна атака в Гуті Сирії (21 серпня 2013 р.). Окремо хотілося б згадати сумнозвісний геноцид у Руанді проти народу тутсі (6 квітня – 18 липня 1994 р.), в результаті якого загинуло за різними оцінками від 500 000 до 1 100 000 осіб.

Вищезазначені факти жорстоких вбивств, пов'язані, зокрема, з військовими злочинами, отримали відповідну кримінально-правову оцінку. Однак така ж оцінка міжнародного співтовариства потребує тих жорстоких дій з численними людськими жертвами, які відбувалися або мають місце за останні десятиліття на території колишніх союзних республік, в Афганістані, Іраку Сирії та інших регіонах світу.

Попри досвід минулого, людство й досі не змогло ефективно протидіяти загрозам війни та гарантувати сталий мир і безпеку. Драматичним підтвердженням цього є масштабні воєнні потрясіння ХХ ст. – дві світові війни та численні локальні збройні конфлікти, які спричинили загибель мільйонів людей і призвели до масових руйнувань, зокрема об'єктів цивільної інфраструктури.

На жаль, і ХХІ ст. демонструє продовження цієї трагічної тенденції. Попри досягнення науки, технологій і розвиток міжнародних відносин, сучасна світова спільнота змушена знову зіштовхуватись із наслідками воєн, спровокованих

безвідповідальними політичними рішеннями та агресивними діями. Збройні конфлікти, незалежно від їхнього масштабу, завжди тягнуть за собою людські жертви серед як військових, так і мирного населення, тягнуть за собою масове знищення матеріальних ресурсів і об'єктів, охоплюючи ті, що не мають воєнного призначення – особливо у випадках агресивної війни.

Військові злочини становлять окрему категорію найтяжчих порушень, що підривають засадничі принципи міжнародного правопорядку, закріплені в Статуті Організації Об'єднаних Націй, нормах міжнародного гуманітарного права та в актах, що гарантують права людини. До таких актів належать, зокрема, Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року, Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Злочини, вчинені під час збройних конфліктів – особливо агресивних війн, – за своєю природою нерозривно пов'язані з військовими злочинами, адже саме планування, розв'язування або ведення агресивної війни вже кваліфікується як міжнародно-протиправне діяння. Військові злочини можуть бути вчинені як у міжнародних, так і в неміжнародних конфліктах, охоплюючи пряме насильство, але й інші форми грубого порушення гуманітарного права.

Римський статут Міжнародного кримінального суду (ст. 8, п. 2) містить перелік конкретних складів військових злочинів. Проте, на наш погляд, цей перелік має потребу в уточненні, оскільки деякі злочини подано повторно або надто узагальнено [83]. У зв'язку з цим, доцільно розширити юридичну кваліфікацію військових злочинів шляхом включення до неї всіх діянь, які безпосередньо спричинені або супроводжують збройні конфлікти, насамперед у державах, що стали жертвами агресії.

Серед найтяжчих порушень міжнародного гуманітарного права, які можуть бути кваліфіковані як військові злочини або злочини проти людяності, слід виокремити такі дії:

- збройна агресія проти незалежної держави, яка виражається в силовому посяганні на її територіальну цілісність та політичну незалежність;
- ініціювання, організація та ведення агресивної війни всупереч міжнародно-

правовим заборонам;

– військова окупація частини або всієї території суверенної держави внаслідок збройного вторгнення;

– умисне вбивство військовослужбовців держави, що здійснює самооборону від агресії;

– страта або навмисне позбавлення життя військовополонених, зокрема з метою незаконного вилучення органів для подальшої торгівлі;

– масові вбивства цивільного населення, включаючи дітей і підлітків, у тому числі з метою примусового забору біологічних матеріалів;

– жорстоке, принизливе або нелюдське поводження з полоненими чи мирними громадянами, що спричиняє значні фізичні, психологічні чи моральні страждання, включаючи тортури, експерименти медичного характеру, акти садизму;

– приниження честі та гідності осіб, які знаходяться під контролем окупаційної влади, зокрема через систематичне зневажливе та образливе поводження;

– насильницьке усунення дітей від родин з наступною передачею їх в інше етнокультурне середовище з метою асиміляції та стирання національної ідентичності;

– зґвалтування, примус до сексуальних дій, утримання в умовах сексуального рабства, втягнення у проституцію;

– нав'язування вагітності, стерилізації чи інших форм втручання в репродуктивні права;

– насильницьке переміщення частини населення держави-агресора на захоплену територію з метою її колонізації, а також депортація місцевого населення в межах або за межі окупованої зони для зміни її демографічного складу;

– навмисні атаки проти цивільних осіб та цивільного населення, які не беруть участі в бойових діях, включно з актами терору;

– використання мирних громадян як "живого щита" для прикриття військових операцій;

- масовані атаки на житлові райони, цивільну інфраструктуру, знищення населених пунктів за допомогою різних видів озброєння;
- знищення або пошкодження медичних закладів, таких як пологові будинки, лікарні, клініки, госпіталі, де перебувають поранені та хворі;
- знищення закладів освіти, культури, науки, релігії та об'єктів культурної та історичної спадщини;
- умисні руйнування об'єктів критичної інфраструктури (електростанцій, водосховищ, систем теплопостачання, підприємств харчової галузі тощо);
- атаки на транспортні об'єкти та мережі — автодороги, залізниці, мости, аеропорти, вокзали, морські й річкові порти, у тому числі місця масового перебування цивільних осіб.
- здійснення збройних атак на об'єкти з високим рівнем технологічної або екологічної небезпеки, зокрема атомні електростанції, сховища хімічних речовин, отруйних реагентів чи відпрацьованого ядерного палива;
- фактичне застосування або погроза застосування заборонених типів озброєння, включаючи хімічну, біологічну (бактеріологічну) чи ядерну зброю масового ураження;
- навмисне знищення, пошкодження або незаконне привласнення державного, суспільного чи приватного майна на території країни, що зазнала збройної агресії, включаючи майно, що належить іноземним державам, підприємствам та іншим суб'єктам господарської діяльності;
- атаки на оборонні об'єкти, військову техніку та інфраструктуру, які забезпечують національну безпеку держави-жертви та спроби їх знищення чи розкрадання;
- створення перешкод для роботи миротворчих контингентів та інших міжнародних структур, уповноважених на підтримання миру та безпеки в зоні конфлікту, або здійснення нападів на персонал таких місій;
- блокування діяльності гуманітарних організацій, зокрема представників Червоного Хреста або Червоного Півмісяця, які перебувають у районах бойових дій з метою надання допомоги постраждалому населенню та вчинення

насильницьких дій щодо них;

– насильницькі дії проти гуманітарних колон, призначених для евакуації мирного населення, переміщених осіб або доставки гуманітарної допомоги, а ще атаки на місця тимчасового розміщення біженців і внутрішньо переміщених осіб;

– примус осіб, що перебувають у статусі військовополонених або цивільного населення на окупованих територіях, до участі у військових діях чи співпраці з ворожими силами всупереч їх волі;

– незаконне захоплення, утримання або викрадення представників держави-жертви агресії, мирного населення, іноземців та взяття заручників з метою тиску або досягнення політичних чи воєнних цілей.

Факт військової агресії рф проти України є очевидним і був визнаний та засуджений більшістю держав світу (резолуцію Генеральної Асамблеї ООН від 02.03.2022 підтримали 141 країна). У відповідь на це, 40 провідних країн світу запровадили економічні санкції проти рф і осіб, пов'язаних з її владою, а ще заморозили їхні активи, розмір яких є достатнім для відшкодування збитків, завданих військовою агресією рф як державі Україна, так і її громадянам [84].

Існує низка варіантів порушення вимог про відшкодування шкоди, завданої внаслідок війни. Узагальнено можна виділити судові та програмні механізми, а саме: звернення до національних судів, судів іноземних країн, Європейського суду з прав людини, Міжнародного суду ООН, інвестиційного арбітражу, спеціально створених фондів або комісій.

У системі норм міжнародного права визначальним є положення, закріплене у статті 1 Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (2001), відповідно до якого: «Every internationally wrongful act of a State entails the international responsibility of that State» [160]. Зазначене формулювання відображає базовий принцип сучасного міжнародного права, згідно з яким порушення державою міжнародного зобов'язання *ipso facto* породжує її міжнародну відповідальність незалежно від політичних обставин, мотивів або внутрішньодержавних виправдань такої поведінки.

В Україні на законодавчому рівні закріплено низку правових механізмів для

захисту порушених майнових прав осіб, зокрема внаслідок збройної агресії. До таких механізмів належать як цивільно-правові, так і кримінально-правові засоби. У сфері кримінального права особи мають право звертатися до правоохоронних органів із заявами про вчинення кримінальних правопорушень, що можуть бути кваліфіковані як злочини проти власності, життя, здоров'я або інших конституційних прав. У межах цивільного судочинства громадяни мають можливість подавати позови до суду з метою відшкодування збитків, завданих їхньому майну, житлу чи іншим цінностям унаслідок воєнних дій [85].

Значного розвитку національна правова практика набула у 2022 р., коли Верховний Суд у справі № 308/9708/19 ухвалив рішення, яке фактично стало правовим поворотом у підході до юрисдикції національних судів у справах проти іноземної держави. У рішенні суд визнав, що рф, яка здійснила неспровокований акт збройної агресії проти України та скоїла численні воєнні злочини й акти, що можуть мати ознаки геноциду, втратила право на посилення на так званий «судовий імунітет» щодо своєї недоторканності від переслідування в іноземних судах. РФ більше не може ефективно заперечувати проти розгляду справ про відшкодування шкоди українськими судами, якщо такі справи стосуються шкоди, завданої їй агресією громадянам України.

Раніше в українській судовій практиці подання позовів до іноземної держави, зокрема рф, було можливе лише за наявності її згоди, що фактично унеможливило реалізацію потерпілими своїх прав на компенсацію шкоди. Однак рішення Верховного Суду 2022 р. започаткувало новий підхід, створивши прецедент, згідно з яким громадяни України можуть звертатися до національних судів із позовами про стягнення компенсації з держави-агресора без потреби у її згоді. Відповідно стало суттєвим кроком у напрямі забезпечення справедливості та реального доступу до правового захисту для осіб, постраждалих від війни, та заклало основу для формування нової судової практики у справах, пов'язаних із воєнною шкодою [86].

Суддя Верховного Суду С. Яковлева у своїх висловлюваннях акцентує увагу на важливості та перевагах кримінально-правового механізму як одного з основних

інструментів відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії російської федерації. На її думку, механізм має ряд істотних переваг порівняно з іншими способами компенсації, зокрема через міжнародні судові інституції або спеціально створені компенсаційні комісії. По-перше, кримінально-правовий механізм вже існує в межах національної правової системи, функціонує і застосовується, тоді як міжнародні чи спеціальні інституції потребують значного часу, ресурсів та політичної волі для їх створення та запуску. Тобто, на відміну від віддалених у часі та малодоступних міжнародних інструментів, кримінальне провадження може бути розпочате вже зараз і забезпечує практичну реалізацію права на відшкодування.

По-друге, С. Яковлева підкреслює, що саме кримінальне законодавство створює належні умови для збору повноцінної, об'єктивної та надійної доказової бази. Особливо важливо у контексті притягнення до відповідальності не тільки держави-агресора як суб'єкта міжнародного права, але й конкретних осіб, які безпосередньо вчиняли злочини або сприяли їм. Будь-який інший механізм відшкодування, навіть якщо він буде визнаний ефективним, потребуватиме ретельно зібраних доказів вини та обсягу заподіяної шкоди. Кримінальне провадження виступає як засіб фіксації не тільки самого факту порушення, але й обставин, що можуть мати правове значення для встановлення відповідальності та визначення розміру шкоди. Суддя зазначає, що сам факт реєстрації кримінального правопорушення, зокрема воєнного злочину, подальше проведення досудового розслідування і системний збір доказів уже створюють правову основу для особи, яка зазнала шкоди, вимагати її відшкодування в установленому порядку. Водночас діяльність органів досудового розслідування не обмежується збором доказів винуватості, вона також охоплює фіксацію обставин заподіяння шкоди, що надалі може бути використано в процесі цивільного чи міжнародного позову. Таким чином, кримінально-правовий механізм виступає як засіб притягнення винних до відповідальності та ефективний інструмент забезпечення права потерпілих на відшкодування шкоди, завданої внаслідок воєнної агресії [87, с. 773-774].

Першою офіційною відповіддю ООН на повномасштабну агресію рф проти

України стало ухвалення 2 березня 2022 р. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН під назвою «Агресія проти України», в якій міжнародна спільнота чітко закликала РФ до негайного виведення своїх збройних сил із тимчасово окупованих українських територій. Документ став вагомим сигналом глобального засудження дій держави-агресора [136].

Подальша ескалація гуманітарної кризи, спричиненої війною, спонукала до ухвалення ще однієї важливої резолюції – «Гуманітарні наслідки агресії проти України» від 24 березня 2022 р. У рішенні вперше на рівні Генеральної Асамблеї було задокументовано масштабність та тяжкість гуманітарної катастрофи, спричиненої російським вторгненням [137].

Особливо значущим кроком у напрямі встановлення міжнародної відповідальності російської федерації стало ухвалення 14 листопада 2022 р. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/5 «Сприяння здійсненню правового захисту і забезпечення відшкодування шкоди у зв'язку з агресією проти України». ООН вперше визнала необхідність притягнення росії до правової відповідальності за всі міжнародно-протиправні діяння, вчинені нею в Україні або проти України. Зокрема, Резолюція передбачає обов'язок російської федерації компенсувати завдану шкоду та інші втрати, що виникли внаслідок її агресивних дій.

У резолюції міститься чітка рекомендація щодо формування міжнародного компенсаційного механізму та створення міжнародного реєстру збитків, який мав би здійснювати документальну фіксацію втрат і слугувати основою для подальшого відшкодування, – при цьому підкреслюється необхідність тісної співпраці з Україною при реалізації процесу.

Механізм компенсації включає такі елементи: Реєстр збитків, до якого будуть надходити претензії про збитки або завдану шкоду; претензійна комісія розглядатиме претензії та призначатиме компенсацію на підставі інформації з реєстру; Компенсаційний фонд буде джерелом виплат на підставі рішень комісії, і, як очікується, він фінансуватиметься за рахунок конфіскованих за кордоном російських активів.

Реалізація рекомендацій, наданих державам-членам ООН у відповідній резолюції Генеральної Асамблеї щодо необхідності створення у співпраці з Україною міжнародного реєстру збитків, отримала практичне продовження завдяки активним діям Ради Європи. Зокрема, у Резолюції 2482 (2023 р.) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про правові аспекти та аспект прав людини в агресії РФ проти України», схваленій 26 січня 2023 р. [138] держави-члени були закликані ініціювати створення міжнародного механізму компенсації шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Росії. Першим етапом у даному напрямі передбачалося формування міжнародного реєстру збитків. У відповідь на даний заклик Комітет Міністрів Ради Європи 19 квітня 2023 р. затвердив рішення про створення Реєстру збитків, завданих агресією РФ проти України. Реєстр був інституціоналізований у форматі Розширеної часткової угоди в межах Ради Європи. Згодом, 12 травня 2023 р., на засіданні заступників міністрів було ухвалено Резолюцію CM/Res (2023), якою офіційно встановлено Розширену угоду про Реєстр збитків. Згодом документ було доповнено змінами, внесеними 27 вересня 2023 р. [139].

Реєстр має виконувати функцію централізованого обліку доказів та інформації, що стосується заяв про відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ. Зокрема, йдеться про втрати фізичних та юридичних осіб та шкоду, заподіяну державі Україна, її органам влади на всіх рівнях, державним або контрольованим установам. Він охоплює події, які сталися починаючи з 24 лютого 2022 р. на всій території України в межах її міжнародно визнаних кордонів, включаючи територіальні води, що стали наслідком міжнародно-протиправних дій РФ в Україні або проти України. Показово, що в документі першочергово згадуються постраждалі приватні особи, а вже потім – сама держава.

Концептуальні передумови створення Міжнародного реєстру збитків були закладені в резолюції Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/5 від 14 листопада 2022 року [162], якою було визнано необхідність формування міжнародного механізму відшкодування шкоди, завданої агресією Російської Федерації проти України. Формальне оголошення про створення Реєстру збитків для України

(Register of Damage for Ukraine) відбулося 16-17 травня 2023 року під час Саміту глав держав і урядів Ради Європи в Рейк'явіку, що ознаменувало перехід від політико-правового визнання необхідності компенсації до інституційної реалізації відповідного механізму [163]. Під час зустрічі в будівлі Альтінга – одного з найдавніших парламентів світу – була схвалена спеціальна Декларація на підтримку Розширеної угоди. До ініціативи вже долучилися або заявили про готовність приєднатися 36 європейських держав, Європейський Союз і держави-партнери: Канада, Японія, США, Андорра, Болгарія та Швейцарія. Установча Конференція учасників Реєстру відбулася 27 червня 2023 року у Страсбурзі за участі делегацій понад 40 країн світу.

Технічний запуск Реєстру було офіційно оголошено 2 квітня 2024 р. під час Міжнародної конференції «Відновлення справедливості для України» в Гаазі за участю міністрів закордонних справ та юстиції країн ЄС. Вибір саме цієї дати є символічним з огляду на прагнення до компенсаційної та до відплатної справедливості: саме 2 квітня 2022 р. українські війська звільнили Київську область, зокрема міста Бучу, Ірпінь та селище Бородянку – населені пункти, в яких російські військові скоїли численні воєнні злочини та злочини проти людяності [88, с. 98-100]. Реєстр збитків, створений у межах Розширеної часткової угоди Ради Європи, виконує функцію офіційного інструменту для фіксації доказової бази та інформації, що стосується заяв про відшкодування втрат, збитків і шкоди, спричинених актами агресії рф. Він охоплює як фізичних і юридичних осіб, так і державу Україна – включно з її органами виконавчої влади всіх рівнів, державними та підконтрольними установами (дод. А). Важливо, що до Реєстру включаються лише ті порушення, які мали місце починаючи з 24 лютого 2022 р. на території України в межах її міжнародно визнаних кордонів, включаючи територіальні води, внаслідок міжнародно-протиправних дій рф в Україні або проти неї.

Згідно з Резолюцією CM/Res(2023)3, Реєстр запроваджено на початковий строк тривалістю три роки. До участі у цьому механізмі офіційно запрошено всі держави-члени та спостерігачі Ради Європи та інші зацікавлені країни й міжнародні

організації. Відповідно до Статуту Реєстру, держави та організації можуть приєднатися до Розширеної часткової угоди, а також сприяти роботі Реєстру через політичну, правову та організаційну підтримку. Особливу увагу в документі приділено заклику до співпраці з боку ЄС, ООН та інших ключових міжнародних суб'єктів [139].

Головна функція Реєстру полягає в обліку, систематизації та обробці заяв про відшкодування, що надходять як від постраждалих фізичних осіб, так і від юридичних осіб та держави Україна. Подання таких заяв можливе від імені регіональних і місцевих органів влади, а також державних або контрольованих державою структур. Реєстр не обмежується єдиною формою шкоди – його структура дозволяє охопити широкий спектр втрат, що включають як матеріальні збитки, так і інші форми шкоди, завдані внаслідок воєнної агресії. Процедура роботи Реєстру включає прийом, первинну перевірку, категоризацію та класифікацію заяв на основі чітко визначених критеріїв. Процес спрямований на створення упорядкованої та юридично обґрунтованої бази даних, яка в подальшому може бути використана у компенсаційних процедурах, ініційованих міжнародним механізмом відшкодування шкоди, що впливає з агресії рф проти України.

Згідно з теорією права, у такій ситуації існує можливість відшкодувати збитки, завдані потерпілим внаслідок агресії рф, ще до завершення війни, використовуючи заморожені активи. Однак, на практиці цього поки що не можна реалізувати через відсутність відповідних міжнародних правових норм та національного законодавства окремих країн.

Відшкодування збитків за рахунок арештованих активів може бути здійснене двома основними шляхами:

- 1) через конфіскацію заморожених активів російської держави та пов'язаних з нею осіб на підставі спеціально ухвалених законів у країнах, де ці активи перебувають;
- 2) шляхом накладення стягнення на ці активи за рішенням судів країн, у яких ці активи розташовані.

Конфіскація заморожених активів рф у інших країнах для компенсації

збитків, завданих їй військовою агресією, на перший погляд може здаватися найпростішим і найшвидшим шляхом дій, але на практиці це значно складніше. Історично держава завжди мала право конфіскувати на своїй території майно, що належало ворожій державі. Наприклад, після закінчення Другої світової війни в Чехословаччині було прийнято закони, які дозволяли конфіскацію майна, що належало Німеччині, як майна «ворога». Рішення було обґрунтоване тим, що територія Чехословаччини була окупована німецькими військами [84].

Проте більшість країн, де зараз знаходяться заморожені активи РФ, не перебувають у стані війни з Росією і не постраждали від її агресії. У таких умовах законність конфіскації цих активів без судового розгляду виглядає сумнівною, особливо якщо це робиться в інтересах третьої сторони, як, наприклад, України. Це робить такі дії ще менш легітимними [89].

Історично практика конфіскації поширювалася на майно громадян ворожої держави. Вперше спроба обмежити цю практику була зроблена у 1907 р., коли III Гаазька конвенція заборонила безпідставне вилучення майна громадян ворожої держави. Однак це обмеження виявилось неефективним. Після Другої світової війни різні країни ухвалювали закони, що не відповідали цим обмеженням.

Наприклад, у 1945 р. Чехословаччина конфіскувала не лише майно німецької держави, а й усе майно німецьких громадян на своїй території, незалежно від того, чи вони були пов'язані з нацистським режимом. Крім того, було конфісковано майно всіх осіб німецької національності, незалежно від їхнього громадянства. Одним із постраждалих став князь Ліхтенштейну, чия власність була конфіскована на підставі того, що його рідною мовою була німецька, хоча Ліхтенштейн залишався нейтральною державою під час війни. Суперечки щодо цієї конфіскації тривають вже понад 50 років і досі не вирішені, що підтверджується рішенням Європейського суду з прав людини у справі «Принц Ліхтенштейну Ганс-Адамс II проти Німеччини». Таким чином, приклад Чехословаччини навряд чи є таким, що варто наслідувати в сучасних умовах [90].

Правова допустимість застосування механізмів конфіскації майна держави-агресора, зокрема за кордоном, викликає численні сумніви у контексті дотримання

міжнародних стандартів захисту прав людини. Зокрема, Європейська конвенція з прав людини 1950 року гарантує кожному право на мирне володіння своєю власністю (стаття 1 Першого протоколу), що унеможливує свавільне втручання у це право без відповідної юридичної процедури. Більшість сучасних демократичних держав передбачають у своїх конституціях сувору заборону на конфіскацію майна без рішення суду, що створює додаткові складнощі у правозастосуванні у разі потреби вилучення іноземних активів. Ці труднощі ускладнюються ще й дією принципу юрисдикційного імунітету, згідно з яким суверенні держави не підлягають розгляду у судах інших країн без їхньої згоди. Проте цей принцип не є абсолютним.

Відповідно до положень Європейської конвенції про імунітет держав (1972 р.) та Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004 р.), юрисдикційний імунітет може бути обмежено у випадках, коли йдеться про дії держави, що спричинили шкоду за межами її території, зокрема у випадках завдання шкоди життю, здоров'ю або майну фізичних осіб. Ілюстративним прикладом порушення цього принципу є рішення Окружного суду Нью-Йорка у 2016 році, який зобов'язав Іран виплатити 10,5 млрд доларів США як компенсацію родинам загиблих внаслідок терактів 11 вересня 2001 року. Проте дана справа має іншу юридичну природу. Зокрема, суд розглядав позов щодо конкретного терористичного акту, який стався на території США, а Іран не визнав юрисдикцію цього суду та відмовився від участі в процесі, що, відповідно, викликало питання щодо легітимності винесеного рішення [91].

Рішення було прийняте суддею Дж. Деніелсом, який визнав, що Іран не зміг довести свою непричетність до терактів та відсутність зв'язків із терористами, які здійснили захоплення пасажирських літаків і спрямували їх на вежі-близнюки Всесвітнього торгового центру та будівлю Пентагону. У результаті цього рішення, Іран зобов'язаний виплатити близько 7,5 мільярда доларів сім'ям загиблих та ще 3 мільярди доларів страховим компаніям. Варто зазначити, що до цього моменту влада США не висувала жодних офіційних звинувачень проти Ірану у зв'язку з терористичною атакою 2001 р. На даний момент Тегеран не зробив жодних

офіційних заяв щодо рішення нью-йоркського суду. Цікаво, що 30 вересня 2015 р. той самий суд, під головуванням судді Дж. Деніелса, відхилив позов родичів жертв терактів проти Саудівської Аравії. Суддя обґрунтував своє рішення тим, що Саудівська Аравія, як суверенна держава, користується імунітетом, і відповідно до законів США, її не можна змусити виплатити компенсацію. Даний випадок особливо примітний, оскільки з 19 терористів, які здійснили атаки 11 вересня, 15 були громадянами Саудівської Аравії, двоє – Об'єднаних Арабських Еміратів, один – Єгипту, і один – Лівану. Теракти 11 вересня 2001 р., організовані терористичною групою «Аль-Каїда», забрали життя понад 3000 людей. Літаки, захоплені терористами, врізалися у вежі- близнюки Всесвітнього торгового центру в Нью-Йорку, а також у будівлю Пентагону. Ще один літак розбився в Пенсільванії після того, як пасажери та екіпаж намагалися відновити контроль над літаком [92].

Таким чином, хоча існують прецеденти для подібних дій, їх застосування в сучасному міжнародному праві залишається складним і спірним питанням, особливо коли йдеться про конфіскацію активів у контексті конфліктів між державами.

На міжнародному рівні, окрім міждержавних позовів України проти РФ, фундаментальну роль відіграє практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Важливим орієнтиром для розуміння підходів Суду до конфліктних ситуацій є справа «Грузія проти Росії (II)» (рішення від 21 січня 2021 р., заява № 38263/08). У цій справі ЄСПЛ встановив, що події «активної фази» бойових дій не підпадають під юрисдикцію держави-агресора, проте відповідальність РФ настає за порушення прав людини після завершення боїв, коли окуповані території перейшли під її «ефективний контроль» [93].

Цей прецедент став основою для розгляду справи «Україна та Нідерланди проти Росії». Рішенням від 25 січня 2023 року Суд юридично констатував, що захоплені території Сходу України перебували під «ефективним контролем» РФ щонайменше з 11 травня 2014 року [164]. Логічним завершенням цього процесу стало історичне рішення Великої Палати від 9 липня 2025 року, у якому Суд встановив відповідальність РФ за системну адміністративну практику порушень

прав людини (вбивства, катування, мародерство) та наголосив, що майбутня компенсація шкоди повинна корелюватися із діяльністю Міжнародного Реєстру збитків [165].

Незважаючи на ці здобутки, реалізація рішень ускладнена через політичну позицію агресора. Після припинення членства РФ у Раді Європі (15 березня 2022 р.) російська сторона офіційно відмовилася від виконання рішень ЄСПЛ. Це становить під сумнів ефективність традиційних судових шляхів і підкреслює необхідність створення автономних механізмів відшкодування [93].

З початком повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році питання реального відшкодування набуло критичної ваги. На думку В. Сушицького, Україна послідовно здійснює юридичні заходи в цьому напрямі ще з 2014 року: від міждержавних позовів до ЄСПЛ та ООН до арбітражних звернень великих компаній (ПриватБанк, Нафтогаз, Укренерго та ін.) [95 с. 51]. Усвідомлюючи складність завдань, Президент України Указом № 346/2022 утворив спеціальну робочу групу для напрацювання нових інструментів компенсації [96].

Одним з найважливіших завдань, що стоїть перед кожною територіальною громадою, чії житлові об'єкти були зруйновані або пошкоджені, є фіксація та оцінка завданих збитків. Для цього уряд України прийняв низку нормативно-правових актів, які регулюють процеси фіксації, обстеження та оцінки збитків, спричинених збройною агресією РФ. Один з основних нормативно-правових актів, який регулює питання відшкодування шкоди є Постанова КМУ від 20 березня 2022 р. № 326 [99].

На підставі досвіду інших конфліктів, Україна має декілька потенційних шляхів для компенсації збитків, завданих військовою агресією РФ. Створення спеціальної комісії для відшкодування збитків є одним з ефективних механізмів, що вже використовувався в міжнародній практиці, зокрема, Компенсаційною комісією ООН з метою практичного впровадження положень Закону України № 2116-IX, 12 травня 2022 року Верховна Рада ухвалила Закон України № 2249-IX від 11 травня 2022 року. Нормативний акт створює правове підґрунтя для конфіскації активів, що прямо або опосередковано належать РФ. Зокрема, було прийнято

рішення про вилучення активів АТ «Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк» (контрольований державною корпорацією РФ «ВЕБ.РФ») та АТ «Міжнародний резервний банк», що є дочірньою структурою АТ «Сбербанк Росії» [98].

Важливим завданням для органів місцевого самоврядування, зокрема в громадах, які постраждали внаслідок бойових дій, є ретельна фіксація, обстеження та оцінка шкоди, заподіяної збройною агресією РФ. Для цього Кабінет Міністрів України постановою № 326 від 20 березня 2022 року затвердив процедури, які регламентують алгоритм дій щодо документування руйнувань, визначення масштабів збитків та підготовки відповідної доказової бази для подальших компенсаційних процесів [99].

Інституційним прикладом дієвого механізму відшкодування шкоди є Компенсаційна комісія ООН, створена після незаконного вторгнення Іраку до Кувейту. Хоча виплати були тимчасово припинені в період із жовтня 2014 р. по квітень 2018 р. через внутрішні проблеми Іраку, вже 13 січня 2022 року Комісія оголосила про повне завершення всіх виплат на загальну суму понад 52 мільярди доларів США. Таким чином, іракський уряд повністю виконав покладені на нього міжнародні зобов'язання щодо компенсації шкоди всім заявникам [80]. Україна може використати подібну модель шляхом створення національного, міждержавного або міжнародного компенсаційного механізму, який би займався незалежною оцінкою збитків, а також забезпеченням виплат фізичним та юридичним особам. Індивідуальні позови проти РФ можуть стати дієвим інструментом для забезпечення відшкодування. Такі позови можуть подаватися як до українських судів, із подальшим зверненням до юрисдикцій іноземних держав для виконання рішень, так і безпосередньо до судів третіх країн, де російські юридичні чи фізичні особи мають майно, активи або здійснюють діяльність, зокрема у США. Ще одним правовим механізмом є міжнародний інвестиційний арбітраж. У ситуаціях, коли РФ здійснює ефективний контроль над певними територіями України та експропріює майно інвесторів, це може стати підставою для звернення до арбітражу згідно з положеннями двосторонніх угод про захист

інвестицій.

Одним із ключових чинників успішного отримання репарацій є системна юридична робота, що охоплює фіксацію, доказову документацію та експертну оцінку збитків, спричинених агресією. Незалежно від правового шляху, який буде обрано для стягнення компенсацій (через національні, міжнародні чи арбітражні механізми), висока якість доказової бази визначає ефективність усіх подальших правових дій. У зв'язку з цим Україна має максимально задіяти весь арсенал міжнародно-правових інструментів для захисту своїх інтересів на глобальній арені.

Стратегічним кроком стало створення робочої групи, яка працює над ініціативою формування Міжнародної компенсаційної комісії. Структура, що передбачає укладення відповідної міжнародної угоди між Україною та зацікавленими державами, буде розглядати претензії різного характеру – від урядів, міжнародних організацій, юридичних та фізичних осіб – з урахуванням норм міжнародного гуманітарного та економічного права.

Механізм, запропонований Україною, не є новим явищем у практиці міжнародного права. Зокрема, Ірано-американський трибунал з урегулювання претензій, створений у 1981 році, успішно функціонував на основі Алжирських домовленостей, які були досягнуті за посередництва уряду Алжиру. Цей трибунал вирішував спори між США та Іраном, пов'язані із заморожуванням активів і захопленням заручників у Тегерані, та розглянув понад 4 тисячі позовів [80].

Досвід згаданого трибуналу свідчить, що його ефективність базувалася на взаємній згоді сторін щодо необхідності врегулювання спорів і готовності дотримуватись прийнятих рішень. На жаль, сучасна ситуація з РФ принципово відрізняється – РФ відкрито ігнорує вимоги міжнародного права, не визнає факту своєї агресії, шкоди, якої завдала, і не демонструє жодної політичної волі до створення відповідних компенсаційних механізмів [81].

У такій ситуації Україна має фокусуватися на альтернативних інструментах забезпечення справедливості, включаючи: міжнародний тиск через політичні й економічні платформи; використання авторитету міжнародних судових органів (зокрема, Міжнародного суду ООН, ЄСПЛ, арбітражів); національні заходи

примусового характеру, включаючи конфіскацію активів рф та її резидентів відповідно до українського законодавства; створення внутрішніх механізмів обліку та оцінки шкоди, що слугуватимуть основою для подальших позовів.

Незважаючи на нинішню відсутність конструктивного діалогу з боку держави-агресора, Україна повинна послідовно зміцнювати свої правові позиції, активно працюючи з міжнародними партнерами над формуванням глобальної коаліції підтримки. Це сприятиме легітимізації українських вимог про репарації та посиленню відповідальності рф на міжнародному рівні.

Висновки до розділу 2

Аналіз історичного й сучасного розвитку механізмів відшкодування шкоди, завданої державам унаслідок воєнних конфліктів, засвідчує глибоку та безперервну трансформацію міжнародно-правового підходу до репарацій та компенсацій. Протягом XX–XXI століть відбувся рішучий перехід від жорстких, політично вмотивованих і каральних моделей післявоєнного врегулювання, які часто призводили до економічної нестабільності, до багаторівневих інституційних систем. Ці системи зорієнтовані на захист прав потерпілих, забезпечення відновлення зруйнованої інфраструктури та відбудову держав, які постраждали від агресії, що відображає зміну парадигми від *покарання* до *реконструкції* та *відновлювального правосуддя*.

У межах дослідження здійснено термінологічне розмежування головних понять, що використовуються у сфері міжнародно-правової відповідальності. Відшкодування шкоди розглядається як узагальнений правовий процес, спрямований на усунення наслідків міжнародно-протиправного діяння та відновлення порушених прав. Репарації у цьому контексті виступають формою міжнародно-правової відповідальності держави-агресора перед постраждалою державою та реалізуються в межах міждержавних правовідносин. Компенсація, своєю чергою, є грошовим елементом відшкодування, який спрямований на виплати постраждалим суб'єктам у випадках, коли відновлення порушеного стану

є неможливим або недостатнім.

Досвід Першої та Другої світових воєн продемонстрував формування первинних принципів репараційного права, включаючи визначення обов'язку держави-агресора компенсувати завдані збитки, а також розвиток інституційних механізмів контролю, оцінювання та виконання репараційних зобов'язань. Хоча міжвоєнні моделі виявили значну недосконалість – передусім через політичну надмірність та економічну непосильність репарацій, що створило фінансове навантаження, яке не було реалістичним для переможених держав, – вони започаткували формування системного підходу до кількісного й якісного обрахунку шкоди та заклали основи для концепції державно-правової відповідальності. Після Другої світової війни ця система стала більш технологічно і юридично виваженою: були створені репараційні комісії з чітким мандатом, удосконалено методи вилучення, передачі та відновлення майна (реституція), упроваджено багатосторонні механізми контролю, а форми відшкодування розширилися, включивши передачу промислового обладнання та флоту. Це відображало зміну акценту з виключно фінансових на комплексні матеріальні компенсації.

У другій половині ХХ століття світ зіткнувся з численними конфліктами регіонального характеру – від Балкан до Близького Сходу й Африки, – що засвідчили потребу в нових формах компенсації, здатних діяти за відсутності мирних договорів або співпраці держави-агресора. У результаті міжнародна практика поступово змістилася до створення компенсаційних комісій нового типу, найбільш показовою з яких стала Компенсаційна комісія ООН (UNCC) після агресії Іраку проти Кувейту. Її діяльність заклала фундамент для моделі централізованого, незалежного та юридично автономного механізму відшкодування, який може працювати навіть без участі агресора. Ця модель стала піковою точкою розвитку компенсаційного права, оскільки вона вперше забезпечила розгляд індивідуальних, корпоративних та державних вимог за єдиною процедурою, фінансуючись за рахунок примусового відрахування частини доходів держави-агресора.

У ХХІ столітті проблема компенсації шкоди набула безпрецедентної

складності й масштабності. Сучасні конфлікти характеризуються руйнуванням матеріальних об'єктів та масовими порушеннями гуманітарного права, злочинами проти людяності, цілеспрямованими атаками на цивільну інфраструктуру, екологічними катастрофами (екоцид), системними депортаціями та іншими діяннями, що виходять за межі класичного розуміння військових злочинів. Це зумовлює гостру потребу в оновленні правових інструментів кваліфікації та розширенні механізмів компенсації, здатних охопити весь комплекс завданої шкоди.

Агресія Російської Федерації проти України стала ключовим каталізатором переосмислення сучасних репараційних моделей. Вона оголила обмеження традиційних інструментів, проте водночас активізувала міжнародну судову практику. Зокрема, преюдиційне значення для формування механізмів відшкодування мають рішення ЄСПЛ від 25 січня 2023 року та 9 липня 2025 року у справі "Україна та Нідерланди проти Росії". Встановлення Судом фактів системної адміністративної практики порушень прав людини та визнання "ефективного контролю" РФ над окупованими територіями з 2014 року створює юридичне підґрунтя для роботи компенсаційних інституцій. Центральним елементом цього процесу стало створення Міжнародного реєстру збитків (RD4U), який уперше в історії міжнародного права почав працювати ще під час триваючого конфлікту і функціонує без участі держави-агресора.

Водночас Україна здійснила безпрецедентне оновлення внутрішньої правової системи: відмову іноземній державі-агресору в судовому імунітеті, запровадження механізмів фіксації та оцінки збитків, створення законодавчої бази для конфіскації активів РФ на основі теорії контрзаходів, а також розвиток національних судових та кримінальних інструментів документування воєнних злочинів як основи майбутніх компенсаційних вимог. Таке поєднання національних і міжнародних механізмів формує цілісний комплекс правових інструментів, покликаних забезпечити відшкодування завданої шкоди в умовах, коли держава-агресор відмовляється виконувати свої міжнародні обов'язки.

У підсумку, розвиток механізмів відшкодування шкоди у XX–XXI століттях

демонструє, що забезпечення справедливості після воєн агресії можливе лише за умови поєднання національної правової спроможності та міжнародної інституційної підтримки. Український досвід створює унікальний прецедент для модернізації сучасного міжнародного права та формування нової глобальної моделі відповідальності за агресію в умовах ХХІ століття.

РОЗДІЛ 3.

ШЛЯХИ ВИРОБЛЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО МЕХАНІЗМУ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ УКРАЇНІ ВНАСЛІДОК РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

3.1. Нормативно-правове забезпечення законодавчого механізму відшкодування шкоди, заподіяної Україні внаслідок агресії російської федерації

У березні 2022 р. Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй (далі – ГА ООН) ухвалила Резолюції «Агресія проти України» [136] та «Гуманітарні наслідки агресії проти України» [137], у яких рішуче засуджується вторгнення російської федерації на територію України та міститься вимога до рф негайно вивести свої збройні сили з української території в межах її міжнародно визнаних кордонів. Міжнародне співтовариство розцінило ці дії як порушення Статуту ООН.

Однією з ключових складових міжнародно-правового підґрунтя для забезпечення компенсації матеріальної та моральної шкоди, завданої фізичним та юридичним особам унаслідок збройної агресії російської федерації проти України, є Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Агресія проти України» від 2 березня 2022 р. [102]. У резолюції Генеральна Асамблея чітко засудила агресивні дії рф, визнавши факт порушення росією Статуту ООН, а також зафіксувала порушення нею норм міжнародного гуманітарного права та основоположних прав людини [140].

Правове значення вказаної Резолюції полягає у тому, що вона офіційно визначає російську федерацію як державу-агресора, що, у свою чергу, формує основу для притягнення її до міжнародно-правової відповідальності. Такий статус безпосередньо зумовлює обов'язок рф відшкодувати шкоду, завдану внаслідок її незаконних дій на території України, включаючи як матеріальні збитки, так і моральну шкоду, завдану громадянам, юридичним особам та державі Україна загалом. Резолюція є важливим доказом для обґрунтування правової позиції

потерпілих осіб у судових процесах, що стосуються стягнення відшкодування з держави-агресора, та слугує підтвердженням міжнародного визнання правопорушного характеру дій РФ. Вона також може розглядатися як частина доказової бази у національних і міжнародних юрисдикціях, які розглядають спори щодо репарацій за шкоду, заподіяну агресією проти України [100, с. 52-56].

Нами запропоновано концептуальний підхід до формування гібридної моделі, що обґрунтовується необхідність створення гібридної моделі відповідальності, яка поєднує елементи міжнародної державної відповідальності, цивільно-правового відшкодування та адміністративно-організаційного механізму управління спеціалізованими фондами, що дозволить адаптувати сучасне національне право до викликів, спричинених агресією та воєнними злочинами. Відзначимо, що держава Україна вже від перших днів повномасштабного вторгнення розпочала формування відповідної нормативно-правової інфраструктури, зокрема шляхом ухвалення ряду постанов Кабінету Міністрів, які регламентують порядок обліку, обстеження та документування збитків, а також активну участь у міжнародних ініціативах – зокрема, щодо створення Реєстру збитків при Раді Європи, а в подальшому – міжнародного компенсаційного механізму.

Важливою складовою системи захисту прав людини у контексті збройного конфлікту є забезпечення права на відшкодування шкоди, завданої його жертвам. У межах концепції перехідного правосуддя це питання розглядається як ключовий елемент процесу відновлення справедливості, що охоплює: надання матеріальної компенсації, моральної сатисфакції та реальне відновлення порушених прав.

Починаючи з 24 лютого 2022 р., російська федерація систематично порушує фундаментальні права осіб, які перебувають на території України, зокрема – право на життя, право на безпечне довкілля, право власності, право на вільне пересування та вибір місця проживання, а також низку інших прав, гарантованих міжнародним та національним правом. Безумовно, повна відповідальність за грубі порушення прав людини покладається на державу-агресора. Водночас така обставина не звільняє Україну від виконання позитивних зобов'язань перед своїми громадянами,

які полягають у забезпеченні ефективних процедур захисту та відновлення порушених прав. Зобов'язання випливають, зокрема, з Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), преамбула якої визначає, що Високі Договірні Сторони беруть на себе обов'язок гарантувати дотримання прав людини. Механізм забезпечення цих прав має подвійну природу: з одного боку – це обов'язок держави утримуватися від втручання у гарантовані права (негативне зобов'язання), з іншого – здійснювати активні дії, спрямовані на їхнє забезпечення (позитивне зобов'язання). Такий підхід знайшов широке відображення в практиці Європейського суду з прав людини [101]. Додатково, відповідно до п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, засади цивільно-правової відповідальності визначаються виключно законами України. Положення прямо вказує на неприпустимість застосування аналогії закону у справах про відшкодування шкоди, зокрема у зв'язку з наслідками збройної агресії. Отже, кожен аспект відповідальності – підстави, суб'єкти, порядок звернення, розмір і характер компенсації – має бути чітко визначений у національному законодавстві. Застосування норм, що належать до інших правовідносин, навіть у подібному контексті, є юридично неприпустимим [102].

Відповідно до ст. 13 Конвенції закріплює, що кожна особа, яка вважає себе потерпілою від порушення своїх прав, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо порушення було вчинене представниками публічної влади або за їх сприяння. Україна, як учасниця Конвенції, зобов'язана забезпечити доступ до судових та адміністративних процедур, що дозволяють реалізувати право на компенсацію шкоди та інші форми правового захисту, зокрема і в умовах збройного конфлікту [101].

Таким чином, виконання Україною позитивних зобов'язань відповідно до міжнародного та національного законодавства є водночас питанням правового порядку, засобом захисту державного суверенітету, механізмом реабілітації постраждалих осіб та важливим чинником міжнародно-правового протистояння агресору.

Міжнародне гуманітарне право, хоча й не містить чіткого визначення осіб, які мають право на відшкодування, покладає на сторони міжнародного збройного конфлікту обов'язок компенсувати шкоду, спричинену порушенням його норм. Утім, практика свідчить, що бенефіціарами такого відшкодування зазвичай визнаються:

- цивільні особи, які зазнали шкоди внаслідок нападів на житлові будинки, лікарні, школи, а також від дій, що супроводжуються незаконним затриманням, насильством, викраденнями тощо;

- військовополонені, права яких, гарантовані Женевськими конвенціями, були порушені, зокрема шляхом жорстокого поводження, катувань або ненадання медичної допомоги;

- близькі родичі загиблих або зниклих осіб, які втратили годувальника, що створює підстави для компенсації внаслідок таких втрат;

- держава, яка постраждала від руйнування цивільної та критичної інфраструктури, втрати людського потенціалу, завдання шкоди довкіллю та інших тяжких наслідків збройної агресії [106, с. 372-374].

У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України», ухваленій 14 листопада 2022 р. [141], було сформульовано низку ключових положень, що мають принципове значення для України. Зокрема, Генасамблея підтвердила, що РФ порушила свої міжнародні зобов'язання, закріплені у Резолюції ГА ООН № 3314 від 14.12.1974 р., якою встановлено заборону на вчинення акту агресії. Положення надає Україні правові підстави для закріплення в національному законодавстві принципу покладення на державу-агресора обов'язку відшкодувати майнову шкоду, заподіяну цивільному населенню, незалежно від підсумків збройного конфлікту. Резолюція передбачає рекомендацію створення спеціального механізму виплати репарацій, який має бути розроблений у співпраці України з ООН, а також заснування реєстру збитків, як матеріальних, так і нематеріальних. Закріплення факту агресії РФ також створює передумови для формування джерел компенсації: майно держави-агресора або пов'язаних з нею осіб, що перебуває в юрисдикції

третіх держав, може бути використане для покриття завданої шкоди на підставі відповідних судових рішень.

У межах 4-го саміту Ради Європи (16-17 травня 2023 р.) глави держав і урядів держав-членів підтвердили необхідність комплексного забезпечення відповідальності за агресію рф проти України та наголосили на важливості вчасного надання компенсації особам, які постраждали внаслідок міжнародно-протиправних дій рф [142].

Задля реалізації зазначених цілей була прийнята Резолюція CM/Res(2023)3 Комітету міністрів Ради Європи про створення Реєстру збитків, заподіяних агресією рф проти України. Реєстр функціонує в межах інституційної системи Ради Європи та відкритий до участі не тільки держав-членів. Його основне завдання – сприяння реалізації [139]:

- Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння (2001 р.), Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts [143];
- Принципів і керівних положень ООН (2005 р.) щодо права постраждалих на ефективний засіб захисту та репарації [144];
- Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи (2011 р.) щодо боротьби з безкарністю за грубі порушення прав людини [145].

Паралельно з глобальними ініціативами в Україні функціонує власний механізм документування, обліку, оцінювання та компенсації завданих збитків. Його правове регулювання забезпечується рядом відповідних нормативно-правових актів: Закон України від 23 лютого 2023 р. № 2923-IX [104], Постанова КМУ від 26 березня 2022 р. № 380 [105], Постанова КМУ від 13 червня 2023 р. № 624 [106], Постановою КМУ від 19 квітня 2022 р. № 473 [107], Закон України від 8 листопада 2023 р. № 3432-IX [108].

Реєстр покликаний документувати докази й заяви про шкоду, завдану після 24 лютого 2022 р. на території України в її міжнародно визнаних кордонах унаслідок дій рф. Хоча на початок 2023 р. положення про його функціонування ще остаточно не затверджені, Рада Реєстру, спираючись на пропозиції українського уряду, окреслила першочергові категорії заяв: загибель людей; катування, сексуальне

наси́льство; шко́да здоро́в'ю. Ва́жливо підкреслити, що створення Реєстру – це лише перший крок на шляху до повноцінного міжнародного компенсаційного механізму, який має включати компенсаційний фонд та комісію з розгляду претензій. Хоча механізми фінансування цього фонду, включно з використанням активів держави-агресора, ще обговорюються, світова спільнота вже погоджується з тим, що індивідуальні репарації постраждалим є невід'ємним елементом відповідальності рф.

Механізми реалізації права на відшкодування включають як судові, так і адміністративні форми, серед яких: звернення до національних судів, іноземних судових інстанцій, Європейського суду з прав людини, Міжнародного суду ООН, інвестиційного арбітражу, а також участь у спеціалізованих фондах і комісіях.

В Україні законодавством передбачено як цивільно-правові, так і кримінально-правові способи захисту майнових прав, порушених внаслідок агресії, – це подання заяв про вчинення кримінального правопорушення до правоохоронних органів та подання цивільних позовів до суду з метою стягнення завданих збитків [109].

Показовим є рішення Верховного Суду від квітня 2022 р. у справі № 308/9708/19, у якому суд сформулював нову правову позицію: з огляду на масштабний та неспровокований акт збройної агресії рф проти України, включаючи дії, що можуть бути кваліфіковані як геноцид, рф не може більше користуватися судовим імунітетом для заперечення юрисдикції українських судів у справах про відшкодування шкоди громадянам України [110]. Рішення створило важливий прецедент, який відкрив можливість притягнення держави-агресора до відповідальності в межах національної судової системи України.

З урахуванням положень міжнародного права, зокрема відповідно до ст. 91 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. про захист жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р., сторона, яка бере участь у збройному конфлікті та порушує положення Конвенцій або зазначеного Протоколу, зобов'язана компенсувати шкоду, якщо для цього наявні правові підстави. Вона несе відповідальність за всі порушення, вчинені особами, що

належать до її збройних сил [52].

Постановою КМУ від 20 березня 2022 р. № 326 міністерствам, іншим центральним та місцевим органам виконавчої влади доручено в шестимісячний строк розробити та затвердити відповідні методики оцінки завданої шкоди [111]. Постановою КМУ від 5 квітня 2022 р. № 423 [112] внесено зміни до Порядку проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва, затвердженого постановою КМУ від 12 квітня 2017 р. № 257. Вказаними змінами розширено сферу застосування Порядку на об'єкти, пошкоджені внаслідок воєнних дій, надзвичайних ситуацій або терористичних актів. Обстеження таких об'єктів має на меті оцінку їх технічного стану, визначення придатності до подальшої експлуатації та необхідності проведення відновлювальних заходів.

Таким чином, для здійснення належного стягнення збитків, спричинених збройною агресією, обов'язковим є проведення відповідної фіксації та технічного обстеження пошкодженого майна згідно з установленими урядом процедурами.

У межах національного правового регулювання необхідно посилатися на ч. 9 ст. 5 ЗУ від 15.04.2014 р. № 1207-VII де визначено, що зобов'язання з відшкодування як матеріальної, так і моральної шкоди, завданої внаслідок тимчасової окупації, покладається в повному обсязі на рф як державу-окупанта. Україна, у свою чергу, зобов'язується вживати всіх можливих заходів для сприяння стягненню такої шкоди з держави-агресора. Додатково, ч. 10 ст. 5 цього ж Закону чітко встановлює, що Україна не несе відповідальності за будь-які протиправні дії, вчинені рф або її окупаційними структурами на тимчасово окупованих територіях, а також за ухвалення ними рішень, що суперечать чинному законодавству [113].

При цьому, пропонуємо зазначити, що згідно з п. 21 ч. 1 ст. 5 ЗУ від 08.07.2011 р. № 3674-VI, позивачі, які звертаються з позовами до рф у справах щодо відшкодування майнової та/або моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації території України, збройної агресії, бойових дій, що спричинили вимушене переселення, загибель, поранення, утримання в полоні, незаконне позбавлення волі чи викрадення, а також порушення права власності на майно, звільняються від сплати судового збору у всіх судових інстанціях [114].

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 76 ЗУ від 23.06.2005 р .№ 2709-IV, суди України мають юрисдикцію розглядати справи з іноземним елементом, зокрема у випадках, коли шкода була завдана на території України. Відповідно до п. 1 ст. 49 вказаного Закону визначає, що права та обов'язки, пов'язані із зобов'язаннями, які виникли внаслідок заподіяння шкоди, регулюються правом тієї держави, на території якої мала місце дія або інша обставина, що стала підставою для вимоги про її відшкодування [115].

У межах сучасного правозастосування у спорах щодо відшкодування шкоди, завданої державою, особливо в контексті збройної агресії РФ проти України, особливого значення набуває позиція Верховного Суду щодо визначення належного відповідача. Зокрема, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 27.11.2019 р. у справі № 242/4741/16-ц [116], а також у постанові Верховного Суду від 12.04.2021 р. у справі № 201/х38/20 (провадження № 61-16141св20) сформульовано правову позицію, відповідно до якої належним відповідачем у справах про відшкодування шкоди, заподіяної діями чи бездіяльністю органу державної влади, його посадової або службової особи, є держава як суб'єкт цивільних правовідносин, представлена відповідним органом, дії або бездіяльність якого стали підставою для виникнення спору. Такий підхід відповідає положенням ст. 1173 ЦК України, згідно з якою держава несе відповідальність за шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю її органів або посадових осіб [117].

У справах, що виникають у зв'язку із збройною агресією РФ, судова практика демонструє певну гнучкість щодо ідентифікації належного відповідача. Судові органи визнають різні представницькі органи РФ як допустимих відповідачів у залежності від змісту позовних вимог і обставин конкретної справи, не вказуючи при цьому на відсутність належного відповідача. Так, у судових рішеннях у справах: № 908/1955/22, № 922/5343/23, № 913/268/24, № 910/5699/23 – відповідачем зазначено РФ в особі Міністерства юстиції РФ; № 910/10517/22, № 910/5699/23 – відповідачем виступає РФ в особі Міністерства оборони РФ; № 911/1832/22 – РФ в особі посольства РФ в Україні; № 925/903/22 – РФ в особі

Генеральної прокуратури рф; № 910/9799/22 – рф в особі Президента рф; № 913/218/22 – рф в особі Уряду рф [118].

Такий підхід зумовлений прагненням національних судів забезпечити доступ постраждалих осіб до правосуддя, водночас уникаючи відмови у відкритті провадження через формальні заперечення щодо статусу відповідача. Проте юридично обґрунтованим постає застереження стосовно визначення посольства рф в Україні як відповідача, враховуючи факт офіційного розірвання Україною дипломатичних відносин з рф 24 лютого 2022 р., внаслідок чого дипломатичне представництво рф припинило свою діяльність на території України. За таких умов посольство не може виконувати функції юридичного представника держави-агресора у судовому процесі, а отже, включення його до процесу як відповідача видається недоцільним як з юридичної, так і з процесуально-представницької точки зору.

Загалом, аналіз практики свідчить, що попри відсутність чітко уніфікованого підходу до визначення представницького органу рф як належного відповідача, українські суди вдаються до прецедентного підходу, визнаючи за позивачем право обирати орган, через який держава-агресор постає стороною у справі. Така гнучкість є обумовленою і не обмежується правовими реаліями, а й необхідністю реалізації права на ефективний засіб правового захисту в умовах збройного конфлікту [119].

Е. Писарева зазначає, що розгляд позовів про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, спричиненої збройною агресією рф проти України, у національних судах здійснюється відповідно до загальних положень цивільного законодавства, зокрема на підставі ст.ст. 1166 та 1167 ЦК України [120; 117]. Дослідниця акцентує на тому, що застосування цих норм вимагає обов'язкового доведення вини заподіювача шкоди для притягнення його до деліктної відповідальності. Водночас, на її думку, у справах, пов'язаних із наслідками збройної агресії рф, доцільним було б обмежитися доказами факту протиправності, наявності шкоди та причинно-наслідкового зв'язку між ними, без потреби встановлювати вину держави-агресора. Поділяю позицію вченої щодо необхідності

притягнення РФ до відповідальності за спричинення шкоди Україні, її громадянам, бізнесу та іншим суб'єктам без обов'язку доведення вини цієї держави.

Окремі аспекти компенсації шкоди, завданої фізичним особам унаслідок війни, також аналізує практикуючий юрист С. Ярош. Він вказує на можливість звернення потерпілих до суду в порядку кримінального провадження шляхом подання цивільного позову відповідно до ст. 1177 ЦК України. Водночас наголошується, що такий позов може бути задоволений лише за умови винесення обвинувального вироку щодо конкретної особи [121]. При цьому, як зазначає С. Ярош, постає проблема реального виконання рішення, зокрема можливості фактичного відшкодування шкоди з боку обвинуваченого [121].

На нашу думку, правове регулювання відшкодування шкоди, передбачене чинним цивільним законодавством України, на сьогодні не забезпечує повного та ефективного врегулювання правовідносин, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ проти України. Зокрема, ЦК України містить лише загальні положення щодо відповідальності за завдану шкоду, що не враховують специфіки правопорушень, які виникають у результаті міжнародно-протиправних дій держави-агресора. Діючий цивільно-правовий механізм, розроблений переважно для регулювання приватноправових спорів у мирний час, не адекватно відображає новітні правові реалії, породжені воєнним конфліктом міжнародного характеру та масштабними порушеннями прав людини.

У даному контексті постає об'єктивна необхідність формування окремого спеціального правового механізму, який дозволить здійснювати належне, ефективне та справедливе відшкодування шкоди фізичним та юридичним особам. Йдеться, зокрема, про прийняття комплексу нормативно-правових актів, які б визначали:

- процедури документування та фіксації шкоди, завданої агресією РФ;
- порядок подання та розгляду вимог щодо компенсації;
- категорії потерпілих осіб та види відшкодуваної шкоди (майнова, моральна, шкода здоров'ю, втрата джерел доходу тощо);
- джерела формування спеціального фонду відшкодування;

– порядок управління цим фондом, його правовий статус, контроль за цільовим використанням коштів.

До джерел наповнення такого фонду, безумовно, повинні включатися:

– репараційні виплати з боку держави-агресора;
– кошти, отримані від конфіскації або націоналізації активів рф та афілійованих з нею осіб, зокрема юридичних осіб та фізичних осіб-співучасників агресії;

– добровільні міжнародні внески, а також рішення іноземних судів про примусове стягнення з рф у межах юрисдикцій, де можливо виконання таких рішень. На нашу думку, комплексне правове вирішення питання відшкодування шкоди, завданої агресією рф, не повинно обмежуватись лише формальними інструментами цивільного процесу. Умовою ефективності такого механізму є створення спеціального закону, який би мав системний характер і враховував як національне, так і міжнародне право. Такий акт повинен регламентувати повний цикл відшкодування – від фіксації шкоди до виплати компенсацій. Водночас особливу увагу слід приділити забезпеченню правової визначеності, відкритості процедур та захисту прав потерпілих, що особливо важливо в умовах пост конфліктного відновлення та інтеграції у правове поле ЄС.

3.2. Участь міжнародного співтовариства у забезпеченні відшкодування шкоди заподіяної Україні в результаті російського вторгнення

У сучасному світі, що глобалізується, не можна заперечувати поглиблення взаємозв'язку і взаємозалежності не тільки суб'єктів міжнародного права – держав, міжнародних організацій, а й інших суб'єктів суспільних відносин – народів, громадських організацій. Для дослідження участі міжнародного співтовариства у забезпеченні відшкодування шкоди заподіяної Україні в результаті російського вторгнення пропонуємо спершу надати визначення даному поняття. На наш погляд, термін «міжнародне співтовариство», як правило, вживається для позначення заклопотаності міжнародного світового співтовариства, прагнення

міжнародного світового співтовариства до чогось, позиціонування окремої держави як успішного в міжнародному світовому співтоваристві, позначення спільного завдання всьому міжнародному світовому співтовариству. Юридичне наповнення поняття «міжнародне співтовариство» дослідниками пов'язують із заснуванням низки міжнародних міжурядових організацій – Ліги націй, ООН, Європейського об'єднання вугілля та сталі та НАТО. У міжнародно-правових документах «міжнародне співтовариство» згадується переважно у преамбулах угод у тих цілей і принципів, закладених у Статуті ООН.

Масштабні руйнування та втрати, яких зазнала Україна внаслідок збройної агресії, привернули широку увагу світової спільноти. У відповідь на це розпочато формування міжнародного механізму компенсації, спрямованого на відшкодування завданої шкоди. Механізм передбачає запровадження інноваційних підходів до організації його діяльності, процедури надання компенсацій та наповнення спеціального міжнародного фонду. Його архітектура охоплює як глобальний, так і національний рівні, має складну багатокomпонентну структуру й наразі перебуває на етапі погодження процедурної бази та практичних аспектів реалізації [122, с. 117-119].

У сучасному міжнародному праві встановлено загальне правило, відповідно до якого створення будь-якого міжнародного компенсаційного механізму (далі – МКМ) передбачає наявність згоди держави, що вчинила міжнародно-протиправне діяння та має компенсувати спричинену шкоду. Дане твердження закріплене ст. 34 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, яка прямо передбачає, що міжнародний договір не породжує обов'язків для третьої держави без її згоди [123]. В історії існування МКМ спостерігається тенденція, за якої такі механізми засновувалися за згодою всіх сторін конфлікту. Зокрема, Ірансько-американський трибунал з розгляду претензій (IUSCT) був створений на основі «Алжирських декларацій» 1981 р. [146], погоджених обома сторонами конфлікту, спричиненого захопленням заручників у посольстві США у Тегерані та подальшим замороженням іранських активів. Механізм компенсаційної комісії ООН (UNCC) було створено на підставі резолюції Ради Безпеки ООН № 687 від 1991 року після

окупації Кувейту Іраком [147], а Комісія з розв'язання претензій між Еритреєю та Ефіопією (ЕЕСС) – на основі Алжирської угоди 2000 р., яка формалізувала завершення стану війни між державами [148].

Як вже було раніше нами зазначено, аналізуючи історичний контекст, варто зазначити, що обов'язок Німеччини сплачувати репарації за наслідками Першої та Другої світових воєн базувався на її капітуляції, яка, у свою чергу, визначала її згоду на майбутні зобов'язання перед державами-переможцями. У сучасній ситуації агресії РФ проти України очевидно, що російське керівництво, яке відкрито заперечує державність України, одночасно відмовляється від будь-яких переговорів щодо створення МКМ та фактично унеможлиблює ухвалення відповідних рішень у межах Ради Безпеки ООН, використовуючи право вето.

У зв'язку з цим постає питання: чи можливо створити МКМ без згоди держави-агресора? Правова відповідь полягає у використанні норм міжнародного права відповідальності держав, зокрема концепції контрзаходів. З одного боку ініціативу зі створення МКМ для України можна розглядати як форму контрзаходів – дій, що вчиняються у відповідь на міжнародно-протиправне діяння, й за певних умов не вважаються протиправними. Такі контрзаходи можуть бути реалізовані не лише потерпілою державою (в даному випадку Україною), а й іншими державами, що захищають зобов'язання *erga omnes* – обов'язки, які стосуються всієї міжнародної спільноти (наприклад, повага до державного суверенітету та заборона агресії). Звичаєве міжнародне право покладає на всі держави обов'язок співпрацювати для припинення грубих порушень міжнародного права виключно законними засобами.

Застосування таких контрзаходів розглядається в межах колективної самооборони, передбаченої ст. 51 Статуту ООН [124], і може стати правовою основою для створення договору про міжнародний компенсаційний механізм без участі РФ. Такий договір може бути укладений між Україною та державами, на території яких перебувають заморожені російські активи, а також тими, хто підтримав резолюцію Генеральної Асамблеї ООН від 14 листопада 2022 р. «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти

України». Таким чином, на практиці можлива реалізація нової моделі МКМ, що базується на принципах міжнародної відповідальності держав, колективної безпеки та солідарності міжнародного співтовариства [125, с. 62-70].

Хочемо наголосити, що в даному контексті слід визнати хибною позицію, відповідно до якої компенсація збитків, завданих РФ внаслідок агресії проти України, можлива виключно за умови її військової поразки та добровільної згоди на створення міжнародного компенсаційного механізму [149]. Запровадження МКМ на основі багатостороннього міжнародного договору має на меті забезпечити реалізацію міжнародно-правової відповідальності держави-агресора за порушення основоположних норм міжнародного права. М.О. Медведева зазначає, що договір також повинен охоплювати питання, пов'язані з юрисдикційними імунітетами Росії та правовим режимом її державного майна [126, с. 45-50].

І. Городиський, М. Бем, С. Косарев у своїй аналітичній записки зазначають, що пропонується модель МКМ не передбачає його функціонування у формі традиційного судового чи арбітражного органу, побудованого на принципах змагального процесу. Натомість він матиме переважно адміністративну природу, що включатиме функції з фіксації та перевірки фактів, нормотворчі функції, пов'язані з ухваленням обов'язкових рішень, а також контроль за їх належним виконанням. У науковому дискурсі існують пропозиції щодо надання вищому органу МКМ окремих судових повноважень для підвищення його легітимності [127, с. 78-81]. Проте, на нашу думку, питання, що вимагають судового розгляду – зокрема факти порушення Росією норм *jus ad bellum*, міжнародного гуманітарного, кримінального, екологічного, економічного права та міжнародного права прав людини – доцільно врегулювати в рамках багатостороннього договору, який засновуватиме МКМ як комплексний правовий інструмент.

Також хочемо нагадати, що механізм міжнародної компенсації є багаторівневою конструкцією, метою якої є забезпечення дієвого та справедливого відшкодування шкоди, заподіяної Україні та її громадянам унаслідок збройної агресії РФ. Він формується як цілісна система, що включає три взаємозалежні компоненти:

- Реєстр збитків, який приймає заяви щодо завданих збитків;
- Комісія з розгляду заяв, що оцінюватиме заяви по суті та визначатиме розмір компенсацій;
- Компенсаційний фонд, який планується наповнювати за рахунок конфіскованих за кордоном суверенних активів рф [128].

Один із найбільш прямих та, на перший погляд, ефективних механізмів відшкодування збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії рф, полягає у конфіскації та подальшій безпосередній передачі заморожених російських суверенних активів на користь України, про що було зазначено нами раніше, але пропонуємо обговорити це питання більш детально.

Замороження державних активів є примусовим заходом міжнародно-правового, економічного та політичного характеру, що полягає у блокуванні доступу певної держави до її фінансових, матеріальних або інвестиційних ресурсів, розміщених за межами її юрисдикції. Такий захід застосовується, як правило, урядами демократичних країн або міжнародними організаціями в межах системи санкцій – у відповідь на грубі порушення міжнародного права, збройну агресію, фінансування тероризму чи інші загрози міжнародному миру та безпеці.

Механізм замороження активів передбачає обмеження будь-яких операцій з відповідним майном: здійснення транзакцій, передачі права власності, реалізації чи отримання доходів від активів, що перебувають під контролем держави-порушниці. До них слід віднести валютні резерви та золото, що зберігаються в іноземних банках, державні облігації, кошти на рахунках міжнародних фінансових інституцій, акції державних компаній, експортні надходження, а також кошти, які перебувають на рахунках державних органів чи підприємств у банках за кордоном.

Правовими підставами для замороження активів можуть бути: санкційні режими, запроваджені відповідно до рішень Ради Безпеки ООН, нормативно-правові акти Європейського Союзу, окремі рішення суверенних держав або постанови міжнародних судових інстанцій. Серед практичних наслідків замороження – блокування доступу до активів та можливе подальше вилучення майна з його спрямуванням на потреби потерпілих осіб або держав, що зазнали

шкоди від дій країни-агресора.

Н. Хома виділяє, що мотиви застосування замороження активів охоплюють низку цілей:

- спробу обмежити фінансові можливості агресора для ведення воєнних дій;
- створення інструменту міжнародного тиску у формі економічного покарання, що слугує сигналом про неприйнятність порушень на глобальному рівні;
- забезпечення правового підґрунтя для подальшого відшкодування шкоди постраждалим особам та державам;
- збереження міжнародного правопорядку, який може бути підірваний агресивною зовнішньою політикою окремих держав. Здебільшого, такі заходи вживаються щодо авторитарних режимів або держав, які порушують фундаментальні принципи співіснування у міжнародній системі [129, с. 47-50].

Йдеться передусім про кошти центрального банку росії, що перебувають на рахунках у зарубіжних фінансових установах. Такий підхід вважається найбільш однозначним з погляду практичного втілення, оскільки відповідає логіці базового принципу справедливості: відшкодування має здійснюватися коштом того, хто заподіяв шкоду. У цьому контексті використання заморожених російських активів для фінансування процесу відбудови України виглядає як морально виправданий та юридично обґрунтований захід.

Разом із тим, подібна ініціатива викликає суттєві занепокоєння у частини міжнародної спільноти. Основним юридичним бар'єром виступає принцип юрисдикційного імунітету державної власності, відповідно до якого майно держави захищене від примусового вилучення в іншій державі без її згоди. Існують побоювання, що реалізація такого прецеденту може відкрити шлях до аналогічних дій проти інших держав у майбутньому. Наприклад, це може бути використано країнами, які мають давні претензії до Німеччини за події Другої світової війни. Також висловлюються припущення, що подібні дії можуть призвести до втрати довіри до фінансових систем держав, де традиційно зберігаються міжнародні резерви, спровокувати відтік інвестицій та загальне ослаблення їх валют [130, с. 5-

6].

Станом на тепер жодна країна, в якій перебувають заморожені активи Центробанку росії, фактично не здійснила їх передачу Україні. Проте законодавчі ініціативи, що передбачають таку можливість, уже ухвалено або перебувають на стадії розгляду в низці країн.

Зокрема, Канада вже запровадила відповідну законодавчу базу, хоча поки що не застосувала її на практиці. У Великій Британії зареєстровано Проект Закону про конфіскацію російських державних активів і підтримку України (Seizure of Russian State Assets and Support for Ukraine Bill, законопроект № 245), який пропонує передбачити можливість вилучення активів Центробанку рф, Фонду національного добробуту, Міністерства фінансів рф та інших структур, що перебувають у державній власності чи під контролем рф. Конфісковані активи передаватимуться під управління спеціального довірчого органу, завданням якого буде спрямування коштів на підтримку України. Законопроект перебуває на етапі підготовки до другого читання, яке було призначено на 24 листопада 2023 р.

Канада стала першою серед союзницьких держав України, яка на законодавчому рівні запровадила спеціальний механізм конфіскації російських активів, заморожених на її території у зв'язку зі збройною агресією рф. Відповідні законодавчі зміни були ухвалені 23 червня 2022 р. Сенатом Канади шляхом внесення поправок до Закону

«Про спеціальні економічні заходи» (Special Economic Measures Act). Зміни започаткували правовий механізм, що дозволяє не лише заморожувати активи, пов'язані з державою-агресором, а й конфісковувати їх з метою подальшого спрямування на відшкодування шкоди, завданої Україні війною. Таким чином, Канада здійснила перший практичний крок у напрямку правового оформлення вилучення російських активів на користь держави-жертви міжнародного злочину [150].

Ініціаторкою впровадження даного механізму стала віцепрем'єр-міністр і міністр фінансів Х. Фріланд, яка 28 квітня 2022 р. представила відповідні пропозиції парламенту Канади. Нижня палата парламенту остаточно ухвалила

законодавчі ініціативи 9 червня 2022 р. Варто зазначити, що у канадській законотворчій практиці вже раніше були спроби розробити аналогічний механізм. Зокрема, сенаторка Р. Омідвар просувала проєкт закону, який передбачав можливість вилучення підсанкційних активів уряду М'янми з метою виплати компенсацій представникам народу рогінджа, які стали жертвами етнічних чисток. Проте через сумніви щодо сумісності такого підходу з міжнародним правом, зокрема зі ст. 49 Проєкту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, цей законопроєкт так і не був реалізований [151].

Новий канадський механізм вирізняється своєю збалансованістю: він не передбачає автоматичної конфіскації активів, а вимагає чіткої юридичної процедури за участю як виконавчої, так і судової гілок влади. Христя Фріланд, коментуючи ухвалення нових положень, підкреслила, що головною метою реформи є розширення інструментарію, який дозволить Канаді брати участь у післявоєнному відновленні України, використовуючи ресурси держави-агресора.

У законі чітко визначено правові підстави для конфіскації активів у межах цього механізму. Серед них:

- звернення міжнародної організації держав або об'єднання держав, до яких належить Канада;
- серйозні порушення міжнародного миру та безпеки;
- масові та систематичні порушення прав людини, скоєні на території іноземної держави;
- значні корупційні діяння, до яких причетні громадяни іноземної держави.

Під «об'єднанням держав» мається на увазі структури, як G7 або умовна міжнародна коаліція, утворена для реалізації репараційного механізму щодо відшкодування Україні збитків, завданих війною. У той час як перша підстава передбачає багатосторонній характер прийняття рішення, решта – дозволяє Канаді діяти самостійно. Проте, з огляду на міжнародно-правову новизну та політичну делікатність ситуації, очікується, що Канада координуватиме свої дії з іншими партнерами в міжнародному правопорядку. Тому, запроваджений механізм відкриває шлях до нової практики реалізації міжнародної відповідальності

держави-агресора поза межами традиційного підходу, базованого виключно на згоді такої держави.

Запроваджений у Канаді правовий механізм конфіскації іноземних активів передбачає чітко визначену процедуру, відповідно до якої рішення про вилучення майна приймається за поданням генерал-губернатора Канади та на підставі судового рішення. Забезпечується належний баланс між виконавчою та судовою гілками влади та створює правові гарантії дотримання принципу верховенства права. У межах механізму конфіскації може підлягати майно, яке прямо або опосередковано належить іноземній державі або юридичним і фізичним особам, що мають зв'язок із такою державою. Канадське законодавство створило передумови для максимально широкого застосування положень закону як до активів, що перебувають у державній власності, так і до активів, що належать приватним особам із держави-агресора [152]. Після фактичного вилучення активів, на розсуд уряду Канади надано повноваження розпоряджатися конфіскованими коштами з метою їхнього спрямування на чітко визначені цілі. По-перше, ці кошти можуть бути використані для відбудови іноземної держави, яка зазнала серйозної шкоди внаслідок грубого порушення міжнародного миру та безпеки. У контексті російсько-української війни, така мета напряду стосується України. По-друге, закон передбачає можливість використання вилучених активів для сприяння відновленню міжнародного миру та безпеки. Проте законодавче формулювання мети має доволі широкий і, водночас, дещо розмитий характер. Можна припустити, що йдеться, зокрема, про використання коштів на військову або технічну підтримку держав, які зазнали агресії, наприклад – постачання озброєння Україні або компенсацію витрат урядів, що вже надали фінансову допомогу постраждалій стороні. По-третє, передбачено можливість виплат компенсацій фізичним особам або групам осіб, які стали жертвами збройної агресії, систематичних порушень прав людини або масштабної корупції. Цільовим механізмом реалізації зазначених виплат найімовірніше стане міжнародна структура – компенсаційний механізм щодо України, що перебуває в процесі створення.

Тому, ухвалення такого правового механізму конфіскації активів стало значущим прецедентом у сфері міжнародного права, який засвідчив новий підхід до реалізації відповідальності держави-агресора, незалежно від її згоди. Він також є важливим сигналом як для міжнародної спільноти, зокрема держав-союзників України, так і для рф щодо неминучості компенсації завданих збитків. Разом з тим, станом на сьогодні оцінити реальну ефективність механізму ще зарано: перше провадження в рамках нового порядку було розпочате наприкінці 2022 р. й стосувалося активів російського бізнесмена Р. Абрамовича. Результати розгляду цієї справи стануть ключовим орієнтиром для подальших оцінок функціональності та практичної доцільності нововведеного механізму [153].

У США подібна ідея була реалізована у вигляді законодавчої ініціативи – Проекту Закону про відновлення економічного процвітання та можливостей для українців (Rebuilding Economic Prosperity and Opportunity for Ukrainians Act, або REPO for Ukrainians Act), представленого 15 червня 2023 р. групою сенаторів від обох партій. Згідно з цим документом, Президент США отримує повноваження конфісковувати будь-які російські суверенні активи, що перебувають під юрисдикцією США. До таких активів належать кошти і майно Центрального банку рф, російського фонду прямих інвестицій, Міністерства фінансів рф, а також будь-які інші фонди або активи, які належать або контролюються Урядом російської федерації. Конфісковані ресурси пропонується акумулювати у спеціальному Фонді підтримки України (Ukraine Support Fund), з якого вони мають спрямовуватись на реконструкцію інфраструктури, гуманітарну допомогу та інші напрями, що сприяють відновленню та сталому розвитку України.

У США питання конфіскації російських суверенних активів набуло особливої актуальності одразу після початку повномасштабної збройної агресії рф проти України. Одним із перших законодавчих кроків у цьому напрямі став проект закону H.R.6930, запропонований конгресменами Т. Маліновським (демократ) та Д. Вілсоном (республіканець). Проект передбачав можливість конфіскації майна осіб, які потрапили під санкції, на суму понад 5 млн доларів США, включаючи осіб, причетних до агресії рф проти України. Проте через жорстку критику, зокрема з

боку Американського союзу громадянських свобод, який наголосив на порушенні права приватної власності, законопроект не був ухвалений і залишився на рівні законодавчої ініціативи.

Набагато ефективнішою та перспективнішою виявилася спроба включення відповідних положень до щорічного Закону про уповноваження на національну оборону США (National Defense Authorization Act, NDAA), що традиційно визначає бюджетну та політичну стратегію США у сфері національної безпеки. У початковій версії NDAA на 2023 р. було передбачено делегування Генеральному прокурору США повноважень на передачу конфіскованих російських активів Державному департаменту для надання допомоги Україні. На початку жовтня 2022 р. група сенаторів на чолі з демократом М. Беннетом і республіканцем Л. Гремом запропонувала розширити ці положення та закріпити детальну процедуру конфіскації заморожених активів РФ, передбачивши додаткові правові механізми щодо вилучення майна, набутого злочинним шляхом, і спрямування його на підтримку України. Законодавці також ініціювали наділення президента США надзвичайними повноваженнями щодо конфіскації таких активів, встановивши термін дії цих повноважень до 2025 року [154].

Особливістю запропонованого механізму було також забезпечення дотримання правових стандартів захисту власності – передбачалася обов’язкова процедура повідомлення власника про можливе вилучення майна та можливість судового оскарження рішень, включно з апеляцією. Мало на меті забезпечити легітимність та збалансованість дій американської влади та уникнути звинувачень у свавільному втручанні у право власності. Втім, у період загострення передвиборчої кампанії 2022 р. дана ініціатива зазнала критики, переважно з боку представників Республіканської партії, які на той момент отримали більшість у Палаті представників Конгресу. Критика була радше політичного, ніж юридичного характеру, зокрема наголошувалося на сумнівній ефективності такого кроку для припинення російської агресії. Як альтернативу було запропоновано сконцентрувати зусилля на законопроекті конгресмена Е. Барра, що передбачав заборону на здійснення трансакцій, пов’язаних з енергетичним

сектором рф [155].

У результаті 22 грудня 2022 р. Сенат США підтримав поправку, ініційовану сенаторами Л. Гремом, Ш. Вайтгаусом і М. Беннетом, яка запровадила юридичний механізм конфіскації заморожених активів, що перебувають на території США. Важливо підкреслити, що зазначена поправка стосується виключно приватних активів, насамперед активів російських олігархів, тоді як суверенні активи, зокрема заморожені золотовалютні резерви Центрального банку рф, не охоплюються її дією.

Запропонований механізм передбачає більш спрощену та структуровану збалансовану процедуру вилучення активів порівняно з попередніми ініціативами. Зокрема, враховуючи попередню критику законопроекту Маліновського-Вілсона, новий підхід уникнув найбільш контроверсійних положень, натомість зосередився на юридично виправданих і політично прийнятних інструментах реалізації санкційної політики. Поправка, незважаючи на лаконічність та обмежений обсяг регулювання, стала суттєвим кроком уперед у формуванні правового механізму міжнародної відповідальності за збройну агресію та в процесі створення правових засад для відшкодування Україні завданих збитків.

Запроваджений у США механізм конфіскації активів у межах реагування на збройну агресію рф проти України передбачає юридичну процедуру вилучення майна осіб, які підпадають під санкції США або використовували майнові активи для обходу цих санкцій. Згідно з новим підходом, ініційованим поправкою сенатора Л. Грема у співпраці з іншими законодавцями, конфіскація активів здійснюється на підставі судового рішення і реалізується Генеральним прокурором США, який одночасно є очільником Міністерства юстиції. Після вилучення відповідне майно передається Державному секретарю США для подальшого використання з метою надання допомоги Україні, що стосується як ліквідації завданої шкоди, так і заходів з відновлення [156].

У законодавчому акті чітко прописано механізми інституційного нагляду за майбутнім використанням конфіскованих коштів. Зокрема, встановлено обов'язок підзвітності перед обома палатами Конгресу США та їх відповідними

комітетами, що має забезпечити прозорість та легітимність подальших фінансових рішень. Законодавчо встановлено, що даний механізм має строк дії до 1 травня 2025 р., що, ймовірно, дозволяє його гнучке коригування залежно від політичної кон'юнктури або змін безпекової ситуації.

Поправка, внесена сенатором Л. Гремом та його колегами, є важливим прецедентом у сфері міжнародного правозастосування в умовах агресії однієї держави проти іншої. Вона також демонструє тенденцію до формування спільного міждержавного правового підходу до конфіскації активів, який вже був закріплений у канадському законодавстві. Подібність інституційної структури, критеріїв та процедур свідчить про прагнення США та Канади до уніфікації правових механізмів у сфері санкційної політики, що, вочевидь, сприятиме міжнародній координації у цій сфері.

На відміну від Канади, яка дещо обережніше втілює механізм на практиці, США продемонстрували значно швидші темпи його застосування. Зокрема, одним із перших прикладів практичного втілення нового підходу стало рішення Федерального суду Південного округу Нью-Йорка, який дозволив конфіскувати 5,4 млн доларів США, що належали російському бізнесмену К. Малофєєву. Його було звинувачено у підтримці агресивної політики рф ще з 2014 р., а конфісковані кошти оголошено такими, що будуть передані на користь України. Випадок набув вагомого значення як перше реальне застосування механізму, що передбачає конфіскацію приватних активів росіян та їх трансфер у якості компенсації державі, яка постраждала від агресії [157].

Однак попри прогрес у сфері вилучення приватних активів, питання щодо суверенних активів, зокрема резервів Центрального банку росії, залишається складним і поки що неврегульованим у законодавстві США. У цьому контексті ключову роль може відіграти судова практика, зокрема справа, яка наразі перебуває на розгляді Верховного Суду США – «Turkiye Halk Bankasi A.S. v. United States». Йдеться про можливість притягнення до відповідальності турецького банку, що опосередковано контролюється урядом Туреччини. Хоча фабула цієї справи не є прямо аналогічною питанню активів Центробанку рф, однак ключовим

елементом є тлумачення меж застосування суверенного імунітету держави у справі, що стосується економічної відповідальності [158].

Очікуване рішення Верховного Суду США може мати прецедентне значення для подальшого правового регулювання конфіскації активів державного рівня, включаючи активи Центрального банку рф, і створити юридичну основу для подолання принципу недоторканності суверенного майна у випадках, коли держава вчинила грубі порушення міжнародного права. Тому, США, поступово розбудовуючи власний правовий механізм конфіскації, демонструють готовність до системного перегляду традиційних уявлень про імунітети та відповідальність держав у глобальному правопорядку.

4–5 липня 2022 р. у місті Лугано (Швейцарія) відбулася перша Міжнародна конференція з питань відновлення України, яка стала важливою віхою у формуванні глобальної коаліції підтримки України в умовах повномасштабної збройної агресії рф. У підсумку конференції було ухвалено офіційний документ – «Декларацію Лугано», який підписали глави держав, урядів, міністри та інші високопосадові представники країн-учасниць. Основною метою документу стало схвалення керівних принципів процесу відновлення України, відомих як «Принципи Лугано». Вони визначили стратегічні рамки для багаторівневої, узгодженої та прозорої участі різноманітних внутрішніх і міжнародних зацікавлених сторін у процесі післявоєнної відбудови. Окремим важливим елементом конференції стало визнання Проекту Плану відновлення та розвитку України, розробленого під керівництвом українського уряду, як основного рамкового документа для реалізації процесу відновлення. Документ задає загальну логіку, етапність та пріоритетність відбудовчих заходів, забезпечує скоординованість зусиль між державними структурами, міжнародними донорами та партнерами.

На фоні цих зусиль суттєвим ресурсним джерелом для майбутньої відбудови стали заморожені активи рф, які перебувають на території ЄС. Загальна сума таких активів, за наданими оцінками, сягає понад 300 мільярдів євро, з яких близько 180 мільярдів євро розміщені у депозитарії Euroclear – найбільшій у світі

організації зберігання цінних паперів зі штаб-квартирою в Брюсселі. Представники Euroclear вже повідомили, що лише з початку 2023 р. із заморожених російських активів було отримано приблизно 3 млрд євро доходів, які можуть бути потенційно використані для фінансування відновлення України [131]. Європейська Комісія ініціювала розробку правового механізму, який дозволив би використати отримані від заморожених активів доходи в інтересах України. Ініціатива отримала політичну підтримку лідерів країн ЄС, що була підтверджена на саміті в Брюсселі, де також прозвучав заклик прискорити юридичне та інституційне оформлення відповідних рішень. Як перший практичний крок до створення глобального механізму компенсації, Рада Європи ухвалила рішення про створення Реєстру збитків, завданих агресією Росії проти України. Реєстр є першим компонентом майбутнього Міжнародного компенсаційного механізму. Поряд із зовнішнім фінансуванням, внутрішнім джерелом для відновлення залишаються кошти українського державного бюджету, зокрема отримані в результаті конфіскації російських активів на території України. Передбачається активне використання міжнародної технічної, фінансової та гуманітарної допомоги, що надається західними партнерами та міжнародними інституціями.

У січні 2023 р. Парламентська Асамблея Ради Європи прийняла резолюцію, яка визначає засади створення міжнародного механізму справедливого відшкодування збитків Україні, завданих внаслідок збройної агресії РФ. У документі зазначено, що такий механізм має працювати за підтримки ООН, Європейського Союзу та інших міжнародних організацій, і повинен включати міжнародний реєстр збитків, а також багатосторонню угоду, відкриту для підписання всіма зацікавленими державами. У подальшій перспективі функціонування цього механізму передбачає створення міжнародної компенсаційної комісії, яка буде уповноважена на розгляд претензій фізичних та юридичних осіб щодо отримання компенсації за завдані збитки.

Вже сформована концептуальна, політична та інституційна основа для відбудови України та забезпечення справедливого відшкодування шкоди. Реалізація механізмів не тільки сприятиме відновленню постраждалої держави,

але й створить прецедент відповідальності агресора, який може бути використаний у майбутньому як зразок міжнародного реагування на грубі порушення міжнародного права.

Таким чином, пряма передача заморожених російських державних активів на користь України – це шлях, здатний забезпечити значний фінансовий ресурс для повоєнної відбудови. Водночас, цей варіант є найбільш контроверсійним з точки зору міжнародного права, оскільки пов'язаний з глибоким втручанням у державну власність. Проте масштаби та характер порушень міжнародного права, допущених росією, дають підстави вважати такий захід легітимною формою контрзаходу. Додатково слід врахувати, що принцип державного імунітету в першу чергу поширюється на судовий процес, тоді як позасудове вилучення активів може відбуватись на підставі виконавчих чи політичних рішень відповідних органів влади, як-от президента, уряду або парламенту. Такий підхід є особливо актуальним у президентських республіках, зокрема в США, або парламентських демократіях – як-от у Великій Британії, Канаді чи Бельгії.

Роль міжнародного співтовариства у процесі забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної Україні в результаті вторгнення рф, є безумовно значущою, однак не можна вважати її наразі цілком ефективною. З одного боку, дії ключових міжнародних інституцій – Генеральної Асамблеї ООН, Ради Європи, Європейського Союзу – сприяли офіційному визнанню рф як держави-агресора, що має критичне значення для формування правової основи притягнення її до міжнародно-правової відповідальності. Прийняття резолюцій, спрямованих на фіксацію акту агресії та заклик до репарацій, а також створення Реєстру збитків у межах Ради Європи – свідчення того, що міжнародне право починає адаптуватися до безпрецедентних викликів сучасної війни. Проте нинішній стан механізмів компенсації свідчить про наявність серйозних обмежень як у правовому, так і в політичному аспектах. Насамперед, міжнародне право не передбачає автоматичного механізму примусового виконання рішень про компенсацію шкоди в межах держав, які не визнають юрисдикцію відповідних міжнародних інституцій. На нашу думку, основною перешкодою є відсутність ефективного механізму

доступу до заморожених активів рф у юрисдикціях третіх країн, що могли б бути джерелом формування компенсаційного фонду. Досі не створено повноцінної міжнародної компенсаційної комісії, яка би мала широке мандатне поле для розгляду претензій від фізичних та юридичних осіб.

Безперечно, забезпечення ефективного механізму відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії рф, вимагає збереження політичної консолідації міжнародного співтовариства та переходу до інституціолізованої правової моделі, яка передбачає чіткі процедурні, нормативні та організаційні інструменти.

Пропонуємо визначити завдання, які можуть покращити процес ефективного механізму відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії рф.

Створення міжнародної компенсаційної комісії. Доцільним є якнайшвидше формування спеціалізованого міжнародного органу з питань компенсації – міжнародної компенсаційної комісії – що матиме чітко визначений мандат, незалежний статус, прозору процедуру розгляду звернень та унормований склад. Її діяльність має ґрунтуватися на міжнародно-правових принципах справедливості, процесуальної рівності, ефективного доступу до правосуддя, та бути забезпечена механізмом виконання рішень у різних юрисдикціях. Комісія має стати інституційною платформою для прийому, розгляду та задоволення претензій фізичних і юридичних осіб, а також державних інституцій, яким завдано шкоди внаслідок агресії. Подібні структури вже створювалися в історії (наприклад, Компенсаційна комісія ООН щодо Іраку після вторгнення до Кувейту), що свідчить про доцільність і можливість реалізації аналогічного механізму у випадку України.

Укладення багатосторонньої міжнародної угоди щодо компенсації. Необхідним кроком є ініціювання укладення багатосторонньої міжнародної угоди між державами- партнерами України, яка би делегувала національним судам повноваження щодо ідентифікації, замороження та примусової конфіскації активів рф (у т. ч. державних підприємств, банківських резервів, активів підсанкційних осіб) з подальшим їх перерахуванням до спеціального фонду відшкодування. Такий міжнародний договір забезпечив би легітимність дій національних юрисдикцій у

межах міжнародного права та уникнення політичних суперечностей, які наразі гальмують ухвалення рішень на рівні окремих держав. Договір повинен передбачати механізми арбітражного вирішення спорів, захист добросовісних третіх осіб, а також визначити конкретні напрями цільового використання коштів.

Запровадження єдиного підходу до оцінки шкоди. Важливою передумовою прозорості та обґрунтованості рішень щодо компенсацій є уніфікована система оцінювання завданих збитків. Має бути запроваджено єдиний стандарт оцінки матеріальної та нематеріальної шкоди, що базується на принципах, закріплених у документах ООН, зокрема у «Основних принципах та керівних положеннях щодо права на правовий захист і відшкодування збитків для жертв серйозних порушень міжнародного права прав людини» (резолюція ГА ООН 60/147 від 2005 р.), а також у Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння (2001 р.). Систематизація та стандартизація методів обчислення шкоди дозволять мінімізувати суб'єктивізм, уникнути дублювання претензій та забезпечити рівність заявників.

Гарантії прозорості та доступності процедур. Невід'ємною складовою ефективного механізму компенсацій має бути відкритість процедур розгляду заяв та публічна звітність про використання фондів. Необхідно створити зручні цифрові платформи подання заяв, забезпечити доступ до інформації щодо критеріїв прийнятності, статусу розгляду справ, та можливостей оскарження рішень. Такий підхід підвищить довіру громадянського суспільства до міжнародного механізму і дозволить уникнути дискримінаційного підходу або бюрократичних перешкод. Слід передбачити й механізми інформаційної та правової підтримки заявників, особливо з уразливих категорій населення.

Гармонізація українського законодавства з міжнародними нормами. Для ефективного функціонування системи міжнародних компенсацій, правове поле України має бути адаптоване до нових умов. Стосується як процесуальних аспектів (юридичного оформлення претензій, збору доказів, визнання міжнародних рішень), так і матеріального права (визначення шкоди, термінів давності, відповідальності осіб). Необхідно внести зміни до національного законодавства, які б уможливили

інтеграцію у міжнародний режим відшкодування: визнання рішень міжнародної компенсаційної комісії, механізми виконання таких рішень, а також створення національного органу координації взаємодії з міжнародними структурами.

Враховуючи вищевикладене, участь міжнародного співтовариства на цьому етапі є радше декларативною та підготовчою, аніж безпосередньо ефективною. Без переходу від політичних заяв до реалізації юридично зобов'язуючих механізмів компенсації повноцінне відшкодування шкоди залишатиметься недосяжним. Тому досягнення справедливості для України потребує подальшої мобілізації міжнародно-правових інструментів, їх реформування та конкретних дій з боку як міжурядових організацій, так і окремих держав.

Висновки до розділу 3

Проведений аналіз нормативно-правових засад, міжнародних механізмів та участі світової спільноти у процесі відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок агресії російської федерації, дозволяє сформулювати низку концептуально важливих висновків, що визначають сучасний стан і перспективи формування ефективної системи компенсацій.

Проведений аналіз нормативно-правових засад, міжнародних механізмів та участі світової спільноти у процесі відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок агресії Російської Федерації, дозволяє сформулювати низку концептуально важливих висновків, що визначають сучасний стан і перспективи формування ефективної системи компенсацій.

Передусім, встановлено, що національна нормативно-правова база України після 24 лютого 2022 р. зазнала суттєвого оновлення, адаптуючись до реалій міжнародного збройного конфлікту. Уряд, парламент та інші органи влади запровадили комплекс процедур документування та оцінки шкоди, що є необхідною передумовою для майбутніх компенсаційних виплат. Утім, чинні положення Цивільного кодексу України, а також процесуального законодавства лише частково відповідають особливостям правовідносин, пов'язаних із

міжнародно-протиправними діями держави-агресора. Доведено, що традиційна модель деліктної відповідальності, орієнтована на міжособистісні та приватноправові спори, не може адекватно забезпечити компенсацію збитків, спричинених масштабними воєнними діями, що мають системний, міждержавний та глобальний характер.

Визначальним висновком розділу є необхідність створення спеціального законодавчого механізму – комплексного нормативного акту (на кшталт Закону про державну компенсацію за агресію), що встановлюватиме єдині процедури фіксації, документування, кваліфікації та відшкодування шкоди, завданої агресією РФ. Лише такий закон може забезпечити правову визначеність і захист прав потерпілих, гарантуючи доступність та прозорість процедур, а головне – узгодженість національної практики з міжнародними стандартамі перехідного правосуддя та відповідальності держав. Відсутність такого акту створює ризик фрагментації доказової бази та ускладнює подальше інтегрування національних реєстрів (наприклад, даних «Дія») у міжнародний компенсаційний механізм.

На міжнародному рівні діяльність ООН, Ради Європи, Європейського Союзу та держав-партнерів України сприяла створенню потужного політичного й правового фундаменту притягнення Російської Федерації до відповідальності. У Резолюціях Генеральної Асамблеї ООН 2022 р. уперше зафіксовано визнання дій РФ як акту агресії, що порушує Статут ООН та основи міжнародного права. Окремо слід відзначити ухвалення Резолюції ПАРЄ щодо формування міжнародного компенсаційного механізму та створення Реєстру збитків (RD4U) у межах Ради Європи. RD4U є першим структурним елементом майбутньої глобальної інституції, що почав функціонувати ще під час триваючого конфлікту і без згоди агресора, що є безпрецедентним кроком.

Проте, незважаючи на значний політичний прогрес, міжнародна архітектура компенсацій залишається неповною та нефункціональною. Відсутні два ключові компоненти – Міжнародна компенсаційна комісія та Компенсаційний фонд. Ці інституції покликані забезпечити розгляд заяв потерпілих, визначення розміру шкоди та виплату компенсацій. Їхнє створення ускладнюється необхідністю

узгодження міждержавних позицій, політичних ризиків та наявністю російського права вето у Раді Безпеки ООН.

У цьому контексті особливого, концептуального значення набуває принцип контрзаходів (countermeasures). Доведено, що в умовах блокування традиційних судових та дипломатичних механізмів, правова легітимність створення Механізму компенсації має ґрунтуватися саме на контрзаходах, а не на класичних репараційних угодах. Це єдиний шлях для теоретичного обґрунтування подолання суверенного імунітету активів держави-агресора, дії якої порушили норми *jus cogens*.

Детальний аналіз міжнародної практики засвідчує, що формування Механізму компенсації Україні може ґрунтуватися на історичних прецедентах – Ірансько-американському трибуналі, Компенсаційній комісії ООН щодо Іраку (UNCC), комісіях Еритрея-Ефіопія. Проте вперше у світовій історії можливим стає створення механізму без згоди держави-агресора. Це вимагає гібридної архітектури, що включає:

1. Міжнародну Компенсаційну Комісію (як квазі-судовий, незалежний орган для розгляду та присудження компенсацій).
2. Компенсаційний Фонд (як юридичний власник конфіскованих активів, що забезпечує фіскальну стійкість).
3. Міжнародний Реєстр Збитків (RD4U) (як централізована доказова база).

Глибокий аналіз законодавчих ініціатив Канади, США, Великої Британії та інших партнерів свідчить про появу нової глобальної тенденції – формування правових інструментів конфіскації іноземних державних активів без згоди відповідної держави в умовах грубих порушень міжнародного права. Хоча практичне застосування цих інструментів перебуває на початковій стадії, вже створено прецеденти конфіскації приватних активів російських осіб, що відкриває пряму можливість поширення таких механізмів на суверенні активи, у тому числі золотовалютні резерви РФ. Цей підхід є ключовим елементом фінансування майбутнього компенсаційного фонду та віддзеркалює формування нової норми звичаєвого міжнародного права.

Оцінка діяльності міжнародного співтовариства свідчить про те, що його участь є критично важливою, але поки що не забезпечує реального доступу потерпілих до компенсацій. Міжнародні рішення переважно мають рекомендаційний, декларативний або рамковий характер, що обмежує їх ефективність у фіскальному плані. Водночас політична, фінансова та інституційна підтримка України створює міцне підґрунтя для майбутньої реалізації повноцінного, гібридного механізму відшкодування шкоди. Крім того, дослідженням удосконалено класифікацію шкоди, розширивши її елементи за рахунок екологічних втрат (екоцид), втрат культурної спадщини та непрямих економічних збитків (втрата ВВП, інвестицій), що має бути враховано при формуванні мандату Міжнародної компенсаційної комісії.

Обґрунтовано, що запропонована теоретична модель є «гібридною» за своєю правовою природою. Вона інтегрує класичний судово-процесуальний підхід до фіксації шкоди (через Реєстр збитків) із політико-договірним механізмом її виплати (через міжурядову Комісію). Така гібридність дозволяє забезпечити високий стандарт доказування, водночас оминаючи блокування в межах Ради Безпеки ООН.

Загалом, результати дослідження свідчать, що формування механізму відшкодування шкоди Україні є не лише складовою правової відповідальності РФ, а й важливим етапом відновлення міжнародного правопорядку. Реалізація цього механізму створить прецедент, який матиме глобальний вплив, утвердить принцип невідворотності відповідальності за агресію та сприятиме зміцненню системи колективної безпеки у світі шляхом закріплення автономності компенсаційних інституцій від політичного впливу держави-агресора.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило сформулювати такі результати:

1. У процесі дисертаційного дослідження застосовано системний та комплексний підхід, що забезпечив належне наукове підґрунтя аналізу. На філософському рівні використано діалектичний метод, який дозволив розглянути інститут репарацій у динамічному розвитку – від історичних форм контрибуцій до сучасних міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди. Загальнонаукові методи (аналізу, синтезу, індукції, дедукції, системності) дозволили забезпечити цілісне сприйняття та структурування предмета дослідження – механізму відшкодування шкоди, розглядаючи його як складну багатокomпонентну систему, що перебуває у постійній динаміці та еволюції. Спеціально-юридичні методи виступили ключовими інструментами критичного та глибокого правового аналізу: історико-правовий метод дозволив здійснити генетичний аналіз та простежити еволюцію компенсаційного права, ідентифікувати закономірності, інституційні уроки та історичні помилки репараційної практики ХХ століття від Версальського договору до Компенсаційної комісії ООН щодо Іраку (UNCC); порівняльно-правовий метод став вирішальним для критичної оцінки сучасних міжнародних моделей та виявлення інституційних бар'єрів при їхньому застосуванні до умов агресії Російської Федерації; формально-юридичний метод забезпечив прецизійний аналіз чинних норм міжнародного та національного законодавства, а методи правового моделювання та прогностики були використані для розробки концептуальної архітектури гібридного, автономного Міжнародного компенсаційного механізму, здатного функціонувати в умовах політичного блокування. Інформаційна база дослідження характеризується широтою охоплення, багатовекторністю та високою релевантністю, що гарантувало достовірність одержаних висновків. Вона була представлена широким колом джерел, включно з первинними міжнародно-правовими актами (статути, конвенції, двосторонні та багатосторонні договори), прецедентними рішеннями міжнародних судових та квазісудових органів, актуальними національними законодавствами

України та держав-партнерів, історичними архівними матеріалами, а також авторитетними науковими працями вітчизняних і зарубіжних дослідників та аналітичними документами міжнародних організацій (ООН, Рада Європи, ЄС). Така багатовекторність джерельної бази дозволила здійснити дослідження на фундаментальному рівні, що відповідає високим академічним стандартам.

2. У ході дослідження було з'ясовано правову природу та основні форми відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок воєнних дій, як складової міжнародно-правової відповідальності держави-агресора за міжнародно-протиправне діяння (акт агресії). Встановлено, що відшкодування слід розуміти як узагальнений правовий процес, спрямований на усунення наслідків завданої шкоди та відновлення порушених прав. У межах цього процесу репарації постають як форма міжнародно-правової відповідальності держави перед іншою державою, що реалізується відповідно до принципу повної репарації (*full reparation*). Репарації можуть набувати різних форм, зокрема реституції, яка є первинним засобом відновлення та полягає у поверненні сторін у стан, що існував до порушення (*restitutio in integrum*). Водночас компенсація розглядається як грошова форма відшкодування, що застосовується у випадках, коли реституція є неможливою або недостатньою, і спрямована на покриття матеріальних збитків та упущеної вигоди постраждалих суб'єктів. При цьому репарації можуть реалізовуватися як через прямі грошові чи натуральні виплати, так і через передання ресурсів, промислових потужностей чи робочої сили, що у сучасних умовах трансформується у надання економічної та технічної допомоги. Сатисфакція ж виступає як форма моральної та політичної компенсації, спрямована на відновлення честі та гідності потерпілої держави (офіційні вибачення, визнання провини). Ключовий акцент зроблено на сучасному тренді інституціоналізації компенсацій – це явище є прямою відповіддю на недостатність класичних двосторонніх угод та необхідність опрацювання мільйонів вимог в умовах масштабних конфліктів. Інституціоналізація передбачає створення спеціалізованих міжнародних комісій, фондів, реєстрів збитків та інших правових структур, що забезпечують централізовану фіксацію, верифікацію та кваліфікацію

збитків. Здійснений аналіз дозволяє зробити висновок, що ефективність реалізації всіх форм відшкодування, особливо інституціоналізованих, критично залежить від політико-правових умов. Це включає формування міжнародної коаліції підтримки, наявність правової легітимності для подолання суверенного імунітету агресора (наприклад, через застосування контрзаходів) та створення судових або квазісудових механізмів, які можуть забезпечити примусове стягнення присуджених сум та гарантувати доступність і прозорість процедур для всіх категорій потерпілих. Таким чином, перехід від традиційних репарацій до гібридних компенсаційних інституцій є необхідною умовою для досягнення справедливого та повного відшкодування шкоди у XXI столітті.

3. Проведений аналіз особливостей відшкодування шкоди державам у період Першої та Другої світових воєн дозволив виявити ключовий парадигмальний зсув у міжнародному праві відповідальності. Було з'ясовано, що репараційна практика після Першої світової війни, закріплена у положеннях Версальського договору 1919 року, мала переважно каральний та фінансово-обтяжливий характер. Надмірний обсяг фінансових вимог, покладених на Німеччину, був юридично обґрунтований як компенсація за всі збитки союзних держав, проте фактично виявився економічно невідповідним та сприяв політичній дестабілізації у переможених країнах. Цей досвід, як доведено історико-правовим аналізом, призвів до значної соціально-економічної напруги та став однією з історичних передумов наступного глобального конфлікту. Головний урок WWI полягає у доведеній неефективності виключно карального фінансового підходу до компенсації. Натомість, підходи до репарацій після Другої світової війни були значно більш структурованими, багатосторонніми та зваженими. Репараційна політика була інституалізована в рамках Ялтинської, Потсдамської конференцій та інших міжнародних домовленостей. Вона передбачала відхід від чисто грошових виплат, акцентуючи увагу на натуральних та інституційних формах відшкодування, включаючи передачу промислових потужностей, демілітаризацію, реституцію культурних цінностей та примусову працю (остання є вже неприйнятною у сучасному міжнародному праві). Репарації здебільшого реалізовувалися через

двосторонні міждержавні угоди, а їхній обсяг був тісно пов'язаний із геополітичними інтересами та політичною силою держав-переможців, що підкреслювало політико-правовий. Зроблено фундаментальний висновок, що саме досвід ХХ століття – як негативний приклад Версальської системи, так і більш зважена практика після 1945 року – заклав основи сучасного підходу до формування правового механізму компенсації. Цей підхід передбачає комплексність репарацій (включно з реституцією та сатисфакцією), мультилатералізм та орієнтацію на відновлення постраждалих держав (реконструкцію) замість акценту на покаранні, і водночас є критично важливим джерелом для формування сучасної практики, зокрема в контексті інституціоналізації компенсаційних механізмів.

4. У процесі дослідження особливостей відшкодування шкоди, заподіяної державі у військових конфліктах другої половини ХХ століття, з'ясовано, що механізми компенсації в цей період значною мірою втратили свій однозначно репараційний характер і набули ознак політичного компромісу, дипломатичного врегулювання або економічної допомоги. Виявлене явище було детерміноване домінуванням ідеологічних блоків та геополітичного протистояння в умовах «холодної війни», що призвело до нерівномірного, вибіркового підходу до питання компенсації. Репарації або надавалися вибірково, залежно від стратегічних інтересів наддержав, або замінювалися програмами міжнародної технічної та економічної допомоги, які, хоча й сприяли відновленню, але не передбачали прямої юридичної відповідальності держави-агресора. Як наслідок, фіксація шкоди рідко мала обов'язковий юридичний наслідок для правопорушника, оскільки питання компенсації вирішувалося переважно на позасудовому, політичному рівні. Аргументовано, що у зазначений період було закладено важливі передумови інституціоналізації післяконфліктного відновлення, проте цей процес відбувався в умовах переважно політичного, а не правового домінування, що суттєво обмежувало його юридичну ефективність та універсальність застосування.

5. Аналіз особливостей відшкодування шкоди, заподіяної державам унаслідок військових конфліктів ХХІ століття (на прикладі збройних протистоянь в

Іраку, Югославії, Афганістані, Сирії та Лівії), дозволив виокремити ключові тенденції трансформації сучасних компенсаційних механізмів. Насамперед, спостерігається зростання ролі міжнародних організацій – як міжурядових (ООН, Світовий банк, ЄС), так і спеціалізованих інституцій, серед яких піковим прецедентом виступає Комісія ООН з відшкодування збитків в Іраку (UNCC). Ці структури беруть на себе функцію розробки нормативної, процедурної та інституційної бази для забезпечення відшкодування шкоди. Вони активно сприяють створенню спеціалізованих фондів, компенсаційних комісій, реєстрів збитків та здійсненню міжнародного моніторингу за ходом фіксації та оцінки шкоди, що є прямим проявом інституціоналізації компенсаційного права. Також відзначено чітку тенденцію до поширення практики залучення міжнародних судових інституцій (зокрема Міжнародного суду ООН, Міжнародного кримінального суду та спеціальних трибуналів) до розгляду справ про воєнні злочини та пов'язані з ними збитки, що підкреслює кримінально-правовий вимір відповідальності за агресію. Водночас, незважаючи на окремі позитивні прецеденти (зокрема UNCC, що забезпечила виплати за рахунок примусового відрахування частини нафтових доходів Іраку), у більшості випадків зберігається проблематика обмеженої ефективності компенсаційних процесів. Основна перешкода полягає у неможливості примусового стягнення шкоди з держав-агресорів. Навіть за наявності відповідних рішень міжнародних судів чи рекомендацій резолюцій міжнародних організацій, їхнє виконання часто залежить від політичної волі ключових глобальних акторів, насамперед постійних членів Ради Безпеки ООН. Було виявлено, що повноцінні правові моделі відшкодування шкоди державі реалізовувалися переважно лише у тих випадках, коли відповідальність агресора визначалася прямим рішенням Ради Безпеки ООН або у контексті широкого міжнародного консенсусу щодо правового статусу збройного конфлікту, що супроводжувався потужним санкційним, дипломатичним і військово-політичним тиском. Цей висновок підтверджує критичну залежність класичних компенсаційних механізмів від геополітичних умов.

6. Проведений правовий аналіз чинного законодавчого механізму, спрямованого на забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації, дозволив зробити критичний висновок. Дослідження засвідчило, що національне законодавство України наразі має фрагментарний характер. Воно охоплює лише окремі аспекти фіксації завданих збитків (через роботу органів виконавчої влади, створення державних реєстрів пошкодженого та знищеного майна, подання судових позовів у національних судах тощо). Проте, цей підхід не забезпечує системного, цілісного та уніфікованого механізму до організації процесу комплексної компенсації шкоди на рівні держави як суб'єкта міжнародного права. Брак єдиного законодавчо закріпленого механізму для агрегованої оцінки, кваліфікації та координації зусиль істотно ускладнює реалізацію права України як суб'єкта міжнародного права на повне та справедливе відшкодування втрат (*full reparation*). Ця фрагментація призводить до розрізненості доказової бази, ризику неузгодженості методик оцінки збитків та створює інституційні бар'єри для ефективного представлення консолідованих претензій у майбутніх міжнародних компенсаційних структурах. Фактично, чинна правова база є недостатньою для вирішення завдань, що виходять за межі традиційної приватноправової деліктної відповідальності та стосуються міжнародно-правової відповідальності держави-агресора.

Значну роль у початковому етапі фіксації збитків відіграють ініціативи окремих органів державної влади та активна діяльність громадянського суспільства, зокрема незалежних платформ моніторингу, які забезпечують оперативне акумулювання інформації про пошкоджену критичну інфраструктуру, втрачені об'єкти культурної спадщини, екологічну шкоду та людські втрати. Проте, незважаючи на обсяг зібраних даних, критичною проблемою національного механізму залишається відсутність чіткого законодавчого інструментарію для їхньої верифікації, узагальнення та подальшої трансформації у юридично зобов'язальні документи. Ця прогалина створює інституційні та правові бар'єри для ефективного подання міжнародних позовів та формування обґрунтованих претензій до держави-агресора на рівні міжнародного права. Дослідженням чітко

встановлено, що чинне законодавство не забезпечує належного правового інструментарію для реалізації комплексного підходу до компенсації всіх категорій шкоди, охоплюючи не тільки матеріальні збитки (втрата або пошкодження майна), а й екологічну, репутаційну, культурну шкоду, а також людські втрати та системні збитки економіці й інфраструктурі. Водночас, відсутність законодавчо визначеної інституції, відповідальної за координацію всіх процесів фіксації, оцінки та відшкодування шкоди, істотно гальмує формування послідовної та єдиної компенсаційної політики на державному рівні. Створення ефективного законодавчого механізму відшкодування шкоди, заподіяної Україні внаслідок воєнної агресії, об'єктивно потребує невідкладної імплементації міжнародних стандартів і практик у національне право, розробки спеціального компенсаційного закону або кодексу (*Lex Specialis*), інституціоналізації відповідного державного органу з координаційними та виконавчо-розпорядчими функціями, а також забезпечення міжнародного визнання процесу фіксації шкоди через систематичну співпрацю з міжнародними фондами, реєстрами та судами.

7. Виконання останнього завдання дозволило з'ясувати, що участь міжнародного співтовариства у забезпеченні відшкодування шкоди, заподіяної Україні внаслідок агресії Російської Федерації, є однією з ключових умов формування дієвого та юридично легітимного компенсаційного механізму.

Важливим кроком інституціоналізації на міжнародному рівні стало схвалення Генеральною Асамблеєю ООН у 2022 році резолюції щодо створення Міжнародного реєстру збитків (RD4U), спричинених агресією Росії проти України. Цей акт, що підтриманий широкою коаліцією держав, сам по собі став прецедентом у міжнародному праві: фіксація воєнної шкоди у реальному часі була розпочата без остаточного завершення збройного конфлікту.

Паралельно активно розпочато обговорення моделі спеціального компенсаційного механізму, який має складатися з трьох ключових елементів: міжнародного реєстру збитків, Компенсаційної комісії та Компенсаційного фонду. Ця модель може передбачати використання заморожених російських суверенних активів як основного джерела фінансування для відшкодування шкоди. Поряд із

цим глибоко вивчаються правові можливості конфіскації майна Російської Федерації, механізми сатисфакції як політико-моральної компенсації, а також формування міждержавного трастового фонду (що акумулює конфісковані активи) для забезпечення фінансової стійкості виплат.

Участь ключових міжнародних організацій та об'єднань, зокрема Ради Європи (під егідою якої створено RD4U), Європейського Союзу та держав «Великої сімки» (G7), має вирішальне значення для легітимізації компенсаційного процесу. Саме міжнародна підтримка надає юридичні важелі, здатні забезпечити фіксацію та верифікацію збитків, що є найважливішим, примусову реалізацію права України на відшкодування шкоди шляхом подолання суверенного імунітету держави-агресора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Історія держави і права зарубіжних країн та римське право : навч. посібник. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2019. 384 с.
2. Ситник Г. П. *Філософія війни та миру* : курс лекцій. Київ: ТОВ «САК ЛТД.», 2023. 118 с.
3. Оболенцева-Красивська О. С. Окремі питання визначення шкоди, завданої внаслідок збройної агресії російської федерації громадянам України (фізичним особам). *Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації* : тези наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 червня 2022 р.). Харків : НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2022. С. 64-68.
4. Шевців М.Б. Історико-філософська рефлексія війни. *Науковий вісник Львівського держ.унів. внутр.справ. Серія : Юридичні науки*. № 2. 2016.С. 96-104.
5. Шморгун О. О. Перша світова війна та її наслідки. *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. № 2(8). С. 10-54.
6. Слов'янський світ і Україна : збірник наукових праць на пошану ректора Рівненського державного гуманітарного університету, професора Руслана Постоловського. Рівне : О.Зень, 2021. 432 с.
7. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2018. 176 с.
8. Андрейченко С. С. Проблеми теорії та практики міжнародно-правової відповідальності : навч.-методичний посібник. Одеса: Фенікс, 2023. 108 с.
9. Нестор О. Ю. Важливість плану маршалла для післявоєнного економічного відновлення регіонів: досвід Італії та уроки для України. *Економіка та суспільство*. 2023. №53. URL: <https://surl.li/dnvvmc>.
10. Нестор О. Ю. Особливості Плану Маршалла контекстійого економічного аспекту і переваг та недоліків реалізації. *Фінанси України*, 2022. № 9. С. 79-97.
11. Рашевська К. Є. Моделі та механізми виплати репарацій: міжнародний

досвід та ідеї для України. С. 1032-1041. URL: <https://surl.li/jvjeww>.

12. Лисенко О. Є., Дерейко І. І. Кримська конференція 1945, Ялтинська конференція 1945 : енциклопедія історії України. Т. 5: Кон – Кю / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2008. 568 с.

13. Базалук О. А. Філософія війни та миру. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2016. №66. С.239-250.

14. Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки : посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів. Баран З. А., Кипаренко Г. М., Мовчан С. П., Швагуляк М. М. Львів: Афіша, 2005. 288 с.

15. Утворення основ післявоєнного світу. Версальсько-Вашингтонська система. *Вебсайт uahistory*. URL: <https://surl.li/nnlujl>.

16. Камишанський М. М. Особливості визначення розмірів компенсацій (репарацій) після Першої світової війни. *Юридичний науковий електронний журнал*: електрон. наук. фахове вид. 2016. №2. С. 161-165.

17. Камишанський М. М. Компенсація та реституція: обрання адекватної форми відшкодування шкоди за міжнародне правопорушення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2016. №24. С. 140-144.

18. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : Міжнародний договір від 12 серпня 1949 року. URL: <https://surl.li/sqdclo>.

19. Конвенція про відкриття воєнних дій (III Гаазька конвенція) : Міжнародний документ від 18.10.1907 р. URL: <https://surl.li/coybrv>.

20. Миколаєнко Я.Ю. Гаазькі конвенції 1899 та 1907 рр. про мирне вирішення міжнародних суперечок. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. №32. Том 3. С. 179-181.

21. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 60/147 «Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитків для жертв суворих порушень міжнародних норм в області прав людини та вагомій порушення міжнародного гуманітарного права» : Міжнародний документ

від 16 грудня 2005 року. URL: <https://surl.li/budgxz>.

22. Мудра І. Правові засоби та інструменти відшкодування шкоди, завданої міжнародно-протиправними діями держав у сучасному міжнародному праві. *Юридичний вісник*. 2024. № 2. С. 92-99.

23. Голубенко І.І., Шпак К.О. Правові аспекти відшкодування шкоди та збитків, завданих фізичним та юридичним особам внаслідок збройної агресії російської федерації. *Наукові перспективи: журнал*. 2023. № 4(34). С. 384-396.

24. Правові механізми відшкодування шкоди, завданої воєнними діями. URL: <https://surl.li/asgvxx>.

25. Банасько О. Відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії проти України. Київ : Верховний Суд, 2024. 15 с.

26. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Наказ Міністерства у справах ветеранів України від 26 квіт. 2023 р. № 85. URL: <https://surl.li/ifxfke>.

27. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 берез. 2022 р. № 326. URL: <https://surli.cc/yvmbqs>.

28. Антошина І.В. Методологія як фундаментальна основа наукового дослідження. *Академічні візії*. 2024. № 27. URL: <https://surl.lu/duggmq>.

29. Гуторов О.І. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посібник. Харків: ХНАУ, 2017. 272 с.

30. Тулайдан В. Г. Основи наукових досліджень : навч. посібник. Ужгород: УжНУ, 2017. 105 с.

31. Бірта Г.О., Бургу Ю. Г. Методологія і організація наукових досліджень : навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 142 с.

32. Андрійчук В. Г. Сутнісний аспект методології наукових досліджень. *Економіка АПК*, 2016. № 7. С. 87-94.

33. Основи наукових досліджень : навч. посібник / за заг. ред. Т. В. Гончарук. Тернопіль, 2014. 277 с.

34. Громошенко К. В., Тицька Я. О. Міжнародно-правова відповідальність

держав як засіб забезпечення дотримання норм міжнародного права: від теорії до практики. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 306-313.

35. Грабович Т. Юридичні підстави міжнародної відповідальності держави. *Юридичний вісник*. 2020. № 5. С. 14-19.

36. Лихвар В.В. Поняття, підстави та суб'єкти міжнародно-правової відповідальності. *Часопис Київського університету права*, 2024. №2. С. 156-159.

37. Мисак О.І. Міжнародно-правова відповідальність – традиційний вид юридичної відповідальності. *Юридичний науковий журнал*. 2017. № 6. С. 41-43.

38. Циверенко Г.П. Відповідальність держав у міжнародному праві. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2017. № 2. С. 66-70.

39. Певко С.Г. Міжнародна відповідальність держав (теоретико-правовий погляд). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право*. 2023. №36. С. 43-54.

40. Проект статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні дії 2001 р. : доповідь Комісії міжнародного права на роботу її п'ятдесят третьої сесії. Нью-Йорк: ООН, 2001. С. 26-46.

41. Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.

42. Лихвар В.В. Види та форми міжнародної відповідальності. *Часопис Київського університету права*, 2024. № 3. С. 129-132.

43. Баймуратов М.О. Міжнародне право : підручник. 3 вид. Харків : Одісей. 2002. 672 с.

44. Лихвар В.В. Міжнародно-правове регулювання застосування сатисфакції як форми політичної відповідальності держав. *Економіка. Фінанси. Право*, 2024. № 6. С. 36-40.

45. Глущенко І.В. Справедлива сатисфакція як особлива ознака при компенсації (відшкодуванні) шкоди, завданої малолітніми та неповнолітніми особами. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 65-68.

46. Войціховський А. В. Воєнні репарації як спосіб повоєнного відновлення економіки України. *Актуальні питання фінансової безпеки* : зб. тез доп. Міжнар.

наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 27 берез. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 105-108.

47. Солом'яний В. Р. Поняття та види реституції. *Наукові записки. Юридичні науки*. 2010. Том 103. С. 91-95.

48. Романська І.В. Співвідношення та розмежування категорій «реституція» й «кондикція». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 79-81.

49. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : Міжнародний документ від 18.10.1907 р. URL: <https://surl.li/akadfh>.

50. Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року : Міжнародний документ від 26.03.1999 р. URL: <https://surl.lu/ztilfw>.

51. Ефіопія та Еритрея уклали мир після 20-річної війни. *Вебсайт Premier*, 2018. URL: <https://surl.lt/vdsujy>.

52. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) : Міжнародний документ від 8 червня 1977 року. URL: <https://surl.li/eobnky>.

53. Срібняк М. Версальський договір: проблеми репатріації полонених вояків з теренів Німеччини (теоретико-практичний аспект). *Історичні і політологічні дослідження*. № 1 (64), 2019. С. 123-130.

54. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН : Міжнародний документ № 56/589 від 12 грудня 2001 р. URL: <https://surl.lt/kunzri>.

55. Магомедов М. Репарації, компенсації та сатисфакція: якою буде відповідальність агресора за війну в Україні. *Вебсайт interfax*, 2023. URL: <https://surl.li/tgnzlv>.

56. Шморгун О. Перша світова війна як пролог до другої всесвітньої воєнної катастрофи: стадіально-цивілізаційні передумови. Військово-історичний меридіан. *Електронний науковий фаховий журнал*. Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Інститут історії України НАН

України. Київ, 2019. №2 (24). С. 26-51.

57. Криза репараційної системи й «план Дауеса». *Вебсайт kimo.univ.kiev.ua*. URL: <https://surl.li/sipyph>.

58. Гуменної І., Боровська І. М. Версальський договір 1919 року: мир чи перемир'я? *Студентський науковий вісник*. 2012. №30. С. 99-101.

59. Павлишин М. Що таке репарації і чому можливість їх отримати ближче, ніж здається. *Вебсайт jurfet*, 2024. URL: <https://surl.li/szfbha>.

60. Перша світова війна: договори та репарації. *Вебсайт encyclopedia*, 2025. URL: <https://surl.li/vvvgna>.

61. Срібняк І. Репатріаційна діяльність українських дипломатичних і військовосанітарних установ у Європі в 1918 р. *Студії з архівної справи та документознавства*. №5. 1999. С. 259-263.

62. Ветров І. Досвід репараційних виплат після Другої світової війни. *Драгоманівські історичні студії*: збірник наукових праць молодих істориків / відп. ред. і упор. : О. В. Потильчак ; УДУ імені Михайла Драгоманова, Кафедра джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. Вип. 9 (13). С. 46-51.

63. Валендюк О. С. Відшкодування шкоди та компенсація збитків від агресивної війни в Україні: формування інституту та перспективи його розвитку. *Часопис Київського університету права*, 2024. № 4. С. 153-159.

64. Гуменюк Т. І. Пакт Молотова-Ріббентропа: історико-правовий аспект. *Науково-інформаційний вісник*, 2011. № 4. С. 171-177.

65. Васильєв В. Політичне керівництво УРСР і СРСР: динаміка відносин центр– субцентр влади (1917-1938). Київ : Ін-т історії України НАН України, 2014. 376 с.

66. Ялтинська конференція та її значення. *Вебсайт kimo*. URL: <https://surl.li/hcwkmn>.

67. Василенко Л.П., Бучинська А.Й. Особливості відшкодування шкоди, завданої військовою агресією рф. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2023. № 6. С. 104-107.

68. Державний архів Брестської області (ДАБО). Фонд 786. Оп. 3. Д. 49. Листування з фінансовими органами про стягнення вартості трофейного та майна, що повертається в СРСР. Фонд 786. Оп. 08.06. 06.12.1947 р.

69. НАРБ. Фонд 30. Оп. 6. Д. 72. Звіти підприємств, Міністерств та відомств Білоруської РСР про надходження трофейного народно-господарського майна за 1947 рік.

70. НАРБ. Фонд 93. Оп. 9. Д. 1058. Листування з фінансовими органами та (іншими) організаціями про стягнення вартості трофейного та майна, що повертається в СРСР. 2 січня – 17 листопада 1949 р.

71. НАРБ. Фонд 93. Оп. 9. Д. 1049. Листування з фінансовими органами про стягнення вартості трофейного та майна, що повертається в СРСР. 1 квітня – 31 грудня 1947 р.

72. ГАВО. Фонд 547. Оп. 5. Д. 3. Листування з трофейного обладнання (наказ Міністерства та управління, акти про надходження, звіти про використання трофейного обладнання). 3 січ. - 23 груд. 1946 р.

73. ГАВО. Фонд 2948. Оп. 1. Д. 45. Плани введення в дію обладнання особливих поставок, перегляду норм виробітку на 1954 р., довідки про наявність обладнання та організаційно-технічні заходи, що забезпечують виконання підвищених норм виробітку на 1954 р. та 4 р.

74. Паризькі мирні договори 1947. Енциклопедія Сучасної України / редкол. І. М. Дзюба та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2024. URL: <https://surl.lt/evxaeq>.

75. Мартинов А.Ю. Паризькі мирні договори 1947 р. URL: <https://surl.li/plzgnk>.

76. Мирний Договір з Італією. Вебсайт zakon.cc. 10.02.1947. URL: <https://surl.li/drxkbp>.

77. Лук'янюк В. Мирний договір з Японією. Вебсайт jnsm. URL: <https://surl.lu/nppqtw>.

78. Світовий досвід стягнення репарацій та відшкодування завданої шкоди. Вебсайт knpartners. 2022. URL: <https://surl.li/dzcvwx>.

79. Хамед М.А. Аль-Мамляка Аль-Арабія Ас-Саудія в Ад-дувал Аль-Гарбія фі Амн Аль-Халідж (Саудівська Аравія та роль західних країн у безпеці Перської затоки). Ер-Ріяд, 2000. 358 с.

80. ООН дала Іраку відстрочку на виплату репарацій Кувейту. *Вебсайт lb*. 2014. URL: <https://surli.cc/kctzwy>.

81. Ірак виплатив останню частину репарацій у розмірі 52,4 млрд доларів за війну в Перській затоці – ООН. *Вебсайт unip*. 2022. URL: <https://surl.lu/dciyfi>.

82. Попко Є. Досвід репарацій: скільки коштувала Іраку воєнна авантюра Саддама Хусейна в Кувейті? *Вебсайт blog.liga*, 2023. URL: <https://surli.cc/lvkgtn>.

83. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Міжнародний документ від 17.07.1998 р. URL: <https://surl.li/zjttwp>.

84. Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію «Агресія проти України». *Вебсайт nkek*, 2022. URL: <https://surl.li/txhzvn>.

85. Відшкодування моральної шкоди, завданої війною: українська і міжнародна практика. Аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей», 2024. URL: <https://surl.li/zqwtir>.

86. Притягнення рф до відповідальності за шкоду, завдану внаслідок війни, має забезпечити повне відшкодування заподіяних збитків і запобігти вчиненню актів агресії в майбутньому – суддя ВС. *Офіційний сайт Верховного Суду*. URL: <https://surl.li/xvxreq>.

87. Яковлева С. Відшкодування шкоди, заподіяної війною: можливості українського пра-восуддя. *Юридична газета online*. № 13(16). С. 771-774.

88. Рабінович С. П., Томіна О. В. Реєстр збитків як складова міжнародного компенсаційного механізму з відновлення прав жертв російської агресії в Україні. *Права людини і громадянина в умовах воєнного стану: виклики та механізми захисту* : зб. матеріалів наук. практ. конф., м. Харків, 6 груд. 2024 р. / редкол. : С. Г. Серьогіна, Ю. Л. Бошицький, С. Л. Чуніхіна, Л. Р. Наливайко та ін. Харків, Право, 2024. С. 97-103.

89. Ярош С. До питання про відшкодування шкоди, завданої воєнними діями. *Вебсайт yur-gazeta*, 2022. URL: <https://surl.li/rultpc>.

90. Справа ЄСПЛ «Принц Ліхтенштейну Ганс-Адамс II проти Німеччини» від 12.07.2001 р. URL: <https://surl.li/nhakon>.

91. Суд у США зобов'язав Іран виплатити понад 6 млрд доларів сім'ям загиблих у теракті 9/11. *Вебсайт tsn*, 2018. URL: <https://surl.li/meizaw>.

92. Американський суд зобов'язав Іран виплатити \$10,5 млрд за теракт 11 вересня. *Вебсайт lb*, 2016. URL: <https://surl.lu/ahcjku>.

93. Судове рішення «Грузія проти Росії (II)» [GC] № 38263/08 від 21.01. 2021 р. URL: <https://surl.li/bbkwzi>.

94. Бояринцев О. Репарації без договору про капітуляцію: як Україна зможе отримати компенсацію за шкоду, завдану збройною агресією рф. *Вебсайт yur-gazeta*, 2023. URL: <https://surl.lt/fhfksf>.

95. Сушицький В. Відшкодування шкоди, завданої майну фізичної особи або майну юридичної особи у зв'язку з військовою агресією росії на території України. *Регулювання приватно-правових відносин в умовах воєнного стану в Україні* : матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. (Київ, 29 вересня 2022 року). С. 50-54. URL: <https://surl.li/mhmlea>.

96. Про робочу групу з розробки та впровадження міжнародно- правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Указ Президента України від 18.05.2022 р. № 346/2022. URL: <https://surl.lu/whpmyh>.

97. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів : Закон України від 03.03.2022 р. № 2116-IX URL: <https://surl.lu/ezloxa>.

98. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 травня 2022 року «Про примусове вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів»: Указ Президента України від 11.05.2022 р. № 326/2022. URL: <https://surl.li/enafqd>.

99. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова КМУ від 20 березня 2022 р. № 326. URL: <https://surl.li/zrjilp>.

100. Гавриленко О.О. Правова основа відшкодування шкоди, завданої фізичним особам та юридичним особам приватного права внаслідок повномасштабної війни російської федерації проти України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. № 86(2). С. 51-58.

101. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Міжнародний документ від 04.11.1950 р. URL: <https://surl.li/gsswih>.

102. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://surl.li/sxrtzo>.

103. Шрамко С.С. Правові механізми відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. № 84(4). С. 371-376.

104. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: <https://surl.li/uutatv>.

105. Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 26.03.2022 № 380. URL: <https://surl.li/jymduq>.

106. Деякі питання забезпечення функціонування Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 13.06.2023 № 624. URL: <https://surl.li/lkkuer>.

107. Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 19.04.2022 № 473. URL: <https://surl.li/jmmthw>.

108. Про приєднання України до Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 8 листопада 2023 р. № 3432-IX / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради. 2023. № 96, ст. 382. URL: <https://surl.lu/wubvbo>.

109. Відшкодування моральної шкоди, завданої війною: українська і міжнародна практика. Аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей», 2024. URL: <https://surl.li/kexoft>.

110. Притягнення рф до відповідальності за шкоду, завдану внаслідок війни, має забезпечити повне відшкодування заподіяних збитків і запобігти вчиненню актів агресії в майбутньому – суддя ВС. Офіційний сайт Верховного Суду. URL: <https://surl.li/wwukis>.

111. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова КМУ від 20.03.2022 р. № 326. URL: <https://surl.lu/sjxqmg>.

112. Про внесення змін до Порядку проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва: Постанова КМУ від 05.04.2022 р. № 423. URL: <https://surl.lu/aigoek>.

113. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2014, № 26, ст.892. URL: <https://surl.li/ejzetj>.

114. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 р. № 3674-VI / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 14. ст. 87. URL: <https://surl.li/tlnumw>.

115. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV/ Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 32.

ст. 422. URL: <https://surl.li/pdspmv>.

116. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27.11.2019 р. у справі № 242/4741/16-ц. URL: <https://surl.lt/txmgeu>.

117. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003. № 435-IV Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, №№ 40-44, ст. 356. URL: <https://surl.li/dredpl>.

118. Кравчук Д. Відшкодування шкоди, завданої збройною агресією рф юридичним особам: виклики та перспективи. *Вебсайт radako*, 2025. URL: <https://surl.li/qstgrc>.

119. Кравчук Д. Особливості відшкодування шкоди завданої збройною агресією рф юридичним особам в Україні. *Вебсайт radako*, 2024. URL: <https://surl.lu/nhkhba>.

120. Писарева Е.А., Клапоущак Д.С. До питання про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією російської федерації проти України. *Академічні візії*, 2022. № 13. URL: <https://surl.li/pdzvur>.

121. Ярош С.І Знов про відшкодування шкоди, завданої агресією рф. Всеукраїнське професійне юридичне видання. *Юридична газета online*, 2022. URL: <https://surl.li/bpftqx>.

122. Іваненко Д.Д. Міжнародний компенсаційний механізм відшкодування збитків, завданих агресією російської федерації. *Правовий часопис донбасу*, 2024. № 1(86). С. 116-120.

123. Віденська конвенція про право міжнародних договорів: Міжародний документ від 23 травня 1969 р. URL: <https://surl.lu/tssted>.

124. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду: Міжнародний договір від 26.06.1945 року. URL: <https://surl.li/jgdknr>.

125. Медведєва М. Міжнародний компенсаційний механізм як засіб реалізації міжнародно-правової відповідальності росії за шкоду, завдану внаслідок її збройної агресії проти України. *Право України*, 2024. № 2. С. 61-75

126. Медведєва М.О. Юрисдикційні імунітети держав у контексті відшкодування росією шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії.

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2023. № 1. С. 44-52.

127. Городиський І. М., Бем М. В., Косарев С. Р. Відшкодування для України: моделі, перспективи, виклики : аналітична доповідь. Львів : Центр Дністрянського, 2023. 103 с.

128. Оцоколич В. Міжнародний компенсаційний механізм: Мін'юст роз'яснив, коли очікувати на реальні виплати. *Вебсайт jurliga*, 2025. URL: <https://surl.li/awajfy>.

129. Хома Н. Замороження та конфіскація активів як інструменти міжнародного тиску на держави-агресори. *Modern Historical and Political Issues*, 2025. № 51. С. 46-58.

130. Хутор Т., Карнаух Б., Климосюк А., Рябченко Т. Чотири способи, як російські гроші можуть послужити відшкодуванню шкоди, завданої війною. *Аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей»*, 2023. 11 с.

131. Міжнародна конференція з питань відновлення України. *Вебсайт surl*, 2020. Електронне видання. URL: <http://surl.li/qtkqs>.

132. Pellet A. The definition of responsibility in international law // *The law of international responsibility* / eds. J. Crawford, A. Pellet, S. Olleson. Oxford : Oxford University Press, 2010. С. 3-16.

133. Treaty of Peace with Germany (Treaty of Versailles). Paris Peace Conference, XIII: Senate Document 51, 66th Congress, 1st session. 1919. 198 p.

134. Britain V. (ed.). *The Gulf between us: The Gulf War and beyond*. London: Virago Press, 1991.

135. Hiro D. *Desert Shield to Desert Storm: The Second Gulf War*. London: Routledge, 1992.

136. United Nations General Assembly. Resolution ES-11/1. *Aggression against Ukraine*. 2 March 2022. URL: <https://surl.lt/yvaocl>.

137. United Nations General Assembly. Resolution ES-11/2. *Humanitarian consequences of the aggression against Ukraine*, 2022. URL: <https://surl.lt/gdoafb>.

138. Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Resolution 2482 (2023).

Legal and human rights aspects of the Russian Federation's aggression against Ukraine, 2023. URL: <https://surl.li/cpducl>.

139. Committee of Ministers of the Council of Europe. Resolution CM/Res(2023)3 *establishing the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine*, 2023. URL: <https://surl.li/jsgcfj>.

140. United Nations General Assembly. Resolution ES-11/1. *Aggression against Ukraine*, 2022. URL: <https://surl.lu/wrpkfh>.

141. United Nations General Assembly. Resolution ES-11/5. *Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine*, 2022. URL: <https://surl.li/zpjajo>.

142. Council of Europe. *Heads of State and Government agree to strengthen Council of Europe, ensure accountability for Russia's war of aggression against Ukraine, and support victims*, 2023. URL: <https://surl.li/idgzqz>.

143. United Nations General Assembly. *Annex to General Assembly Resolution 56/83*, 2001. URL: <https://surl.lt/qokoal>.

144. United Nations General Assembly. UN Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law: Resolution 60/147, 2005. URL: <https://surl.li/nhgorh>.

145. Public International Law & Policy Group. *Prosecution of Russian corporations for war crimes in Ukraine as a precursor to seizure of frozen corporate assets in foreign jurisdictions*. 2024. C. 39. URL: <https://surl.li/uwtckp>.

146. Democratic and Popular Republic of Algeria. *Algiers Accords: Declaration of the Government*, 1981. URL: <https://surl.lu/lgbnem>

147. United Nations Security Council. Resolution 687 (1991). *United Nations Security Council*, 1991. URL: <https://surl.lt/ctnjwf>.

148. Government of the State of Eritrea & Government of the Federal Democratic Republic of Ethiopia. *Agreement signed in Algiers*, 2000. URL: <https://surli.cc/ofxovz>.

149. Zaichuk, O., & Zaichuk, Y. (2022). Recovery of war damage in Ukraine – legal aspects. *Law and Society*. №5. P. 11-23.

150. Government of Canada. Budget Implementation Act, 2022, No. 1 (S.C. 2022,

c. 10). *Government of Canada*. 2022. URL: <https://surl.li/lzrmuf>.

151. International Law Commission. (2001). *Draft articles on responsibility of states for internationally wrongful acts, with commentaries. Yearbook of the International Law Commission*. 2001. №2.

152. McGregor, J. Canada can now seize, sell off Russian assets. What's next? / J. McGregor. *CBC News*, 2022. URL: <https://surl.li/xszago>.

153. Global Affairs Canada. Canada starts first process to seize and pursue the forfeiture of assets of sanctioned Russian oligarch. *Global Affairs Canada*, 2022. URL: <https://surl.li/xfdmppm>.

154. Stein, J. ACLU helped defeat plan to seize Russian oligarchs' funds for Ukraine. *The Washington Post*, 2022. URL: <https://surl.li/avhjwr>.

155. Alemany, J., Hudson, J. Republicans oppose Democrats' plan to fund Ukraine with seized Russian assets. J. Alemany, J. Hudson. *The Washington Post*, 2022. URL: <https://surl.li/vpvqqp>.

156. U.S. Senate. Text of Senate Amendment 6596; Congressional Record. №199. 2022. URL: <https://surl.li/ppsahv>.

157. Cohen, L. Russian oligarch ordered to forfeit \$5.4 mln to U.S., Ukraine may get funds. L. Cohen. *Reuters*, 2023. URL: <https://surl.li/bpwtrk>.

158. Howe, A. Justices will weigh U.S. attempt to prosecute Turkish bank accused of dodging sanctions. A. Howe. *SCOTUSblog*, 16 Jan. 2023. URL: <https://surl.li/esjhhe>.

159. The internationally wrongful act of a state: general principles. *Materials on the responsibility of states for internationally wrongful acts*. 2013. P. 7-26. URL: <https://surl.li/trpkou>.

160. Article31. Reparation. *UN legislative series*. URL: <https://surl.li/ayarhc>.

161. The Versailles Treaty June 28, 1919 : Part VIII. *The Avalon Project*. URL: <https://surl.li/hptcdw>.

162. Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine : resolution / adopted by the General Assembly. *Digital Library*. URL: <https://surl.lu/khemfn>.

163. 4th Summit of Heads of State and Government of the Council of Europe

(Reykjavik, Iceland, May 16-17, 2023). *Rd4u*. URL: <https://surl.lu/lcboid>.

164. European Court of Human Rights. *Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia* (Applications Nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20), Grand Chamber Decision (25 January 2023). URL: <https://surl.li/ghjwb>.

165. European Court of Human Rights. *Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia* (Applications Nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20 and 11055/22), Grand Chamber Decision (9 July 2025). URL: <https://surli.cc/qyacnd>

ДОДАТКИ

Додаток А

Категорії Реєстру збитків, завданих агресією РФ проти України

Категорія	Суб'єкт подання заяв	Види збитків, що підлягають відшкодуванню
1	2	3
А	Фізична особа	<ul style="list-style-type: none"> – втрати, пов'язані з вимушеним переміщенням осіб з місць постійного проживання; – шкода, завдана фізичному або психічному здоров'ю внаслідок порушення особистої недоторканності; – економічні втрати, включаючи руйнування майна, втрату земельних ділянок, джерел доходу або робочого місця; – збитки, заподіяні приватним домогосподарствам, зокрема внаслідок втрати особистого майна, сільськогосподарських тварин чи інших ресурсів, пов'язаних із забезпеченням життєдіяльності
		<ul style="list-style-type: none"> руйнування об'єктів критичної інфраструктури, зокрема транспортної мережі, систем житлово-комунального господарства, енергетичних і цифрових комунікацій; пошкодження або знищення житлового фонду, адміністративних будівель і об'єктів міського благоустрою;

В	Держава Україна (міністерства та органи влади)	<ul style="list-style-type: none"> – втрати у сфері людського потенціалу через вимушену міграцію або загибель висококваліфікованих спеціалістів – освітян, медичних працівників, управлінців тощо; – екологічна шкода, включно з деградацією природного середовища, знищенням біорізноманіття та порушенням цілісності екосистем; – руйнація об'єктів культурної спадщини, включаючи історичні пам'ятки, архітектурні ансамблі та музейні колекції; – витрати, пов'язані з розмінуванням територій, забруднених вибухонебезпечними предметами та мінною інфраструктурою
С	Юридичні особи всіх форм власності (окрім категорії В)	<ul style="list-style-type: none"> – фінансові втрати, яких зазнали юридичні особи внаслідок руйнування, пошкодження або зупинки господарської діяльності; – шкода, спричинена вимушеним переміщенням підприємств, організацій чи їх персоналу; – втрати, пов'язані з обмеженням або втратою майнових і корпоративних прав, зокрема припиненням бізнесу, втратою прибутку, знеціненням активів та зменшенням інвестиційної привабливості; – збитки аграрного сектору, зокрема фермерських господарств, у вигляді знищених посівів, втрати техніки, тваринництва, урожаю чи доступу до сільськогосподарських угідь

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

Львівського державного

університету внутрішніх справ

кандидат юридичних наук, доцент

Руслан СТРОЦЬКИЙ

02.01. 2026

АКТ

02.01. 2026

м. Львів

№ 2

Про впровадження результатів дисертації Пинди Назарія Тарасовича «Механізм відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій: історико-правовий вимір» в освітній процес ЛьвДУВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу забезпечення якості освіти кандидата юридичних наук Юлії ЛОЗИНСЬКОЇ;
- начальника відділу організації наукової діяльності кандидата юридичних наук майора поліції Людмили ПАВЛИК;
- директора навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності кандидата юридичних наук, професора Івана КРАСНИЦЬКОГО;
- завідувача кафедри теорії, історії та конституційного права навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності доктора юридичних наук, професора Дмитра ЗАБЗАЛЮКА;
- завідувача загальної бібліотеки Ірини КРАВЕЦЬ.

Комісія відповідно до Положення про порядок впровадження результатів наукових робіт в освітній процес, наукову, практичну, законотворчу діяльність та їх облікування у ЛьвДУВС, затвердженого наказом ЛьвДУВС від 16.08.2023 № 270, розглянула й узагальнила основні положення і результати дисертації Пинди Назарія Тарасовича «Механізм відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок ведення воєнних дій: історико-правовий вимір» поданої на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081Право.

Проаналізовано також основні результати дослідження Пинди Н.Т., у яких опубліковані теоретичні положення дисертації, зокрема:

1. Пинда Н.Т. Особливості відшкодування шкоди, заподіяної державі в період I та II світових воєн. *Науковий фаховий журнал «Право UA»* № 2, 2024 р., с. 295-302. URL: <https://surl.li/njthhr>.

2. Пинда Н.Т. Механізм відшкодування шкоди, заподіяної державі у військових конфліктах у XXI столітті. *Науковий фаховий журнал «Право і суспільство»*, № 3, 2024 р., с. 346-351. URL: <https://surl.li/rhbaex>.

3. Пинда Н.Т. Конфіскація заморожених активів держави-агресора як інструмент відшкодування збитків: міжнародно-правові аспекти. *Науковий фаховий журнал «Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми»* № 9, 2025 р., с. 231-239. URL: <https://surl.lu/uyuwaoo>.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що наукові праці Пинди Назарія Тарасовича містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Львівського державного університету внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Теорія держави та права», «Історія держави та права», «Історія держави і права України», «Міжнародний захист прав людини», «Основи права Європейського Союзу та Ради Європи», «Основи міжнародного гуманітарного права», Філософсько-правові та теоретико-історичні проблеми державотворення та правотворення в Україні», «Міжнародні стандарти захисту прав людини в умовах глобалізації», «Проблеми права збройних конфліктів», «Методологія сучасні юридичної науки», «Проблеми тлумачення правових норм» та ін, а також під час підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «бакалавр», «магістр», «доктор філософії».

Члени комісії:

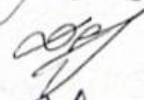
Юлія ЛОЗИНСЬКА

Людмила ПАВЛИК

Іван КРАСНИЦЬКИЙ

Дмитро ЗАБЗАЛЮК

Ірина КРАВЕЦЬ